

“GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ”
DARENDELİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN

GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

N a s i h a t
Yayınları

GÖNÜL İLİM
VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN

1. Baskı

ISBN: 978-9944-774-35-2

**Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı
Visan İktisadi İşletmesi**

Zaviye Mahallesi

Hacı Hulûsi Efendi Cad. No: 71 (44700)

Darende / MALATYA

Tel : 0422 615 15 00 - 615 28 95

Faks: 0422 615 28 79

www.hulusiefendivakfi.org.tr

www.nasihatyayinlari.com

Yapım, Baskı

Grafitürk Medya Ltd. Şti.

www.grafitürkmedya.com.tr

Tel: 0312 287 86 66

Her Hakkı Mahfuzdur

Yayın No: 44 - Aralık-2015

“GÖNÜL İLİM
VE İRFAN EHLİ”

HACI HASAN AKYOL EFENDİ

Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN

ARALIK - 2015

İçindekiler

Önsöz	9
Giriş	15
İslâm'ın, İlim ve İrfan Medeniyeti Oluşu	15
Allah'a Dost ve İstikâmet Eri Olabilmek	24
Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Hayatı	29
Mustafa Takî Efendi'den Naklettiği Değerli Armağan	32
İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi İle Münâsebeti ...	43
Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi İle Münâsebeti	46
Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi'nin Kaleminden: "Muhterem Hacı Hasan Akyol Efendi"	53
Ahlâk ve Edeb İnsanı Olarak Hacı Hasan Akyol Efendi	65
Gönül İnsanı Olarak Hacı Hasan Akyol Efendi	66
Hacı Hasan Akyol Efendi'nin İlim, İrfan ve Kültür Dünyası..	69
Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Mesleği	71
Akıl	73
İlim ve irfana olan özlemi ve yazdıklarından örnekler	76
Not Ettiği Bazı Ayetler	76
Not Ettiği Bazı Hadisler	82

Naklettiği Diğer Bazı Hadisler.....	145
Not Ettiği Bazı Kudsî Hadisler	161
Din, İman ve İman Esasları	165
Ahlâk Esasları.....	167
Ahlâk	167
Gıybet.....	169
Komşuluk	171
Arabuluculuk.....	174
Emânete Riayet	179
Tasavvufî Meseleler	182
Tasavvuf	182
Nefs	183
Mürid.....	184
Kerâmet	184
Muhabbet	188
Allah İçin Sevmek	189
Allah'tan Korkmak.....	190
Tevbe	191
Allah Dostlarını Ziyaret	194
Adâlet.....	195
Hukuk.....	197
Zikir.....	198
Aşk	199
Tevekkül	200
Sabır	200
İhlâs ve Riyâ	203
Haset	209

Rüşvet	212
Koğuculuk	217
Yalan Yere Yemin	220
Yalan Yere Şahitlik	223
Toplumsal Meseleler	225
Vatan Müdafaası	225
İçkinin Fenalığı	226
Göz Değmesi (Nazar)	228
İbâdetlerin Hikmetleri	229
Vecizeler	247
Nasihatleri	263
Oğlu Sâbit'e Yapmış Olduğu Vasiyet	275
Sonuç	275
Resim Albümü ve Belgeler	281
Dipnotlar	317

ÖNSÖZ

Kara toprağın bağı yarılrsa içinde nice hazinelere rastlanır. Toprak dile gelse bize neler söyler... Toprağın hazine olduğu söylenir. Doğrudur. Fakat onun hazine oluşu sadece üzerinde ekip biçtiğimiz ürünler dolayısıyla değildir. Aynı zamanda toprak insanlığın hâfızasını taşımaktadır. İnsanlığın istikâmet önderlerine beşiklik etmektedir. İnsanlığın kutlu önderleri, eşsiz muallimleri, Allah'ın seçilmiş kulları, erdem âbideleri olan peygamberler, toprağın koynuna emânet edilmiştir. Peygamberlerden alınan, iman, ahlâk, ibâdet ve istikâmet bayrağını, irfan nûrunu en güzel şekilde taşıyan Allah dostları velîler ve istikâmet erleri de toprağı süslemektedirler.

İşte maddeten ve manen verimli olan Sivas ve Darendede topraklarına bir cemre gibi düşen ve ilkbaharı müjdeleyen, bir tohum olup ürüne dönüşen adı ve özümüle bu mefhuma uyan, İsmail Hakkı Toprak Efendi'nin (k.s.) gönül toprağında yetişen Hacı Hasan Efendi de bu toprağı süsleyen gönül erlerinden biridir. Zamanında tanıyan, sevilen, sayılan ve bir etki oluşturan bu zat, hâlen muhabbeti canlı olanlardandır. Onu tanıyanlar, ondan

manen istifade edenler ve sevmeye bahtiyarlığına erenler dilden dile ve nesilden nesile onu aktarmaktalar ve aktaracaklardır. Şahsen ben de Sivas'ta yaşadığım süre içerisinde adını, yaptığı güzel hizmetleri, Allah'a adanmışlığını ve gönül eri oluşunu onu tanıyanlardan çok duydum ve dinledim. Bundan sonra "Öncekiler sonrakilere neler bırakmışlardır?" ifadesinin verdiği merak sâkiyle Hacı Hasan Efendi'yi anlamaya ve incelemeye başladım.

Böyle bir zatın hayatının anlatılması, notlarının güncellenmesi ve hatırasının canlanması konusunda gayret gösteren vefalı insanların olduğunu biliyorum.¹ Ben de bu kervana katılmayı ve çorbada tuzumun olmasını arzu ettim. Çünkü Sivas'ta adını sıkça duymam yanında, onun beni etkileyen başka bir özelliği daha vardı. O da metrûkâtı arasında bulunan bir kısmı yazmalardan oluşan şahsî kütüphanesiydi. Bu, benim için kuyumcu dükkânına değışilmeyecek kadar değerli bir hazineydi. Ben bu hazineden haberdar olur olmaz kitaplarına ulaştım ve onlardan yararlandım. Bu sebeple de kendisine karşı duyduğum muhabbeti yazıya dökmeyi hep istedim. Bunun yanında ayrı bir değer verdiğim İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi (k.s.) ile olan münasebeti de beni etkiledi. Ayrıca Somuncu Baba, İhramcızâde, Hulûsi Efendi ile ilgili verdiğim bazı konferanslar sebebiyle şahsıma yöneltilen teklifin de bunda etkisi oldu. Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı Mütevelli Heyet Başkanı H. Hamedettin Ateş Efendi bu kitabın hazırlanmasında bizi teşvik etti, kaynakların temininde vakıf arşivi olarak çok yardımcı oldular. Başta kendilerine şükranlarımı sunuyorum.

Kitabı hazırlarken, Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Sivas'ta İbnü'l-Hümmam Vakfı'na bağışlanmış ve hâlen Kemaleddin İbnü'l-Hümmam Yurdunun bir odasında bulunan kitaplarından yararlandık. Ancak esas kaynağımız, Hacı Hasan Akyol Efendi'nin kendi el yazısıyla tuttuğu yüzlerce sayfadan oluşan orijinal notları oldu. Bu notları inceleyip okuyarak onun kendi döneminde insanlığa vermek istediği temel mesajları yakalamaya çalıştık. O notlar üzerinden yaptığımız plân ile Hacı Hasan Akyol Efendi'nin nefesini günümüze taşımaya, onu sevenleriyle ve okuyup da sevecek tüm okuyucularla buluşturmaya gayret ettik. Yakın tarihimizde yaşamış, kendi mütevazı imkânlarıyla insanlara istikâmet yolunda bir şeyler vermeye azamî gayret göstermiş ve kültür hazinemize kazandırdığı kütüphane ile katkıda bulunmuş bir gönül adamının daha fazla tanıtılmasını arzu ettik. Sivas'ta kaldığımız süre içerisinde zaman zaman biriktirdiği kitaplardan yararlanmış olmam bu zata karşı bende bir vefa borcu meydana getirmişti. Çünkü her birisini kim bilir nerelerden bulup sakladığı, kültür mirasımızın ve hazinemizin önemli incileri olan kitaplarından istifade etmiştim. Başka yerde bulamadığım birtakım kitaplara onun miras bıraktığı kitaplar arasında rastlamış, bir kısmının fotokopisini almıştım. Dolayısıyla bu kütüphaneyi bırakan zata karşı minnet duymamak nankörlük, vefa göstermemek vefasızlık ve kadirbilmezlik olurdu. Çok şükür bu borcu, onun notlarından hareketle hazırlamaya çalıştığım bu mütevazı kitapla bir ölçüde yerine getirdiğime inanıyorum.

Hacı Hasan Akyol, notlarını kendi döneminin dil ve üslup özelliklerine ve aldığı eğitime göre oluşturmuştur. Dolayısıyla notların büyük bir kısmı bugünkü neslin anlayacağı sadelikte değildir. Notlarda ağıdalı sayılabilecek Osmanlıca kalıp ve terkipler, Arapça ve Farsça kelimeler yoğunluktadır. Mesajının daha iyi anlaşılması için biz zaman zaman orijinal ifadelerini korumakla birlikte genelde sadeleştirme yoluna gittik. Hatta onun cümlelerini, içeriğini ve ana fikrini kesinlikle koruyarak, günümüz Türkçesiyle yeniden ifade ettik. Bazen de orijinal ifadeleri verip açıklamayı tercih ettik.

Hacı Hasan Efendi'nin irfan dünyasını günümüze aktarırken şöyle bir plân yaptık: Önce hayat hikâyesini kısa da olsa anlattık. Aynı irfan havzasında yetişen iki büyük zat olan İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak (k.s.) ve Hacı Hulûsi Ateş Efendi ile olan münasebetine hassaten dikkat çektik. Onun, ahlâk ve edeb insanı, gönül eri, istikâmet önderi oluşuna işaret ettik. Mesleği üzerinde durduk. Hacı Hasan Akyol Efendi'nin irfanî metrûkâtını yani irfan adına bize bıraktıklarını, "İlim, İrfan ve Kültür Dünyası" ana başlığı altında vermeyi tercih ettik. Bu ana başlığın altında oluşturduğumuz alt başlıklarla, not ettiği bazı ayetleri, hadisleri, özlü sözleri(vecizeleri) ve nasihatlerini toplamaya çalıştık. Onun notları arasında bulunan hadis, vecize ve nasihatlerden gerekli gördüğümüz kısımları açıkladık. Böylece bir istikâmet erini, elimizden geldiği kadar, imkân ve vakit bulduğumuz ölçüde anmaya, ortaya koymaya ve okuyucuları ziyafet sofrasına getirmeye gayret ettik.

Niyazımız, sırat-ı müstakimden ayrılmamak, istikâmet erleriyle beraber olmak ve onlarla haşrolunmaktır.

Rabbimiz! Bizi sırat-ı müstakime ulaştır!

Ayaklarımızı dininde ve hakikatler üzerinde sabit kıl!

Bizi, kendilerine din, istikâmet, kerâmet, marifet, hakikat, muhabbet, aşk ve ihlâs verdiğin kimselere bahşettiğin bu nimetlerden ver!

Bizi, bir an olsun nefsin, şeytanın ve şeytanlaşmışların eline bırakma!

Bizi, dertsiz, davasız, gamsız, sorumsuz, ilimsiz, amelsiz, duygusuz, heyecansız, idealsiz eyleme!

Dine, hakikate, ilme ve insanlığa hizmet yolunda bize azim, imkân, irade ve metanet ihsan eyle!

Sapkınlar, eğriyi doğru, cehaleti ilim, riyayı ihlâs, kabuğu öz, yanlış iz, zehiri bal, hastalığı şifa, kibri özellik, tevazuu zelillik, dindarlığı delilik, dünyayı ebed yurdu sanmaktadırlar. Allah'ım bizi onlardan eyleme.

Son sözümüz: Âlemlerin Rabbi Allah'a hamdetmektir!

Abdullah KAHRAMAN

İstanbul 2015

GİRİŞ

Âlimler, ârifler ve istikâmet erleri tarihte insanlığın iftihar tablosu olmuşlardır. Süfyân b. Uyeyne'nin (r.a.) söylediğine göre, "Salihler zikredildiği zaman rahmet iner."²

İslâm'ın, İlim ve İrfan Medeniyeti Oluşu

İslâm dini, ilim ve irfan medeniyetidir. Bu dinin peygamberinin insanlara öğrettiği en önemli şeylerden biri, ilmin irfansı fayda vermeyeceğidir. Onun için, "*Nefsini bilen Rabbini bilir.*" hadisiyle bir taraftan insanın kendisini tanımamasını öğretirken diğer taraftan da ilmin insanı Allah'a tanımaya götürmesi gerektiğine işaret etmiştir. İlimle Allah'ı tanımak irfanın ta kendisidir. Zira Allah'ı tanıyan kâinattaki yerini, konumunu ve sorumluluklarını da öğrenmiş olur.

İrfansız ilim şımartır ve şaşırır. İrfan ilmin pusulasıdır. Kültürümüzde irfanın diğer adı tasavvuftur. Çünkü tasavvuf keşfe dayalı deruni bilginin kaynağı olup irfanı ilmin ayrılmaz parçası ve yol arkadaşı yapar. Böylece ilim tek kanatlı olmaktan kurtulur "*zülcenâheyn*" hâline

gelir ve uçması gereken hedefe doğru rotasını şaşırma-
dan uçar. İlmine mağrur olan bu sebeple de tehlikeli bir
uçurumun kenarına gelen bir âlimi, irfan sahibi bir ârifin
ikazı meşhurdur. Ona Allah'ın ilmini bir daire ile göster-
mesini ister, âlim, *"O dilemedikçe O'nun ilminden hiçbir
şey kavrayamazlar."*³ ayetini okuyarak bunun imkânsız
olduğunu söyler. Fakat illa da göstermek gerekirse önüne
konulan kâğıdın tamamına bir daire çizer. Ârif ona peki
bu daire içinde bütün mahlûkatın ilmini göster deyince,
gösterilemeyecek kadar azdır, der fakat tek bir nokta ile
gösterir. Bunun üzerine ârif, peki bu noktada senin ilmi-
ni göster deyince o âlim meseleyi anlar. İşte ilim ve irfan
farkı buradadır.

İrfansız ilim eşyanın hakikatini öğretir, fakat irfan in-
sanı keşfe yarar. İrfan, Allah ile daha doğrudan bir ileti-
şimdir. İrfan, ilmin hâsılası ve lezzetidir.

Bunun için Yüce Allah: *"Kulları içerisinde Allah'a karşı
hakiki anlamda sorumluluk bilinci taşıyan ancak âlim-
lerdir."*⁴ buyurur.

Hz. Peygamber (s.a.v.) de: *"Allah, ilmi insanlar arasın-
dan çekip almaz. Ancak (gerçek, irfan sahibi) âlimleri ala-
rak ilmi insanlardan alır. Böylece insanlar câhil(irfandan
yoksun) önderler edinir, onlara fetva sorar, o irfansızlar
verdikleri fetvalarla hem kendileri sapar hem de insanları
saptırırlar."*

Bu ilim ve irfan birlikteliğini anlatmak için tabiûnun
büyük âlim ve âriflerinden biri olan Hasan-ı Basrî, zama-
nının zahirî ilmiyle mağrur olan ve irfandan nasiplen-

memiş bulunan fakihlerini gerçek fakih kabul etmemiş ve irfan sahibi fakihî şöyle tanımlamıştır: “Gerçek fakih dünyayı hakir görüp ahirete yönelen, dini konusunda idrak ve feraset sahibi, Rabb’ine kullukta devamlı, müttaki, Müslümanların ırzlarına/namuslarına(özel hayatlarına) göz dikmeyen ve mallarına el uzatmayan(afif) ve toplumu iyiliğe yönlendiren kimsedir.”

Zahirî ilim yeterli olsaydı, yazdığı kitaplarla hocası Ebû Hanife’nin görüşlerini derleyen İmam Muhammed’e keşke bir zühd kitabı yazsaydın denilmezdi.

İlimden maksat, Allah’ı tanımaktır. Bu da ancak amel-
le yani irfanla gerçekleşir. Amel ilmin ruhudur.

Ebû Hureyre’den şöyle bir hadis nakledilmiştir: “Şüphesiz cehennemde kötü âlimlerle dönen değirmenler vardır. Dünyada iken onları tanıyan bazı kimseler yukarıdan(cennetten) onlara bakarlar ve: ‘Sizi bu hâle ne getirdi? Hâlbuki biz sizden öğreniyorduk!’derler. Onlar: ‘Biz size iyilik yapmanızı emreder, fakat kendimiz aksini yaptık.’derler.”⁵

Ebu’d-Derdâ (r.a.) şöyle demiştir: “Gerçekten korkuyorum ki, yarın kıyamet gününde bana: ‘Bilgi sahibi mi yoksa câhil miydin?’ diye sorarlar. Ben de bilgi sahibiydim derim. Bu kez Allah’ın kitabında bulunan emredici ve yasaklayıcı bütün ayetler gelir ve beni sorguya çekerler. Emredici ayetler, ‘Gereğimi yerine getirdin mi?’, yasaklayıcı ayetler de, ‘Gereğimden sakındın mı?’ diye bana sorarlar.”Sonra da Hz. Peygamber’den (s.a.v.) öğrendiği şu duayı okudu: “Allah’ım! Faydasız ilimden, huşusuz kalp-

ten, doymayan nefisten, icabet edilmeyen duadan sana sığınırım!”⁶

İlmin kendisine kazandırdığı merteye bakımından âlimler üç kısma ayrılmıştır:

1. İlim tâlibi olup henüz kemâle ulaşamayanlar. Bunlar ilim talebi yolunda taklit seviyesindedirler. Bunları amele sevk eden sevap ümidi ve azap endişesidir.
2. İlimde basiret seviyesine ulaşanlar. İlimlerinde akla itimat ettikleri için ilimleri basiret hâline gelmemiştir.
3. İlmi meleke hâline getirenler. Bunların ilimleri kendilerini heva ve hevesleriyle baş başa bırakmaz, ilim amele dönüştüğü için amel bunlarda hayat tarzı haline almıştır. “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁷ ayeti bu âlimleri ifade etmektedir.

Hasan-ı Basrî'nin ifadesine göre, ameli, ilmine ters düşen âlim değil, sadece bilgi hamalıdır. Cuma'a Suresi'nin 5. ayeti de bu duruma işaret etmektedir.

Şatıbî gerçek âlimin üç vasfını sayar:

1. Bildiğiyle amel eder.
2. İlmi, amel sahibi bir üstaddan alır. Onu rol model edinir. Teoriden pratiğe geçer.
3. Üstadının edebiyatıyla edebilenir.

İşte tasavvufun ve ilme irfan katan mekteplerin önemi buradadır.

Hacı Hasan Efendi'nin yakın dostlarından Hulûsi Efendi de eserlerinde özellikle hutbelerinde ilim ve irfan konusu üzerinde durmuştur. Onun dikkatlere sunduğu bazı noktalar şunlardır:

1. İlim öğrenmek imanın şubelerinden biridir

“Demek ki iman, yalnız insanın kendi nefesine faydası olan ve faydası başka kimselere tecavüz etmeyen sıfat ve hikmetlerden ibaret olmayıp, böyle fayda ve menfaati başka kimselere de dokunan içtimaî, maşerî sıfat ve hasletleri de câmidir. Din âlimlerinin bildirdikleri veçhile imanın yetmiş bu kadar şûbelerinden biri de ilm öğretmek ve öğrendikten sonra, ilmi neşretmektir ki, ilim içtimaî ve maşerî bir sıfat ve haslet olduğu meydandadır.”⁸

2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilminin kaynağı Allahu Teâlâ'dır

“Hazret-i Muhammed (s.a.v.), hiçbir kimseden bir şey okumadı, hiçbir şey yazmadı. Fakat böyle olduğu hâlde evvelîn ve âhirîn ilimlerine vâkıf idi. Çünkü onun mü'eddibi mülhimi, kemâlatı Allahu Teâlâ idi. Bunun içindir ki onun, o kutsî lisanından çıkan hikmetler bütün cihanın hükemasını teshir edecek bir ulûhiyete hâiz bulunmuştur. Hazret-i Muhammed (s.a.v.), o nezih hayatının kırkıncı senesinde idi ki, Allahu Teâlâ tarafından bütün insanlara Peygamber ba's bulundu. Artık nebiyyâ silsilesi tamam olmuş, Hz. Muhammed (s.a.v.) bu silsilenin hâtemi bulunmuştur. Hazret-i Peygamber'in (s.a.v.) evsaf-ı âliyesi o kadar âlîdir ki, onu tasvir için kudsîlerin lisanı bile kâfi

değildir. Zat-ı Muhammed'i (s.a.v.); zulmâtı, küfrü parçalayan bir hidayet çerağı idi. Fakat öyle çerağ ki, güneşler onun pervanesi bulunuyordu.”⁹

3. Amele götürmeyen ilim faydasız ilimdir

“İmam Gazâlî diyor ki: ‘Bir zevat Cüneyd-i Bağdadî Hazretleri’ni vefatından sonra rüyada görmüş ve kendisine: ‘Ya Ebe’l-Kasım, ne ceza var?’ diye sormuş Hazret-i Cüneyd de şöyle cevap vermiş: ‘Zâhirî ilimler zayı oldu, bâtinî ilimler fena buldu, bize gece içinde kıldığımız birkaç rekât namazdan başka hiçbir şey faide vermedi.’ İşte gece namazının faidesi ve yine evliya-yı kirâmdan Bayezid-i Bestamî Hazretleri hengâm-ı tufuliyeti zamanında, pederlerinden teallüm-i Kur’an ederken Sure-i Müzemmil’in ikinci ayetine gelince, kıyam-ı leyl ile memurun kim olduğunu sordu. ‘Hazret-i Muhammed’dir.’ cevabını alınca ‘Ona tabi değil misin?’ dedi. Pederi bu hitab-ı celili bizzat nefs-i Muhammediyeye mütehasırdır deyince teallümü devam etti, fakat sure-i mezkurenin yirminci ayetindeki ‘*Ve tâifetün minellezîne ma’ake*’ nazm-ı celiline nazar-endâz olan Bayazid, taife-i mezkurenin, kimlerden ibaret olduğunu sual edince, pederi ‘Ashab-ı Rasûl’dür.’ dedi. Bayezid:‘Aashab-ı kirâmın memur olduğuyula, memur değil misin?’ dediğinde ‘Mükâbed-i diniyede biz onların derecesine varamadık.’ cevabını alınca ‘Babacığım! Hazret-i Muhammed ve ashabına iktida edemeyen ümmette hayır yoktur.’ dedi. Bu söz pederine son derece tesir edip, salât-ı leyle devamına sebep olmuştur. Bayezid pederinden salât-ı leylî teallüm murad etmişse de tufu-

liyeti dolayısıyla pederi tâlimden imtina etti. Bayezid: 'Emin ol ki babanın evlattan firar ettiği yevm-i kıyamette, *'Vemtâzyul-yevme eyyühel mücrimûn.'* mistak-ı celilince ehl-i cehennem, ehl-i cennetten ayrıldığı günde: 'Ya Rab! Babamdan salât-ı leyli öğrenmek istediğimde öğretmedi, diye senden dava ve şekva ederim.' deyince, pederi gözlerinden yaşlar dökerek salât-ı mezkureyi talim edip her gece: 'Ey oğul namaza kalk.' der imiş.

İşte, hepimiz Rasûlullah ve ashab-ı kirâmının memur olduğuyla memur olan bir ümmet merhumesiyiz. Cenab-ı Allah cümlemizi ehl-i salâh zümresine ilhak buyursun."¹⁰

4. İlim, kalp temizliğinin taat ve ibadetin temel şartıdır

"Pek âlâ bilirsiniz ki vaktinde bakılmayan, istediği tımarı ve suyu bulamayan bir tarla hasat zamanı sahibine hasret ve nedametten başka bir şey vermez. Bu nasıl böyle ise ilim, irfan nurlarıyla yıkanıp parlatılmayan bir kalpte de temizliğe, ibâdet ve taate mahâl olamaz, öyle bir kalpte ahlâkî fazilet meydana gelmez, gelse de uzun müddet yaşamaz. Hayatın esası su olduğu gibi, rûh-ı insanın, beşerin hayatı, izzet ve şerefi, insanın kemâli, başkalarından imtiyazı da ancak ilim iledir. Fertlerin cemiyetlerin ilerlemesi ve yükselmesi ilm ile gerileyip düşmesi de cehl iledir.

Cehâlet yüzünden, nice aileler perişan olmuş, ne kadar millet dünya haritasından silinip gitmiştir. Dünyada ilimsiz hiçbir sahada ne ilerleme, ne de yükselme olur.

İnsanı bozan düşüncelerden, hurâfelere kapılmaktan alıkoyan, insan ruhunu ihtiras ve helecan gibi fena hallerden koruyan, ancak ilimdir, ilme dayanan muhakeme ve düşüncedir.

*(Âdem ile eşi) dediler ki: 'Ey Rabb'imiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyân edenlerden oluruz.'*¹¹

Aziz Cemaat! Bedenimize göre gıda ne ise, ruha göre de ilim odur."¹²

5. Cibril hadisi ilmin âdabını öğretiyor

"Ehl-i İslâm katında Kur'an-ı Kerim'den sonra yeryüzünde en sahih kitap sayılan Sahih-i Buhârî'de ve yine sıhhatçe bu derecede bulunan Sahih-i Müslim'de ve daha başka hadis-i şerif kitaplarında bulunan, Cebrâil hadisi diye ma'ruf olan hadis-i şerifte 'İman', 'İslâm', 'İhsan'ın ne olduğu bize bildirilmektedir. Bir gün iki cihan güneşi Peygamber Efendimiz ahab-ı kirâmıyla oturmaktalarken içeriye bir zat girdi. Bu zat baştan aşağıya dek ak-sadeler giymiş, güzel kokulu, saçları ve sakalı siyah, gözlerinin ağı gayet ak ve saf ve karası gayet kara ve berrak güzel bir kimse idi. Bu zatı evvelce hiç kimse görmüş değildi. Sahabe-i kirâm içinde bunu tanıyan yoktu."¹³

"İyilere mukârin olup câhillerden i'raz etmek bir emri ilâhîdir. Mezbele(den) dâima kötü koku, attar dükkânından ise iyi koku intişâr eder. Şeyh Sâdî-i Şîrâzî de bu yolda şöyle buyurur:

‘Bir gün güzel kokulu bir çamur, bir mahebûbun elinden elime erişti. Dedim: ‘Misk misin yâhût amber mi? Herkesi meftûn eden kokundan sarhoş oldum.’ Dedi: ‘Ben bir hakîr çamurum, bir müddet gül ile oturdum musâhabetin kemâli bana te’sîr eyledi. Yoksa ben nâçiz bir toprağım.’ deyû misâl vermektedir.’

Ve yine Mevlânâ Abdurrahmân-i Câmî de şöyle der:

‘Peygamber Efendimiz buyurmuştur ki: ‘Ulu Tanrı kıyamet gününde müflisliğinin ve yoksulluğunun utancını çeken kuluna sorar. ‘Filân semtte filân bilgini yâhût filân ergini tanır mısın?’ Kul cevap verir: ‘Evet tanırım.’ Tanrı’dan fermân gelir: ‘Seni ona başışladım.’ Bahâristan.”¹⁴

ALLAH'A DOST VE İSTİKÂMET ERİ OLABİLMEK

Yüce Kitabımız, Allah dostlarından bahsettiği bir ayette: “*Dikkat edin, Allah dostlarına korku yok ve onlar asla mahzun da olmazlar.*”¹⁵ buyurur. Yani Allah’a yakın olanlar, gelecekten dolayı kaygı geçmişten dolayı keder duymayacaklardır. Allah’a dost olabilmek emek ister, fedâkârlık ister, gayret ister. Bütün peygamberler, insanlığa istikâmet vermek, insanca, Müslümanca duruşu öğretmek ve örneklemek için gelmişlerdir. Onların ümmetlerinden bu kıvamı ve kaliteyi tutturular kutlu peygamberlerin mesajını uzun soluklu hale getirmişlerdir. Bütün peygamberlerin nimetlerine örnek olan hayatlarına “sünnet” adı verilir. Sünnetin ihyası, peygamberin mesajının ve örnek hayat tarzının canlı tutulması ve aktarılması demektir. Bizim sahabeye duyduğumuz muhabbet de esasen buradan kaynaklanmaktadır. Çünkü onlar peygamberden aldıkları nefesin, istikâmetin ve örnek hayat tarzının taşıyıcılarıdır.

Sahabe tarihe ismini yazdırmış ancak tarihte kalmamış insanlardır. İstikametleriyle, kerametleriyle kıyamete kadar yaşayacaklardır. Zira her birinin etkilediği Müslüman onun ömrünü uzatmakta ve etkisini arttırmaktadır. Hz. Peygamber'den (s.a.v.) nakledilen “*Ashabım yıldızlar gibidir hangisine uyarsanız sizi doğruya götürür.*”¹⁶ sözü de tam bu noktada anlamını bulmaktadır. Sahabe kıvamında örnek hayat yaşandığı sürece, yani çağdaş sahabeler var olmaya devam ettikçe asr-ı saadetin kokusu, neşvesi ve neşesi ümmet arasından hiç eksilmeyecektir. Hayatın saptırıcıları karşısında savrulan insanlık için çağdaş sahabeler adeta pusula görevi görecek, bozulan istikâmetleri düzeltecek, kokuşan gönülleri tamir edecek ve kalplere yeniden istikâmet tohumları ekecektir. Böylece her çağdaş sahabe ve istikâmet eri asr-ı saadetin gönülleri fetheden, hakka ve hakikate açan, mânevî hastalıklara iksir olan Peygamber nefesini yeniden insanlığa taşıyarak “*Ve'l-ba'sû ba'de'l-mevt*”i yani öldükten sonra dirilmeyi yeniden yaşatacaktır. Kalabalıkların çıkmaz sokaklara saptığı bir anda makas gibi kollarını açarak gür bir nida ile “Nereye gidiyorsunuz!” diye haykırarak ve onlara yolun doğrusunu gösterecektir. Dünyadan çekip gittiklerinde de insanlığın dudağında tatlı bir lezzet, gönlünde kavurucu bir hasret ve sonsuz bir özlem bırakacaktır. Onları tanıyan, ışığı onlarda gören ve istikâmeti onlardan öğrenenler bu kutlu insanları hiç unutmayacak ve anmayı bir kadirşinaslık, insanlık ve Müslümanlık borcu sayacaklardır. Hz. Ebu Bekir'i (r.a.), Hz. Ömer'i (r.a.), Hz. Osman'ı (r.a.), Hz. Ali'yi (r.a.), Hz. Hüseyin'i (r.a.), Hz. Bilal'i (r.a.), Hz. Enes'i (r.a.), Hz. Muaz b. Cebel'i (r.a.), Hz.

İbn Mesud'ı (r.a.), Hz. Selman'ı (r.a.), Hz. Ebu Zer'i (r.a.), Hz. Ömer b. Abdülaziz'i, Hz. Hasan-ı Basrî'yi unutmadığı gibi onları da unutmayacak, onlara olan minnet ve şükran borcunu eda etmeye çalışacaktır.

İşte Hacı Hasan Efendi de samimi bir Müslüman, mümtaz bir insan, bir gönül adamı ve bir istikâmet eridir. Eğer kerâmet Allah'ın mü'mine olan özel ikramının adıyla her mü'minin bir kerameti vardır. Ancak keramet istikâmet oranındadır. Yani mü'minin istikâmeti ne kadar kerameti, Allah'tan alacağı özel tahsisat da o kadar olacaktır. Hacı Hasan Efendi, örnek hayatı, dürüst, samimi kişiliği, günahlardan uzak duran hassasiyeti, kendini Allah'a hizmet yoluna adanmışlığı, içten dostluğu ile gönüllerde yer etmiştir. O, hayatına istikâmet, dürüstlük, ibadet, Allah ve peygamber aşkı, hizmet, iyilik, kişilik ve şuurlu bir yaşama biçiminden başka bir şey katmamıştır.

Bu yüzden onu tanıyan, onunla sohbet eden, yolu kesişen herkes onun hakkında hüsn-i şehâdette bulunmaktadır. Bu "hüsn-i şehadet"i hak etmek ve buna mazhar olmak kolay bir iş değildir. Hacı Hasan Efendi bu mazhariyete erişmişse Hz. Peygambere (s.a.v.) olan imanı, bağlılığı, muhabbeti, sahabe-i kiramın ve selef-i sâlihinin yolunu takip etmiş olması bunda etkili olmuştur. İşte Hacı Hasan Efendi, değerlerimizin örselendiği, istikâmetimizin hırpalandığı, samimiyetlerin safiyetine ikiyüzlülük suyu ve gösteriş tozu bulaştığı bu çağda bunu başarabilmiş ender insanlardan biri olabilmıştır. O, hayatı boyunca gerektiğinde incinmiş ama kimseyi incitmemiş, iman ve amel bütünlüğünü sağlamayı Al-

lah'ın lütfuyla başarmıştır. Allah için sevmek, Allah için buğzetmek, yaptığını Allah için yapmak, mâlâyanîden uzak durmak, zikirle taze kalmak, incitmemek, vakarlı ve mütevazı olmak, devamlı sâlih amel peşinde koşmak onun en önemli özellikleri arasında sayılmaktadır. Aslında onun hayatı, Kur'an ve sünnetin bir mü'minde olmasını istediği şeylerle bezenmiştir. Yazıları, sohbetleri, meşguliyetleri ve bir bütün olarak hayat tarzı bunun en büyük göstergesidir.

Bir istikâmet insanı olan Hacı Hasan Efendi, defterlerinden birine istikâmetle ilgili şu notları düşmüştür:

“İstikâmet ve ahlâk kıyamet gününde sermayelerin en güzelidir. En büyük tecrübe mektebi tarihtir. Tecrübe dersi hatadan çıkmaz. En yüksek ilim tarihtir. Tekerrürden ibaret olduğu cihetle... Dünyada herkes hakkına râzı olsa hiçbir münazaaya hâcet kalmaz. İnsan hayatta iken Allah yolunda düşen fırsatları gâib etmemelidir.”

Hacı Hasan Efendi'nin ifadeleriyle hakiki Müslüman şu özellikleri taşıyan kimsedir:

“Hakiki bir Müslüman'ın hayatı sadelik içinde geçer. Allah'ını sever, Peygamberimiz (s.a.v.) Efendimiz Hazretleri'nin emirlerine harfiyen itaat eder. Fazilet içinde geçen hayat-ı peygamberiyi dikkatle takip eder. İbadetten kaçınmaz, Kur'an-ı Kerim'i dilinden eksik etmez. Emirlerini hürmetle tutar. Doğruluktan ayrılmaz. Nâmuskârâne yaşamaktan şevk alır. Mânevîyata umum varlığı ile iman eder. Ulemâ ve ârifâna hürmet ve itikat besler.”

“Bizler ne bahtiyar insanlarız ki, Kur’an-ı azîmuş-şan gibi ölmez(lâ yemût) bir kitaba mâlikiz. Ahir zaman Peygamberi (s.a.v.) Hazretleri gibi bir sultana ümmetiz. ‘Elhamdulillah, şükür ve hamdolsun.’ Yine biz bahtiyar kimseleriz ki, bu ömr-i fânide Allah’ın emirlerine ve ah-kâm-ı dine tamamı tamamına itaat ederek ukbâda ebedî bir mükâfata nihayetsiz bir nimete nâil olmuşuz.”

HACI HASAN AKYOL EFENDİ'NİN HAYATI

Hacı Hasan Efendi, 1313/1898 yılında Darende'nin Hacıderviş Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Bu yörede tanınan Müftü Hüseyin Efendi dedeleri, Mehmet Sabit Efendi ise babasıdır. Babasından da ders alan Hacı Hasan Efendi, ilk mektep ve Rüşdiye (ortaokul) tahsilini memleketi olan Darende'de almıştır. Dinî ilimlerini ise zamanın ileri gelen âlimlerinden Sadullah Efendi'den ve devamen Hacı Mahmut Efendi evlatlarından Muhammet Efendi'den okumuş daha sonraları tasavvuf ilmi ile tanışarak kendisini yetiştirmiş ve şer'î meselelerde fetvaya muktedir hâle gelmiştir. Zaten gençlik yıllarında annesinin yönlendirmesiyle eşraftan dayısı Kasapbaşı Hüseyin Efendi ve takva ehlinden İsmail Tütüncü Efendi ile zaman geçirmiştir. Askerliğe kadar memleketinde ilim ve ticaretle meşgul olmuş ve yaklaşık 1918'de askerlik yapmak üzere İstanbul'a gitmiştir. Askerlik dönüşü memleketi Darende'ye gelen Hacı Hasan Efendi, geçimini temin etmek için ticaretle meşgul olmuştur. Aynı zamanda Darende'nin Kurtbağı Mahallesi'nde 1957 yılında inşa edilen ve kendi

adını taşıyan camide dokuz yıl fahri ve ücretsiz imamlık yapmıştır. 20 Eylül 1966 yılında Sivas'a hicret edip yerleşmiş ve 31 Temmuz 1984 yılında vefat edene kadar burada ticaretle meşgul olan evlatlarına nezaret etmiştir.

Hacı Hasan Efendi'nin hayatında üç zatın mânevî damgası vardır. O, üç kâmil mürşitten feyz alma bahtıyarlığına erişmiştir. Bu, üç farklı ihtiyaç anında üç ayrı pınardan su içmek anlamına gelmektedir. Onun feyz aldığı bu zatlar sırasıyla, İstanbul'da medfun bulunan Tokatlı Mustafa Hâkî Hazretleri (1272-1336), Sivas'ta medfun bulunan Sivas'lı Mustafa Takî Hazretleri ve yine Sivaslı ve Sivas'ta medfun bulunan İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Hazretleri'dir (1296-1969). Ayrıca İhramcızâde Hazretleri'nin irtihalinden sonra, Hulûsi Efendi Hazretleri'yle olan mânevî merbutiyeti de çok mühimdir.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında asker olan Hacı Hasan Efendi'nin hayatında askerlik önemli bir dönüm noktası olmuştur. O, İstanbul'da Selimiye Kışlası'nda hem vatanî görevini yapmış hem de bu vesile ile kâmil bir mürşit bulunmuştur. Zira onun askerlik yaptığı sıralarda Tokat mebusu Mustafa Hâkî Efendi İstanbul'da ikâmet etmekteydi. İşte bu tarihte İstanbul'da asker olan Hacı Hasan Efendi burada tanıştığı ve sohbetlerine devam ettiği Mustafa Hâkî Efendi'ye talebe olmuş, intisap etmiş ve yaklaşık üç sene feyzinden istifade etmiştir.¹⁷ Şeyhinden Nakşbendî nisbeti almıştır. Uzun zamanlar onun mübarek ve bereketli sohbetlerinde bulunmuş, iltifatlarına mazhar olmuştur. Hatta bir tanışma esnasında mürşidi kendisine babasının ve annesinin sağ olup olmadığını sormuş

o da küçük yaşta kaybettiğini ifade edince, mürşidi ona; bu hususta bahtiyarsınız buyurmuştur. Bu söylemde ebeveyni kırmadan, incitmeden hizmetin zor olduğunun vurgusu vardır. Hacı Hasan Efendi bu bahtiyarlıktan her ne kadar memnun olduysa da:“Keşke her hususta bahtiyarsın deseydi.” diye hayıflanmıştır.

Hâkî Efendi 15 Ocak 1920 (1338) tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir.

Hasan Akyol Efendi mürşidi Mustafa Hâkî Hazretleri’nin Fatih Türbesi civarındaki, Fatih Camii Haziresi’ne bizzat defninde bulunmuş hatta açılan kefenden mübarek başı görünen şeyhinin yüzünü örtmek bahanesiyle okşayarak canlı gibi sıcaklığından bahsetmiş, büyük bir üzüntü ile cenaze namazına iştirak etmiştir. Artık kendisini İstanbul’a manen bağlayan tarikat unsuru mürşidi vefat etmiştir. O da bunun üzerine İstanbul’dan deniz yolu ile ayrılarak Samsun’a gelmiştir. Samsun’dan hareketinden sonra Niksar’a uğramış Niksar’da Nakşbendî halifelerinden Şeyh Hacı Ahmet Niksarî Hazretleri kendisini üç gün misafir etmiştir. Hacı Hasan Efendi: “Ben dayımlara telgraf çekmiştim, beni beklerler.” dese de Şeyh Hacı Ahmet Efendi: “Sen benim Efendim’in gülüsün, bırakmam.” diyerek üç gün misafir etmiş, sohbetinde bulunmuştur. Onlar bu hâl üzeri iken Darende’deki dayısı Kasapbaşı Hüseyin Efendi telaşlanmış onu yine Darende’nin mânevî büyüklerinden Yenicali büyük Hacı Hasan Efendi (Medine-yi Münevvere de 47 yıl kalmıştır.) teskin ederek: “Meraklanmayın asker yeğeniniz bugün geliyor.” demiş Hacı Hasan Efendi de o gün Darende’ye vasıl olmuştur.¹⁸

Bundan sonra Hacı Hasan Efendi'nin Sivaslı, Sivas mebusu, âlim ve fâzıl bir zat olan Mustafa Takî Efendi'ye¹⁹ intisap ettiğini görmekteyiz. Bu zattan da kısa sayılabilecek bir zaman zarfında mânevî eğitim almıştır. Bu zattan sonra bağlanacağı ve iki tende bir can gibi olacakları İhramcızâde ile beraber yanlarında Baytarbağlı Hacı Mustafa Efendi, Müezzinzade Tenekeci Ali Efendi ve Cizözlü Çerkez Yusuf Efendi gibi şahıslarla Mustafa Takî Efendi'den Sivas'ta yirmibir günlük seyr ü sülûk dersini ikmal ettiği anlatılmaktadır.²⁰

Mustafa Takî Efendi'den Naklettiği Değerli Armağan

Hacı Hasan Efendi, Mustafa Takî Efendi'nin, *Kırk Hadis Yahut İlm-i hâli Siyasî ve İctimâî* adlı eserini bir deftere yazmış ve bize nakletmiştir. Yani Hacı Hasan Efendi bu zâttan bize yâdigâr olmak üzere bir demet hadis nakletmiştir. Bu hadisleri Mustafa Tâkî Efendi derlemiş, açıklamış, Hacı Hasan Efendi ise bunları özetleyerek bir deftere not etmiş, sohbetlerde kendisine kulak ve gönül verenlerle paylaşmıştır. Takî Efendi hadisleri açıklayıcı bilgilere de yer vermişken Hacı Hasan Efendi sadece Arapça metin ve tercümelerine yer vermiştir. Takî Efendi'nin derlediği hadislerin ismi Kırk Hadis olsa da aslında altmış bir adet hadisi bir araya getirmiştir.²¹Bu hadisler şunlardır:²²

1. *“Benden sonra birtakım imamlar/yöneticiler olacak, söyledikleri sözler red olunmayacak; onlar, (kıyamet*

gününde) maymunların yuvarlanması gibi cehennem ateşine yuvarlanacaklar.”

2. *“Hepiniz birer yöneticisiniz ve her biriniz yönettikle-
rinden mesuldür.”*
3. *“Sizler nasıl olursanız öyle yönetilirsiniz.”*
4. *“Allah’a masiyette/günah olan konularda hiç kimseye
(dinen) itaat etme zorunluluğu yoktur. İtaat maruf/
dine ve akla uygun olan şeylerdedir.”*
5. *“Fâsık/günahkâr, övüldüğü zaman, AllahuTeâlâ gazap
eder; öyle ki bu ilâhî gazaptan arş-ı azam/gök titrer.”*
6. *“Yöneticileriniz hayırlılarınız, zenginleriniz de cömertle-
riniz olduğu ve işlerinizde aranızda şûra/danışma ile gö-
rüldüğü zaman size yerin üstü altından daha hayırlıdır.
Yöneticileriniz şerlileriniz, zenginleriniz de cimrileriniz
olduğu zaman yerin altı üstünden daha hayırlıdır.”*
7. *“Müsteşar/danışman güvenilen kimsedir; kendisine bir
şey danışıldığında kendi işiymiş gibi görüş beyan etsin!”*
8. *“Birbirinize üstünlük taslamamanız ve birbirinize hak-
sızlık etmemeniz için Allahu Teâlâ bana birbirinize te-
vazu göstermeniz gerektiğini vahyetti.”*
9. *“Her insan efendidir/büyüktür. Erkek ailesinin beye-
fendisidir, kadın da kendi evinin hanımefendisir.”*
10. *“Bütün Müslümanlar kardeştir. Takvanın/Allah’tan
sakınmanın dışında hiç kimsenin diğer bir kimseye
karşı herhangi bir üstünlüğü yoktur.”*

11. *“Bütün halk, Allah’a muhtaçtır. Halkın Allah’a en sevgili olanı, Allah’ın kullarına en çok yaralı olanıdır.”*
12. *“Kim bir zımniye eziyet ederse ben o kimsenin hasmı/düşmanı olurum! Bir kimseye hasım olursam kıyamet gününde husumette ona galip gelirim.”*
13. *“Bir kimse anlaşmalı bir yabancıyı öldürse cennetin kokusunu bile alamaz. Hâlbuki cennetin kokusu kırk senelik mesafeden alınır.”*
14. *“Haram olan şeylerden sakın ki insanların en âbidi olasın. Allah’ın taksim ve takdir ettiğine razı ol ki insanların en zengini olasın. Komşuna iyilik et ki (kâmil) mü’min olasın. İnsanlara nefsin için hoşlandığın şeyi hoş gör ki (gerçek) Müslüman olasın. Az gül çünkü çok gülmek kalbi öldürür.”*
15. *“Diline ve namusuna sahip ol!”*
16. *“Bana altı şeye devam sözü veriniz. Ben de sizin cennete girmenize kefil olayım. O altı şey, namaz kılmak, zekât vermek, emaneti yerine getirmek, zinaya yaklaşmamak, mideye haram lokma sokmamak, dili haramdan sakınmaktır.”*
17. *“Bir kimse Allah’tan sakınırsa Allah da o kimseden her şeyi/herkesi korkutur. Bir kimse Allah’tan sakınmazsa Allah da o kimseyi her şeyden korkutur.”*
18. *“Hayra önyak olan onu kendisi yapmış gibidir. Kötülüğe önyak olan da kendisi yapmış gibidir.”*
19. *“Küçüğümüze merhamet etmeyip büyüğümüze say-*

gı göstermeyen, iyiliği emredip kötülükten sakındırmayan bizden değildir/bizim tecihimizden yana değildir.”

20. *“Mü'min menfaat demektir. Onunla beraber yürür, yol arkadaşlığı edersen sana faydası olur; eğer ona bir şey danışsan sana faydası olur; eğer onunla ortaklık kursan yine sana faydası olur. Hâsılı onun bütün işleri menfaattir/yararlıdır.”*
21. *“İman ehli bir mü'min gövdedeki baş mesabesinde-dir. Baştaki bir ağrıdan dolayı vücudun her tarafı acı çektiği gibi her bir mü'minin çektiği acıdan dolayı diğer mü'minler de acı çeker.”*
22. *“Mü'minler tek bir fert gibidirler. Başından bir şikâyeti olsa bütün vücudu rahatsız olur. Bir gözü rahatsızlanırsa yine bütün vücudu rahatsız olur.”*
23. *“Bir kimsenin, (Müslüman) kardeşine gönülden bir sevgi ile bir an bakması, benim şu mescidimde bir sene itikâf etmesinden daha hayırlıdır.”*
24. *“Allahu Teâlâ'nın insanların ihtiyaçlarını karşılamak için özel olarak görevlendirdiği birtakım kulları vardır. İnsanlar ihtiyaçları için onlara iltica ve müracaat ederler. Onlar, Allah'ın azabından emindirler.”*
25. *“Allahu Teâlâ şöyle buyurur: ‘Birbirlerine hıyanet etmedikleri sürece iki ortağın üçüncüsü benim! Fakat biri diğerine hıyanet ettiği an hemen aralarından çıkarım.”*

26. “Mü'min olan kimse diğeriyle ülfet eder, kendisiyle de ülfet olunur. Ülfet etmeyen ve kendisiyle ülfet olunmayan kimsede hayır yoktur. İnsanların en hayırlısı insanlara en faydalı olandır.”
27. “Şu üç şey kimde bulunursa o kimse münafıktır; isterse o kimse oruç tutsun, namaz kılsın, hac ve umre yapsın ve ben Müslüman'ım desin (fark etmez). O üç şey; konuştuğunda yalan söylemek, söz verdiğinde sözünde durmamak, kendisine bir şey emanet edildiğinde hıyanet etmektir.”
28. “Emanete riayet rızkı kendine çeker; hainlik etmek fakirliği kendine çeker.”
29. “Yazıcılık, yüzücülük, atıcılık öğretmek ve onu temiz/helal rızıkla beslemek, erkek evladın babası üzerinde hakkıdır.”
30. “İslâmiyet temizdir öyle ise temiz olunuz. Çünkü cennete sadece temiz olanlar girecektir.”
31. “Atıcılık ve binicilik yapınız! Atıcılık yapmanız bana binicilik yapmanızdan daha sevimlidir. Harp ale-ti ile atıcılık yapması, atını terbiye etmesi ve eşiyile oynaması dışında insanın oynadığı her çeşit oyun batıldır. Zira bunlar haktandır. Bir kimse atıcılık öğrendikten sonra unutursa kendisine öğreten kimse-nin nimetini inkâr etmiş olur.”
32. “Evleniniz, çoğalınız! Çünkü ben kıyamet gününde başka ümmetlere karşı sizin çokluğunuzla övünürüm.”

33. *“Toprağı ekiniz, çünkü toprağı ekmek berekettir. (Ekinlerinizi zararlı şeylerden korumak için) Ekin yerlerinizin her tarafına at kafası gibi şeyler dkiniz.”*
34. *“Rızkı yeraltı zenginlik kaynaklarında arayınız.”*
35. *“Zan ile hareket etmekten sakınınız. Çünkü zan sözlerin en yalanıdır. Birbirinizi gizlice araştırıp da birbirinizin gizli yönlerini öğrenmeye çalışmayınız. Birbirinizle rekabet etmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinize sırt dönmeyiniz, ey Allah'ın kulları kardeş olunuz, kardeş! Evleninceye kadar veya istemekten vazgeçinceye kadar birinin talip olduğu kıza başkası talip olmasın.”*
36. *“Her duyduğunu başkasına söylemesi kişiye günah olarak yeter.”*
37. *“İlim Çin'de de olsa arayıp tahsil ediniz. Çünkü ilim tahsil etmek her Müslümanın üzerine farzdır. Melekler, ilim taliplerine/öğrencilere ilim tahsilinden hoşlandıkları için kanat gererler.”*
38. *Rasûlüllah (s.a.v.): “Cennet bahçelerine uğradığınızda meyvelerinden yiyiniz.” diye buyurdu. Ashab: “Cennet bahçeleri nedir?” dediler. Rasûlullah (s.a.v.): “İlim meclisleridir.” buyurdu.*
39. *“Allahu Teâlâ, ilmi, insanlardan zihinlerinden çekip almak suretiyle almaz. Lâkin ilmi âlimleri almak suretiyle alır. Öyle ki hiçbir âlim bırakmadığında insanlar birtakım cahil reisler edinirler. Halk onlara*

birtakım sorular sorarlar. Onlar da ilimsiz fetva verirler. Sonunda hem kendileri saparlar, hem insanlarını saptırırlar.”

40. *“Allahu Teâlâ kulunu fazla malından sorguya çektiği gibi fazla ilminden de sorguya çeker.”*
41. *“Hikmet, şerefli kimsenin şerefini arttırır; köleyi de o derece yüceltir ki onu padişahların meclislerinde oturtur.”*
42. *“Hz. Süleyman (a.s.) mülk/krallık, mal ve(ya) ilmin tercihi arasında serbest bırakıldı. O ilmi tercih etti. İlmi tercih ettiği için kendisine mal da verildi mülk de verildi.”*
43. *“Âlimin işlediği bir günah, bir günah (cezasıyla cezalandırılır); cahilin işlediği bir günah iki günah (cezasıyla cezalandırılır).*
44. *“İmamlarınızı hayırlılarınızdan yapınız. Çünkü onlar sizinle Rabb’iniz arasındaki vasitanızdır.”*
45. *“Allahu Teâlâ her işin iyi ve kadri yüce olanını sever. Kötü ve değersiz olanını sevmez.”*
46. *“Aziz ve Yüce olan Allah, yoldan bir diken dalını kaldıran kimsenin geçmiş ve gelecek günahları bağışlar.”*
47. *“Bir araya gelen bir topluluk Allah’ı anmadan dağılırsa onlar için kıyamet gününde muhakkak bir üzüntü sebebi olur.”*
48. *“Bir kimse bir şey dikse ve ondan bir adam ve(ya) Al-*

lah'ın yarattığı bir mahlûkattan birisi yese, o yedikleri şey, mutlaka onu diken kişi için sadaka olur.”

49. *“Korkak tüccar kazançtan mahrum olur. Cesaretli tüccar kazanır.”*
50. *“Bizim çarşımıza halkın ihtiyaç duyduğu şeyleri getiren, Allah yolunda cihat eden gibidir. Bizim çarşımıza halkın ihtiyaç duyduğu şeylerin gelmesine engel olan muhtekir kimse de Allah'ın dininden çıkan kimse gibidir.”*
51. *“Sizin hayırlınız ahiretini dünyası için, dünyasını da ahireti için terk etmeyen ve insanlar üzerine yük olmayan kimsedir.”*
52. *“Sizin hayırlınız dünyasını ahireti için, ahiretini de dünyası için terk eden değildir; ta ki her ikisinden de nasibini alsın. Çünkü dünya ahiret(nimetin)e de ulaştırır. Öyleyse (ahiret için dünyayı terk edip de) insanların üzerine yük olmayınız.”*
53. *“Ahir zaman olduğunda insanlar için para-pul her hâlü kârda lazım olacak. (Çünkü) insan dinini ve dünyasını o para ile yerine getirecek.”*
54. *“Hiç ölmeyeceğini zanneden kimsenin çalışması gibi çalış, yarın öleceğinden korkan kimsenin korkması gibi de kork.”*
55. *“Veren el, alan elden hayırlıdır. Öyleyse bakmakla yükümlü olduğun aile fertlerinden başlayarak herkese ver.”*

56. *“Geçiminde iktisatlı olan fakir olmaz”*
57. *“Kim iktisatlı olursa Allah onu zengin eder. Kim israf ederse Allah onu fakir eder. Kim alçak gönüllük ederse Allah onu yüceltir. Kim kibirli olursa Allah onu zelil eder.”*
58. *“İki, birden hayırlıdır. Üç, ikiden hayırlıdır. Dört de üçten hayırlıdır. Birlik olmaya bakınız. Çünkü Allahu Teâlâ ümmetimi ancak hidayet üzere toplar.”*
59. *“Birlik olmaya bakınız; bölük pörçük olmaktan sakınınız. Çünkü şeytan tek kalanlarla beraberdir, fakat iki kişiden uzaktır. Kim cennetin ortasını isterse cemaate devam etsin.”*
60. *“Birlik rahmettir, ayrılık azaptır.”*
61. *“Kim sünnetimden kırk hadis ezberleyip ümmetime naklederse, kıyamet gününde onu şefaataime dâhil ederim.”*

Hadisler hakkında kısa değerlendirme

Mustafa Takî Efendi bu hadisleri neden derlemiştir? Kendi ifadesiyle bu hadisleri, bazı yakın dostlarının isteği üzerine bir araya getirmiştir. Aslında, “kırk hadis” toplayan ve ezberleyenlerle ilgili Hz. Peygamber’den (s.a.v.) rivayet edilen müjdeli haberin de kendisini teşvik ettiğini ifade eder. Tâkî Efendi, “kırk hadis” olarak başladığı bu çalışmasını bazı yüce maksatları da ifade etmek amacıyla altmışa tamamladığını da söyler.

Mustafa Takî Efendi, insanın bu hayatta mutlu ve huzurlu yaşayabilmesi için din ve dünya arasında denge kurulması gerektiğini söyler. Ona göre hem din ve hem de dünya iyi bilinmeden bu denge kurulamaz. Sadece dini bilmek yeterli değildir. Din, hocalardan öğrenildiği hâlde, dünyanın nasıl olduğuna pek önem verilmez ve bilindiği zannedilir. Hâlbuki dünyayı bilmek çok önemlidir. İnsanlar dünyayı yaşamak için ve lazım olduğu kadar öğrenirler. Hâlbuki dünya sadece içinde yaşamak için değil, ahiret ve cennetin kazanılması için de gereklidir. Buna göre dinî eğitimi nasıl ehil hocalar veriyorsa dünya eğitimini de onların vermesi gerekir. Böylece insanlar dünyayı doğru değerlendirmiş olurlar.

Yani Mustafa Takî Efendi demek istiyor ki, eğer insanlar başıboş bırakılırlarsa dünyayı kendi arzularına göre anlar ve onu ahiretin bir amacı değil de araç ve hedef gibi görmeye başlarlar. Fakat dini öğrenmede olduğu gibi, dünyayı anlama ve değerlendirme konusunda da rehberler hocalar olursa, insanlar doğru bilgi almış olurlar.

Takî Efendi, 'Kırk Hadis' adlı çalışmasını, İslâm dininin dünyaya ve dünyanın imarı için siyasete verdiği önemi açıklamak için kaleme aldığını ifade eder. Bu sebeple seçtiği hadisler içerisinde yönetim ve siyasetle ilgili bazı temel hadislerle yer verir. Hatta önemine binaen yönetim ve siyasetle ilgili olanları en başa koyar. Üstünlüğün makam ve mevkide, mal ve zenginlikte değil, takvada ve Allah'a hakiki kul olmakta yattığını ifade eder. Aile reisine düşen sorumluluğa vurgu yapar. İnsan haklarına riayete işaret eden hadisleri ele alır. Haramlardan kaçınmanın önemini ele alan hadisleri özellikle zikreder. Hayırda öncülük

etmenin önemine işaret eder. Mü'minlerin birbirine karşı göstermeleri gereken kardeşlik hukukunu, sevgi ve birliği anlatan hadislerle yer verir. Mü'minin cana yakın, ülfet edilebilecek özellikte olması gerektiğini ifade eden hadisleri zikreder. Emanete riayetinin önemini, imanla alakasını kuran ve hıyaneti yasaklayan hadisleri naklede. Müslümanların çocuklarını okutmaları, eğitmeleri ve meslek sahibi yapmalarının önemini anlatan hadislerden örnekler verir. Bunlar yanında birçok sosyal, siyasî ve ahlâkî konuya temas eden hadisleri zikreder. Zaten hadisler dikkatle okunursa bu hususlar anlaşılacaktır.

Mustafa Takî Efendi, bu konudaki mesajlarını hadisler üzerinden vermek istemektedir. Bu sebeple önce Hz. Peygamber'in (s.av.) hadislerinin Allah'ın vahyi mesabesinde olduğunu belirtir. Bunun için şu ifadeleri kullanır: "Elbette o mübarek sözlerden her birini canımızı feda edercesine muhabbetle, aşkla dinler ve yolunca da gideriz." O, topladığı hadislerin dünyaya ait dertlerimize çare olacağını söyler. Ancak derdin çaresine canla başla sarılabilmek için önce teşhisin doğru yapılması gerektiği üzerinde durur.²³

Derlemiş olduğu hadislerin adeta kurtuluş reçetesi olduğunu ve okunup, anlaşılıp uygulanması gerektiğini düşünen Takî Efendi bunu şöyle ifade eder:

"Ey ümmet-i Muhammed! Ey Osmanlılar! Bu hadis-i şerifleri dikkatle okuyunuz, dinleyiniz, nasıl buyurulmuş ise öyle olmaya, öyle yapmaya gayret ediniz. O vakit vatanımızı bir cennet bahçesi gibi imar, kendimizi veya evladımızı her milletten ziyade bahtiyar etmiş oluruz!"²⁴

İHRAMCIZÂDE İSMAİL HAKKI TOPRAK EFENDİ İLE MÜNÂSEBETİ

Mustafa Takî Efendi'nin 1 Ağustos 1925'te vefat etmesi üzerine Hacı Hasan Efendi, yaklaşık kırkdört yıl beraber olacağı İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Hazretleri'ne bağlanmıştır. Mânevî eğitimini büyük ölçüde onun nezaretinde tamamlamış ve sürdürmüştür.

Kendisinden yaklaşık kırk üç yıl mânevî terbiye aldığı İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Hazretleri Hacı Hasan Efendi hakkında şunları söylemiştir:

“Canım Hacı Hasan Efendi bizim sıddîkimizdir. Biz tarikatin kendisi isek Hacı Hasan da bu tarikatin kapısıdır. Biz ondan razıyız o da bizden razıdır.”

Darende ve çevresinde tarikata intisap etmek isteyen ihvana ders tarifi ve değişimi görevini, 1965 yılına kadar yürüten Hacı Hasan Efendi, İhramcızâde Hazretleri'ne daha yakın olabilmek ve ticaret yapan çocuklarının başında bulunmak için Sivas'a göçmüştür. 1965 yılından 2 Ağustos 1969 tarihine kadar İhramcızâde Hazretleri ile dolu dolu günler geçirmiştir.

Darendede ikamet ettiği yıllarda Çorumlu Mustafa Rumî Hazretleri (k.s.) Efendi'den dersli olan Baytarbağlı Hacı Mustafa Efendi ile tanışmış, onun vesilesi ile Sivas'a gelerek Mustafa Takî Hazretleri ile tanışarak onun irşadına talip olmuşlardır. Baytarbağlı Hacı Mustafa Efendi, Hacı Hasan Efendi, İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi, Müezzinzade Tenekeci Ali Efendi ve Cizözlü Çerkez Yusuf Efendi gibi şahıslarla Mustafa Takî Efendi'den seyr ü sülûklerini tamamlamışlardır. Mustafa Takî Efendi ilk meclisin mebuslarından olduğu için uzun süreli sohbet imkânı bulamamışlardır. Zaten 1920 yılında vefat eden Mustafa Hâkî Hazretleri'nin yerine geçen Mustafa Takî Efendi'nin irşad süresi 6 yıl sürmüştür 1925 yılında o da ahirete intikal etmiştir. Onun vefat gecesinde Hacı Hasan Efendi bir rüya görür. Rüyasında yeşil bir bohçadan bir sarığı çıkararak mânevî erler, sarığı İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Hazretleri'nin başına koyarlar. Bu rüyayı gören Hacı Hasan Efendi vakit geçirmeden aynı gün sabahı İsmail Hakkı Toprak Efendi'ye (k.s.) intisap eder. 43 yılı bulan bu mânevî bağlantı İhramcızâde İsmail Hakkı Efendi'nin 1969 yılında vefatı ile son bulur. Hacı Hasan Efendi'nin İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi (k.s.) ile olan münasebetleri tamamı ile muhabbet, edep, riayet ve fedakârlık çerçevesinde cereyan etmiştir. Yaşlı ihvan ağabeylerimizden nakledildiği üzere Hacı Hasan Efendi, bir namaz çıkışında kendisine yaklaşan İsmail Hakkı Toprak Efendi'nin gerek nispetinden ve gerekse kendi edep ve muhabbetinden rengi sapsarı kesilerek geriye doğru çekilmiştir. Ne zaman hatm-i hâcegân okumak üzere Devlethaneye (Taşlı Sokaktaki hanelerine) gidil-

di ise Hacı Hasan Efendi kenar bir yere çekilerek sükût üzere oturmuş ve hatm-i şerifi okuduktan sonra aynı sessizlikte sohbeti seniyyeyi dinleyerek adeta kendini gizlercesine meclisi terk etmiştir. Ta ki İhramcızâde Efendi Hazretleri: “Gardaşım, Hacı Hasan Efendi gardaşımız yok mu, yanımıza gelsin.” buyurduğunda yine sessizce yanına oturmuş o edebi sonuna kadar muhafaza etmiştir. Zahiren hizmetleri ise tarife sığmayacak kadar çoktur. Birincisi odur ki Darende Pazarı’nda çalışan işçi arkadaşları (ki bunların çoğu sonradan büyük tüccar olmuştur.) % 80 itibariyle İsmail Hakkı Torak Efendi’den ders almıştır. Yani ihvanın çoğalmasında pirlerin himmeti ile Hacı Hasan Efendi’nin rolü vardır. Zaten bir sohbetlerinde: “Bizi Darendeliler tanıdı ve tanıttı. İleride de dünyaya tانيتacaklar.” ifadeleriyle İsmail Hakkı Toprak Hazretleri Darendelilerin (Hacı Hasan Efendi, Hulûsi Efendi) tarikata hizmetini işaret etmiştir. Hacı Hasan Akyol, Zonguldak’ta, bir süre de Ankara’da kalmış ancak Darende Pazarı 1959’da Sivas’a açıldıysa da kendileri Sivas’a 1966 yılında gelmiştir. İhramcızâde Hazretleri’nin bu son dört yılında sayısız sohbetler ve hatimlerde beraber olmuşlar, sayısız hizmetlerde bulunmuşlar ve sayısız himmetlere uğramışlardır.

ES-SEYYİD OSMAN HULÛSÎ EFENDİ İLE MÛNÂSEBETİ

Hacı Hasan Efendi ve Hulûsi Efendi Hazretleri, İhramcızâde Hazretleri'nin iki sâdık müridi olmuş ve pek yakın münasebetler kurmuşlardır. Aralarındaki ziyaretleşmeler, mektuplaşmalar kayıtlara geçmiştir. Bu mektuplarda iki zat arasındaki muhabbet açıkça görülmektedir. Örnek olarak şu mektuplara bakılabilir:

Mektup

“Çok Muhterem Efendim, Kardeşim;

Ma’lum Fazilet Cami-i Şerifi’nin dâhili ve etrafı Diyanet ve müftülüğe aittir. Müftü Efendi, doğru Kaymakamlığa resmen müracaat eder, Kaymakamlık da Belediyeye bildirir. Kaymakam ve Belediye heyeti resmen keşfederler, ücretleri cami-i şerife aittir. Komşuların dava ettikleri yol haikaten komşulara ait ise bizim sarf-ı nazar etmemiz lazım. Fakat öyle değil, aşağıda âmmenin yolu vardır. Hakikat açıklanır. O zaman bizim inşaatımıza kimsenin müdahale etmeye hakkı kalmaz. Resmî kanaldan gitmemiz lazım. Yok, cebren kaba yollarla müdahale ederlerse devletin kuvveti ve emniyeti vardır. Emniyet vasıtasıyla hallolur. Su inşaatına başlanırsa iyi olur, vakit daralıyor.

Çok selâm ve arz-ı ihtiram eylerim Efendim.

Cümleye hürmetler.

2.10.979

Hacı Hasan (Akyol)”

Mektup

“Muhterem Efendim, Kardeşim;

Tahir Bey'den şimdi mektup aldım. Hoca merhumun vasiyeti hakkında tarih ve numarasını da lütfen gönderiyorum. İkinci bir yanlışığa mahal kalmamak için Şemseddin Bey ile görüşünüz. Nasıl ve ne suretle noter muamelesi yapılacak ve ne şekil vekâlet verilecek ise lütfen istidâsını orada yazılarak gönderiniz. Bura noterinden tasdik ettirip göndereyim.

Baki hürmetler ve ihtiramlar Efendim.

Hacı Hasan (Akyol)

26.11. sene yok”

Mektup

“Kardeşim,

Ruh ve isme gıda-bahş edici muhabbet ve muhâleset zımnında irsâl buyurulan hediye-i behiyyeleri reşide-i vusul ve bilmemnuniyye karîn-i kabul olduğunu ifade-i muhaleset ederim.

Niyetlerinizle mecûr ve amelinizi yevm-i ahiret buyursun. Cümle yârân-ı bâ-safalara arz-ı hürmetler eylerim. İnşallahu Teâlâ cümleten afiyettellersinizdir. Hamd olsun bu sene çok sıhhatim yerindedir. Cümle arkadaşlar afiyetteler.

Bizim çocuklar ellerinizden öperler.

Bâkî çok selâmlar ve dualar eylerim Efendim.

Hacı Hasan (Akyol 7.12. (yıl yok))”

Hacı Hasan Efendi'nin daima Hulûsi Efendi ile beraber ettiğine dair bir mektup şöyledir;

Mektup

“Muhterem Kardeşim,

Mektubunuzu ve derunundaki emanet alınarak hem memnuniyet hem de hüzn ü elem içerisinde kaldım. Evvelce Hazret-i Pîrimiz Takî Efendimiz Hazretleri'nin bir kıtada Hazret'in emanetlerini böyle ve ne yapılması lazımsa yapınız diye etraftan göndermişler idi. Biz de Hulûsî Efendi ile Taceddin-i Velî Hazretleri'nin hâki ıtır-nâkine defn etmiş idik. Bunu da o yana idhal edeceğiz inşallahu Teâlâ.

Hacı Efendi çok güzel, yakînen düşünmüş, bunu hadiseler... yakîn ihvanımıza el vermez. 'Bu suretin başı ver gayrıya niyazı (?)' buyurmaları, insan her muamelede suretten geçmek ve matlup üzere maddî mânevî hareket etmek vecibedendir. Yoksa dünyanın her şeyi gamdır. Ahyanen süruruna tesadüf olunursa insan meserret duyar. Mesâibini görürse hüzn ü elem içerisinde olur. Bu sıfatta bulunan dünyaya meyl ve inhimak ve itimat hüsandır. Fakat Hazret-i İbrahim (a.s.) Efendimiz Hazretleri Cenab-ı Hak'ka münacaatında, 'Yâ Rab! Ne zamana kadar dünyayı takip edeceğim. Artık bir hatime vermek zamanı gelmedi mi?' dedikte şöyle bir hitâb-ı Ceberûtî ile karşılanmıştır:

‘Yâ İbrahim! Bu gibi sözlerden geç. Evlâd u ıyâlin nafakasını tedarik yolunda uğraşmak taleb-i dünyadan mı sayılıyor ki ondan şikâyet ediyorsun!’

Demek istikâmet ve muamele düzgünlüğü ile evkât imrâr etmek dünyalıktan değil imiş. Bir de yârân-ı bâsafâ arasında tevhide ziyade itina ve dikkat ediniz. Tefrikadan el-hazer. Bilirsiniz birçok felaketler nifaktan zahir etmiştir. Yârânın birinde bir hata görürlerse aff ile hudud dâhilinde muamele de o kadar saadetlidir.

Bâki cümleye selâm ve hürmetler kardeşim.

23. 1. (Yıl yok)

Hacı Hasan (Akyol)

Not: Hacı Efendi mağmumdur. Gönlüne ziyade hürmet ediniz.”

Hacı Hasan Efendi'nin yaptırdığı Kurtbağı Camii ile ilgili Hulûsi Efendi'ye yazdığı bir mektup da şöyledir;

Mektup

“Çok Muhterem Efendim Kardaşım;

Sıcak su hakkında konuşurken suyu belediye kalın borularla daha esaslı bir şekilde alarak Cami-i şerife verdikten sonra hamama kadar götürecekti diye buyurdunuz. Bu su bizim ve komşuların bahçe suyu. Gerçi şimdi cünüd halinde suya ihtiyaç yoktur. Bilahere bahçeler imar edilir, suya ihtiyaç olursa. Bendeniz bu suyu başka mahalle verilmesine sebep ve alet olmuş olmayayım.

Zat-ı âlileri cümlelerin hukukunu müdafaa ve muhafazaya me'mursunuz. Bu hususu hatır-ı vâlalarına düşürmek istiyorum, irade hazretinizindir. Arz-ı hürmetler eylerim efendim.

22.10.1977

Hacı Hasan (Akyol) (İmza)”

ES-SEYYİD OSMAN HULÛSİ
EFENDİ'NİN KALEMİNDEN:
“MUHTEREM HACI HASAN
AKYOL EFENDİ”

Darenden'in Hacıderviş Mahallesi'nde 1313 Hicrî yılında dünyaya geldi. Müftü Hüseyin Efendi'nin torunlarından Mehmet Sabit Efendi'nin mahdumudur. Amcası kerimesi Münevver Hanım'la evli, üç oğlan ve iki kız olmak üzere beş çocuk babasıdır. İlk ve rüşdiye tahsilini memleketinde yapmıştır.

Hîn-i sebavetinden beri ekseri evkatını erbab-ı ilim ve irfanın hizmet ve huzurlarında geçirerek onların mazhar-ı dâvât-ı hayriyyeleri olmuştu. O canlı bir ahlâk nümûnesiydi. Tevazu ve vakarıyla herkesin hürmetini celbetmiş, O'nun güzel huyuna hayran olurlardı. Amelde dâima ihlâs ve samimiyeti ihtiyar eder, şaibe-i riyanadan kaçınırdı.

Birinci Cihan Harbi'nde askerî görevini İstanbul'da yaptığı sırada Tokat Meb'usu Hulefâ-yı Nakşbendiyey'den Seyyid Mustafa Hâkî Efendi Hazretleri'yle mülâ-

katta bulunmuş, ilk tasavvufa bağlanmaları onun yedi-mürşidânelerine inâbetle başlamış ve hayli zaman sohbetlerinden feyz-yâb olmak şerefine nâil olmuştu. Hazret'in 1335 Hicrî'de dâr-ı bekaya irtihaliyle hulefâlarından Sivas Meb'usu Hacı Mustafa Takî Efendi'den sülûkünü ikmâl etmiş, makamı zât-ı bahta ermiş, büht-i hayret içinde kalmıştı.

Bâdehû 1340 yılında Takî Hazretleri'nin vefatıyla ka-im-makam seccade-i irşadları olan Hacı İsmail Hakkı İhrâmî Hazretleri'nin sohbetlerine devam etmiştir.

1984 Milâdî yılında Sivas'ta kendi hânelerinde âlem-i cemâle intikal etmiştir. Rahmetullahı Rahmeten vasia. Kabr-i mübârekleri Hacı Mustafa Takî Hazretleri'nin kabri civarındadır.

Mütalâa güzârı olan kendi eserlerinden sevip ve in-tihap ettiği ve derlediği hakikatleri bir kitap hâlinde bir bergüzâr olarak bırakmayı da ihmal etmemiştir."

Yukarıda bazı Osmanlıca terkiplerle belirtilen hususları günümüz Türkçesine aktaracak olursak; Hulûsi Efendi Hazretleri Hacı Hasan Efendi'nin özellikle bir paragrafta şu özelliklerinden basy ediyor;

"Çocukluk yıllarından itibaren vaktini, ilim ve irfan ehliyle, büyüklere hizmet ederek geçirmiştir. Hayır hizmetlere yardımcı olmuştur. Canlı bir ahlâk örneğidir. Güzel davranışlarıyla herkesin hürmet ettiği bir büyük ihvandır. Amelini ihlâs ve samimiyet üzere yapmış, gösterişten ve şüpheli şeylerden uzak durmuştur."²⁵

Hacı Hasan Efendi kendisi orta yaşlarda iken, Hulûsi Efendi Hazretleri'nin genç yaşlarda iken, İsmail Hakkı Toprak Efendi'ye bağlanmasından sonra gerek Hulûsi Efendi Hazretleri ile gerekse ağabeyi Ahmet Nuri Efendi ile ve gerekse babaları Hatip Hasan Feyzi Efendi ile münasebetleri ömür boyu devam etmiştir. Hulûsi Efendi Hazretleri'nin kendi ifadelerinde buyurduğu gibi onun 'yar-ı gâri' olmuştur. Böyle bir muhabbetin sadece kendilerine değil Darendede civarına hatta tüm yurt geneline ziyaları saçılmış onların muhabbetinden ihvan-ı din çok faydalanmıştır.

Bir sohbet esnasında Hulûsi Efendi Hazretleri: "Keşke şimdi Hacı Hasan Ağam da olsa idi." diyerek onu özlediğini söylemiş, peşinden "Ama ne yapalım bizim sana şeyhi Abdurrezzak gibi tasarrufumuz olsa idi Hacı Hasan Ağamı buraya getirebilirdik." Bu sözün beş dakika sonrasında Hacı Hasan Efendi içeri girerek tebessümle: "Seyyid rahat dursanız olmaz mı?" diyerek o sohbeta iştirak etmiştir.

Bir Hatıra

Darendede 1930'lu yıllarda daha on üç on dört yaşında iken H. Hasan Akyol Efendi'nin evinde bir sohbeta katılan Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi (k.s.) zifiri karanlıkta kendi hanelerine geçmek üzere yola çıkar. Ev sahibi H. Hasan Efendi, sağ salim evine ulaşmasını merak ettiğinden yirmi, yirmi beş metre ara mesafe ile gizlice Hulûsi Efendi Hazretleri'ni takip eder.

Zaviye Mahallesi'ne girerken orada bir mezarlık vardır. Takip eden H. Hasan Efendi, o mezarlığın yakınına varınca ne kadar kabir ehli varsa hepsinin ayağa kalkıp Hulûsi Efendi Hazretleri'ne karşı selama durduklarını görür. Ortalığı bir aydınlık kaplar. O arkadaş edebe aykırı olmasın diye diz çöküp oturur, olan biteni izler. Hulûsi Efendi Hazretleri de kabirlerinden ayağa kalkanlara, selam verir ve yoluna devam eder.

1945 yılında Darende'deki tifo salgınında kırk güne yakın bir süre rahatsızlanan Hulûsi Efendi Hazretleri Hacı Hasan Efendi'ye hitaben:

*Gam bezmimiz ârestedir
Ey yâr-ı gâr gelmez misin
Gönlümüz yâra bestedir
Ey yâr-ı gâr gelmez misin, dörtlüğüyle başlayıp;
Sormağa gönlü besteyi
Dermeğe hem gül-desteyi
Görmeğe Hulûsî hastayı
Ey yâr-ı gâr gelmez misin?*

dörtlüğüyle biten ilâhîsini pencerenin kenarına yazmış, ilâhî biter bitmez Hacı Hasan Efendi içeri girmiş ve birbirlerine kavuşmuşlardır.

Hulûsi Efendi, Hacı Hasan Efendi ile olan ilişkisini şu cümlelerle de ifade etmektedir:

“Hacı Hasan Ağam'la iki tende bir cân idik. Hâlen beraberiz. Eti kemikten ayıramazsın!”²⁶

Bir keresinde Hulûsi Efendi, Hacı Hasan Efendi'yi yolculamak üzere evine varmıştı. Ancak Hulûsi Efendi gelmeden Hasan Efendi evden ayrılmıştı. Bu durumu öğrenen Hulûsi Efendi çok üzölmüş ve Hacı Hasan Efendi'ye yazdığı bir mektupla duygularını ve üzüntüsünü şöyle dile getirmiştir:

“Rûz-i mufârekatın sabâhında sizi görüp yolcu etmek kasdıyla varmışım. On ya on beş dakika evvelce hareket haberini evvelâ Salih Efendi'den bâde-mâ da henüz gözlerinde eşk-i firkat asârı müşâhede edilen hemşirem Fâtıma'dan almışım... Gönöl kim, sevmediğı yârdan ayrır; beraberce sevince birdir, olmasa da mağrîb ü maşrık ortada.”

Hulûsi Efendi, Hacı Hasan Efendi ve ailesinin hâl ve hatırını şu beyitleriyle sual etmiştir:

*Ey gönöl firkatî çekmiş sana hayrân görünür
Ey gözüm yaşını dökmüş sana giryân görünür
Bu kadar hasrete dil firkate cân katlana mı?
Bu kadar derde düşen cânanına dermân görünür*

*Bir nefes dutsa da seyreylese ey cân çeşmin
Ana bir derdi garib hâli perişân görünür
Hâtıra geldiğı dem Sâbit ü Nâci Hâkî
Fâtıma ile Emîn gonca şinâsân görünür*

Bu mısralarında Hulûsi Efendi onun hâlini çok veciz bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca ona olan muhabbetini de ortaya koymuştur. Biri Sivas, diğeri Darende'de yaşa-

yan bu iki zatın birbirlerine karşı nasıl derinden bir gönül hasreti çektiklerini de bu mısralardan anlamaktayız.

Bir mektubunda Hulûsi Efendi, Hacı Hasan Efendi'nin istikâmet, hasret ve sabır ehli olduğunu şöyle dile getirmektedir:

*Hem râhları olmadı gamdan özge
Âgâhları olmadı gamdan özge
Yoldaşları bu yolda tevekkül oldu
Her işleri aşka tevessül oldu
Tefvîz kılıp umûr-ı Hakk'a
Bend oldular huzûr-ı Hakk'a²⁷*

Hulûsi Efendi yukarıda zikredilen beyitleriyle Hacı Hasan Efendi'nin şu özelliklerine dikkat çekmektedir: Hacı Hasan Efendi bir ahlâk, edeb timsalidir, bir gönül ve istikâmet eridir.

Kendisiyle tarikat kardeşi, dava arkadaşı ve aynı mânevî silsilenin can yoldaşı olduğu Hulûsi Efendi Hazretleri ise onun vefatında tabutunun başında hüsn-i şehâdet sayılan şu beyitleri söylemiştir:

*Bu âziz insan, dopdolu iman
Oldu hoş revân bağ-ı rıdvâna
İsmi Hasendi, hulkı hasendi
Fi'li hasendi halk-ı cihana
Vech-i nurunda, Hak huzurunda
Her umurunda uydu Kur'an'a
Gündüzü sâim, gecesi kâim
Uydu her daim hüküm-i Yezdân'a*

*Üstad-ı kâmil, etmiş tekâmül
Olmuştu dâhil bâb-ı irfana
Gelse bir bîmâr, halin istifsâr
Eylerdi timar, hoş tabîbâne*

*Fikri sâibdi, Hakk'a tâlipti
Şevki gâlipti, feyz-i Rahmân'a
Âşık u sâdik, derdine layık,
Kazdılar kabrin kûy-i canâne.*

Bu mısraların yazarı Hulûsi Efendi'nin dünya ve ahiret kardeşi olarak kabul ettiği Hacı Hasan Efendi'yi ne kadar sevdiği, takdir ettiği ve yakından tanıdığı anlaşılmaktadır.

Tabutu başında hüsnü şehâdette bulunup zaten onun hakkında böyle düşünen cemaatin de hislerine tercüman olmuştur.

İhramcızâde Hazretleri'nin vefatından sonra Hacı Hasan Efendi'nin Hulûsi Efendi'ye biat ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda farklı düşünenler olmakla beraber, hâlen yaşamakta olan bazı zevatın ifadeleri ve Hacı Hasan Efendi'nin elde bulunan biat kartı bu durumu ispat edecek durumdadır.

Hacı Hasan Efendi de her fırsatta Hulûsi Efendi'nin ilim, edeb, irfan eri olduğunu dile getirmiştir. Mesela, Hulûsi Efendi'ye yazdığı bir kartvizitte ona olan muhabbetini ve hüsn-i şehâdetini ortaya koymuştur.²⁸

Mânevîyat sahibi olan Hacı Hasan Akyol Efendi, Hulûsi Efendi'nin manevi vazife ile görevli olduğunu ifade açısın-

dan kendisine, kartvizitinin arkasına yazmış olduğu ibâreyi göndererek teslimiyetini ifade etmiş ve intisab etmiştir. Bunun üzerine Osman Hulûsi Efendi de zahiren vazifenin kendilerine verildiğini etrafına hissettirmiştir.²⁹ Hacı Hasan Akyol Efendi'nin kendi el yazısıyla Osmanlıca olarak, Osman Hulûsi Efendi'ye gönderdiği yazının metni şöyledir:

“Es-Seyyid Hacı Hulûsi Efendi Kardeşime,

Edeb, şeref, ilim, irfan, vefa ve kemâlda zamanın kâmilisin, bu bîçâre nâtuvâneye lutfedin. İhsan sizin âdetinizdir. Erbâb-ı ihsân olduğunuza ilelebed îtikâd ettim.

10 Muharrem'ül-Haram H. 1399/M. 1978)

Hacı Hasan (Akyol)”³⁰

Yukarıdaki ifadelere dikkat edildiğinde söylenmesi gereken bütün güzel vasıfların biraraya getirilerek özlü bir o kadar da belîğ kelimelerle meramını ifade etmişlerdir. Aslında yıllardır tanıdığı o mümtaz şahsiyetin manevi vazifesini dile getirirken yazmış olduğu bu güzel biat kartı Hacı Hasan Efendi'nin irfan ehli bir gönül adamı olduğunu da gösterir.

Hacı Hasan Efendi'nin dükkânında on beş yıldan fazla çalışan ve hâlen hayatta bulunan Bayram Ali Yılmaz, kendisiyle 13 Ağustos 2014 tarihinde yaptığımız yüzyüze görüşmede şunları ifade etmiştir:

“Hacı Hasan Efendi, Hacı Hulûsi Efendi'den yaşça büyük idi. Her ikisi de İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi'nin müritleri idiler. 1967 senesinde hac ibâdeti için kutsal topraklarda buldukları bir sırada İhramcızâde,

Hulûsi Efendi'ye; "Bu emânetleri sana tevdi ediyorum." dedi. Ben de hacda onlarla beraber bulunduğum için bunu orada iken bizzat duydum."

Zülkarneyn Yıldırım anlatıyor: "2 Ağustos 1969'da İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi Hazretleri'nin vefatından sonra Ulu Camii'nin avlusunda kabir hazırlanırken Hacı Hasan Efendi'yle bekliyorduk. Bana dönerek şöyle dedi: 'Beni bana bıraksalar hemen gider Seyyid'e biat ederim.'³¹

Hacı Hasan Efendi, Hulûsi Efendi'nin damadı Kâmil Akgüle şöyle demiştir: "Sıddık-ı Azam Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nasıl biat ettiyse ben de Seyyid'e (Hulûsi Efendi'ye) öyle biat ettim."

İhramcızâde Hazretleri'nin eski müritlerinden Sırrı Efendi vardı. Bir gün İhramcızâde'ye gördüğü bir rüyayı şöyle anlattı:

"Efendim! Bir odada iki yatak gördüm, yorganı kaldırdığımda yatakların birinde Hacı Hasan Efendi diğerinde Hacı Hulûsi Efendi yatıyordu. Ancak her ikisinin yüzünde de "Hulûsi" yazıyordu." Bunun üzerine İhramcızâde-Hazretleri şöyle dedi:

"Nisbet almışlar, boyamıza boyanmışlar, rengimizden renk almışlar."³²

Hacı Hasan Efendi, yaş itibariyle ve tarikata önce intisap ettiği için başta Hulûsi Efendi olmak üzere tarikat-ı aliyenin âdâbı gereği, bütün ihvanlar tarikatın usulü olarak ona hürmet eder, saygı gösterirlerdi. Malatya'dan

bir grup arkadaş, 1983 yılında Sivas'a Hacı Hasan Efendi'yi ziyarete giderler. Hasta yatağından kalkan Hacı Hasan Efendi gelen ihvanlarla sohbet eder. Sohbetin sonunda başta yaşlı ihvanlar olmak üzere bütün ihvana hitaben: "Terazinin bir kefesine bütün ihvanı, diğer kefesine Seyyid'i (Hulûsi Efendi'yi) koysalar, Seyyid'in tarafı ağır gelir. Ben kendine kart yazdım. Aman ha kimse kendi başına bir iş yapmasın, Seyyid ihvanın başında, emanet onda, siz de onun etrafında olun." diye nasihatte bulunur.³³

Hacı Hasan Efendi, Sivas'ta iken bir kış mevsimi bin bir zorlukla Darende'ye Hulûsi Efendi Hazretleri'ni ziyarete gitmişlerdir. Darende'ye intikal ettiklerinde Hulûsi Efendi'nin evine varmadan biraz uzakta arabadan inerek oraya yürüyerek gitmenin edep gereği olduğunu söylemiş, yürümeye başlamışlardır. Hulûsi Efendi Hazretleri ise Devlethane'sinde, "Hacı Hasan Efendi geliyor." diyerek evin dış kapısından çıkarak, karşılamaya gelmiştir. Meseleye şahit olan ihvandan bazıları birbirlerine sarıldıklarında sanki şimşek çakması gibi bir nur topluluğunun gözleri kamaştırdığını ve tarif edilemez bir feyz ve neşvenin kendilerini kapladığını anlatmışlardır. Hulûsi Efendi Hazretleri o günkü sohbette istirahat çekilmelerini söylemiş yataklarını serdirmiş, kendileri istirahat çekilmişlerdir. Hulûsi Efendi'nin evinde misafir kaldığı esnada abdest tazeleyen Hacı Hasan Efendi kendisine abdest aldırın Geredeli ihvanlara; "Gardaşım, burayı ne zamandan beri tanır ve gelir gidersiniz?" diye sorduğunda onlar da: "İhramcızâde Hazretleri'nin vefatından sonra hep burayı tanıdık." demişlerdir. Hacı Hasan Efendi

ise onlara cevaben: «Gardaşım biz burayı ezeli tanıdık ve ezeli bildik. Elhamdülillah.» diyerek cevap vermiştir.³⁴

Sivas'ta ikamet ettiği süre içerisinde evlerinin karşı karşıya olmasından dolayı da Hulûsi Efendi Hazretleri'nin iki damadı Kamil ve Abdullah Beylerin hanımlarına hitaben: "Onlar Hulûsi Efendi Hazretleri'nin Seyyide kızlarıdır. Ben çok bunaldığım zaman veya çok kederlendiğim zaman sizin pencerelerinizden bize doğru esen serin rüzgârlarla ferahlıyor, Seyyid'in kokusunu almışçasına onun nefesi ile huzur buluyorum.» diyerek ehli beyte olan saygısını da ifade etmiştir.

Kurtbağı Camii

Darende Kurtbağı Camii, çok eskimiş bir hâlde iken Hacı Hasan Efendi'nin maddî katkılarıyla ve kendi yüksek alakasıyla 1956'da yeniden yaptırılır. Hacı Hasan Efendi o caminin yapımını çok arzu ederlerdi. Hatta Selahattin Kamil Boynueğri'den nakledildiği üzere babası İbrahim Boynueğri, Hamal Alo, Hamal Şiha ve Hamal Bahri ile beraber taş getirmeye gittiklerinde ilk taşı Hacı Hasan Efendi sırtına alarak arabaya taşımıştır. Sonra hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır.

Caminin yapımında Hulûsi Efendi Hazretleri özellikle Sivas'tan çimento getirtilmesi ve benzeri malzemelerin intikalinde bire bir yardımcı olmuştur. Camii bir yıl gibi kısa bir sürede tamamlanarak 1957'de hizmete açılır. Caminin bu tarihteki kitâbesi de Hulûsi Efendi Hazretleri tarafından hazırlanır. Caminin kitâbesinde şu ibareler kayıtlıdır:

Gönül birliğiyle ashâb-ı huzûr

Yapdı bu camii, nûrun alâ nûr

Sene 1377 Hicrî (1957)

Yeniden yaptırılan caminin minaresi de dört yıl sonra 1961'de tamamlanır. Yine minarenin kitâbesi de Hulûsi Efendi tarafından yazılır. Kitâbenin kaydı şöyledir:

Lutf-i kereminle pâyidâr et

Bu minâreyi İlâhî

Olsun târîhi remzen gufrân

Devr eyledikçe sâl u mâhı

Hicrî sene 1381 (1961)

Caminin müştemilatına su getirilmesi hususunda da, Hulûsi Efendi Hazretleri bizzat ilgilenmiştir. Köprügözü mevkiinde vadi içerisinde bulunan sıcak kaynak suyu, Hulûsi Efendi Hazretleri'nin tarifi, ustaların özel gayretleriyle, borularla cami müştemilatına akıtılmıştır. Bu husus önceleri bir mühendise danışılmış fakat mühendis ölçümler neticesinde normal bir şekilde suyun bu seviyeye yükselip akmayacağını belirtmiştir. Ancak Hulûsi Efendi Hazretleri'nin ustalara teknik bir önerisi ve himmetleriyle, önce suyun çıkış noktasında yapılan muhkem ve geniş bir hazne ile su yükseltilmiş, oradan da borular vasıtasıyla camiye ulaştırılmıştır. Hem caminin yapımı hem de suyun getirilmesi işleriyle meşgul olan Hulûsi Efendi Hazretleri'ne Hacı Hasan Efendi'nin yazdığı mektup şöyledir:

“Çok muhterem Efendim, Kardeşim;

Malumu Fazilet Cami-i Şerif’in dâhili ve etrafı Diyanet ve Müftülüğe aittir. Müftü Efendi doğru ve Kaymakamlığa resmen müracaat eder, Kaymakamlık da Belediye’ye bildirir. Kaymakam ve Belediye heyeti resmen keşf ederler. Ücretler Cami-i Şerif’e aittir. Komşuların dava ettikleri yol, hakikaten komşulara ait ise, bizim sarf-ı nazar etmemiz lazımdır. Fakat öyle değil aşağıda ammenin yolu vardır.

Hakikat açıklanır, o zaman bizim inşaatımıza kimse-
nin müdahale etmeye hakkı kalmaz. Resmî kanaldan gitmemiz lazımdır. Yok, cebren kaba yollarla müdahale edilirse devletin kuvveti ve emniyeti vardır. Emniyet vasıtasıyla hâll olunur. Su inşaatına başlanırsa iyi olur, vakit daralıyor.

Çok selam ve arz-ı ihtiram eylerim Efendim. Cümleye hürmetler.”

Ahlâk ve Edepi İnsanı Olarak Hacı Hasan Akyol Efendi

Hacı Hasan Efendi bir iman, amel ve ahlâk timsaliydi. Onun ahlâkı adı gibi güzeldi. Sanki o, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) tavsiyesine uyarak aynanın karşısına geçip şu duayı yapmıştı: “Allah’ım yaratılışımı güzel kıldığın gibi ahlâkımı da güzelleştir.” Böylece duası kabul olarak adı gibi ahlâkı da hasen yani güzel olmuştu. Ahlâkının güzelliğine delil elbette yaptığı amellerdi. Çünkü güzel ahlâk sadece kalbin düzgün olmasıyla değil, amellerin de Hakk’ın rızasına uygun olmasıyla anlaşılır.

Hacı Hasan Efendi nâzik, insanları incitmeyen ve insanlığın hidayeti için uzun sayılabilecek ömrünü, hayır, hasenât, zikir, fikir, irşad ve muhabbetle geçirmiştir. Bunun için de onu tanıyan ve duyan herkesin zihninde adı anıldığında müspet, tatlı ve muhabbet dolu çağrışımlar canlanmıştır. Onun adına tabutunun başında son sözleri söyleyen Hulûsi Efendi de bu sebeple yazdığı ve söylediği şiirle adeta onun hayatını özetlemiştir.

Onu aynı zamanda bir edep insanı ve numunesi olduğu üstadı İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi'nin şu ifadelerinde görmekteyiz:

“Edeb öğrenmek isteyen Hacı Hasan'ımın yanına gitsin!”³⁵

Hacı Hasan Efendibir edep ve gönül insanı olarak Hulûsi Efendi Hazretleri tarafından şöyle tarif edilir:

“O canlı bir ahlâk numunesiydi. Tevazu ve vakarıyla herkesin hürmetini celp etmiş, onun güzel huyuna hayran olurlardı. Amelde daima ihlâs ve samimiyeti ihtiyar eder şaibe-yi riyadan kaçınırdı.”

Gönül İnsanı Olarak Hacı Hasan Akyol Efendi

Hâl ve harekâtında daima Kur'an'a ve Allah'ın hükmüne boyun eğen, gündüzleri oruçla, geceleri namazla geçiren Hacı Hasan Efendi bu konuda da âlemlerin Efendisi Hz. Muhammed Mustafâ'yı (s.a.v.) örnek almıştır. Bu hâliyle sünnet-i seniyyenin sıkı ve gönüllü takipçisi olmuştur.

Karşılaştığı ve mânevî irşatlarında yetiştığı irfan üstadlarından azami derecede istifade eden Hacı Hasan Efendi, kâmil bir üstad olarak irfan bahçesine girmiş ve olgunlaşmıştır. Bu olgunluk gönülde başladığı için önce o gönül ve yürek fethi yaşamıştır. Mânevî hastalıkların yeri kalp olduğu için tasavvuf kalbi hedef alır ve orayı temizlemekle meşgul olur. Yüreğini temizleyen ve fethe-den vücudun diğer bölgelerine kısa sürede hâkim olur. Gönlünü irfanla dolduranlar, gönül hastalığına tutulanların mânevî doktorları olur ve onları tedavi ederler. İşte Hulûsi Efendi Hazretleri'nin tespitiyle Hacı Hasan Efendi böyle bir mânevî gönül doktorudur. Kendisine mânevî hastalıklarla gelenleri tedavi edebilecek ehliyettedir.

Gelse bir bîmâr, halin istifsâr

Eylerdi timar, hoş tabîbâne

mısralarında anlatılmak istenen budur.

Hacı Hasan Efendi'nin sağlam, düzgün ve doğru bir düşünceye sahip olduğuna tabutu başında şahitlik eden Hulûsi Efendi, onun Allah'ın feyzine ne kadar müştak olduğunu da anlatmaktadır. Onun tespitine göre bu zat, sâdık bir âşık ve derdine davasına sâdık bir mü'mindir. Bağlandığı yola ve tabi olduğu tasavvuf erbabına olan samimiyetinin bir nişanesi olarak da üstadı Mustafa Takî Hazretleri'nin medfun bulunduğu Yukarı Tekke Mezarlığı'na defnedilmiştir. Adeta dünyada beraber olduğu Takî Efendi'yle önce kabir sonra da cennet komşusu olmuştur.

Hacı Hasan Efendi, Peygamber âşığı, dinî değerlerin meftunu bir zat idi. Dininde son derece samimi idi. Onun hacdan dönen bazı dostlarına yazdığı şu mektup samimi-yetine dair önemli izler taşımaktadır:

Mektup

“Ey mektup yola düş, Gaziantep’e var ‘Haksal’ ve ‘Ak-çay’ hanedanına berây-ı ziyaret için uğra.

‘Metâf-ı kenz-i beyan, Molla-yı a’lâ ve pervazgâh-ı Sid-retül-müntehâ olan âşiyân-ı kudsiyyet-bünyân Ravza-i Mutahharâya yüzler sürüp.’ Ve bâdehû ‘Ka’betül-âmâl-i cihan olan makâm-ı mukaddes ziyaret ve hac ettiler.’

Eşiklerine yüz sür, tebrik ve tebcil et, cümleye arz-ı ta’zîm ile iktifâ ederek hatm-i kalam eyle.

Hacı Hasan (Akyol) 22.1.973”

HACI HASAN AKYOL EFENDİ'NİN İLİM, İRFAN VE KÜLTÜR DÜNYASI

Hacı Hasan Efendi ilme ve irfana âşık bir zattır. Tuttuğu defterlerden, bu defterlere kaydettiği bilgilerden ve hafızlığa çalışmasından ilme ne kadar hevesli olduğu anlaşılmaktadır. Elimizdeki mevcut kayıtlara göre 1954'ten itibaren Muhataralı Maarif Takvimlerine muntazaman notlar tutmuştur. Bu notlar vefat yılı olan 1984'e kadar devam etmiştir. Onun bu hareketi ve faaliyeti, adeta bu takvimde yer alan günleri ne ile geçirdiğinin bir işareti- dir. Buralara aldığı muhtelif notlar onun bir hikmet ve irfan izcisi olduğunun en güzel göstergesidir. Aynı zaman- da bu notlar onun ilmi, irfanı, imanı, istikâmeti, ideali, gönül ve duygu dünyası, beşerî münasebetleri hakkında da fazlasıyla fikir vermektedir.

Hacı Hasan Efendi ilme ziyadesiyle önem verirdi. Bu- nun için de bir ömür boyu gerek şer'î gerek edebî gerek felsefî ve gerekse tasavvufa dair kitap toplamış, kütüp-

hanesinde 655 cilt eser mevcuttur. Bu eserler ender bulunan tefsir, hadis, kelam ve akait kitaplarıyla dolu olduğu gibi yine ender bulunan tasavvuf eserleri ve divanlardan oluşur. Birçoğu el yazması kitaptır. Yakın arkadaşlarından Zülkarneyn Yıldırım İstanbul'a veya Ankara'ya her gitmesinde mutlaka bir eserle döner onu memnun ederdi. Kültür açısından zaman ve zemine göre iştirak ettiği meclisler, ilim cemaatleri çoğunlukta olup bu meclislerde irfan ve kültür sohbetleri yapılırdı. Yaşantısında güzel ahlâka dair ne varsa hemen hepsini yaşamak istemiş ve büyük ölçüde de yaşamıştır. Allah'ın emirlerine titizlikle riayet ederek muamelatında (namaz, oruç, hac ve zekât gibi) hassasiyet gösterir, sünnet-i seniye'ye azami derecede bağlı kalırdı. Kesinlikle Allah'ın nehy ettiği haramlardan kaçınır, insanları da ayırt etmeden haramdan vazgeçirirdi. Bu uğraş içerisinde başta gıybeti yasaklar, "Ölü kardeşinizin etini yemeyin!" diyerek gıybeta açılacak bir konuşmayı kendi belagatıyla bertaraf ederdi.

Hacı Hasan Efendi, kendi imkânlarıyla pek çok kitap toplamış ve bu kitaplardan defterler dolusu notlar almıştır. Onun notları gözden geçirilince, okuduğu hemen her şeyi not ettiği kanaati hâsıl olmaktadır. Bazı defterlerinde yoğun olarak ayet ve hadislerden demetler ve goncalar oluştururken, bazı defterlerinde de İslâm ilmihâllerini âdeta özetlemiştir. Bu özetleri yaparken de iman, ibâdet ve ahlâk üçlüsünü dikkate almıştır. Ancak bütün yazdıklarında üzerinde en çok durduğu ahlâkî ve tasavvufî meseleler olmuştur. İlmihâl bilgilerine yer vermekle de şeriatın dışına çıkmadığını, ayağının sâbit kısmınının şeriat içerisinde olduğunu ortaya koymuştur. Biz onun def-

terlerine kaydettiği hususları bir plân dâhilinde okuyucu ile yeniden paylaşmak istedik.

Hasan Akyol Efendi'nin bu notları incelendiğinde İslâm'ın hemen bütün konularıyla ilgili notlar tuttuğu görülür. Bazen bu notlarda bir hadis kitabının özetlendiği, bazen bir tasavvuf eserinden seçmeler yapıldığı, bazen bir ilmihâl kitabının önemli konularının deftere aktarıldığı görülür. Bu sebeple notların genel muhtevası, iman, İslâm, ahlâk ve ibadet olarak özetlenebilir. Biz onun irfan dünyasını ve neleri merak edip not ettiğini yansıtabilmek için bir kaba tasnif yaptık. Bu tasnifle notlarının muhteviyatını yansıtmaya çalıştık. Notları arasında ayetler, hadisler ve vecize kabilinden pek çok söz yer aldığı için bunlara ağırlık verdik. Onun notlarını aktarırken, bugünkü okuyucuları dikkate alarak kendi yorumlarımızı ve açıklamalarımızı da ekledik. Böylece onun aldığı notlarla ne demek istediğinin daha iyi anlaşılmasını hedefledik.

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Mesleği

Hacı Hasan Efendi, hayatı boyunca ilim öğrenme gayreti içerisinde olmuştur. Bir Müslüman'a yetecek kadar ilim öğrenmiş, hatta bir süre imamlık da yapmıştır. Fakat o daha çok irfan mektebinin bir müntesibi olmuş ve hayatını bu şekilde anlamlı kılmıştır. İrfan ile vakarlı ve şahsiyetli bir hayat sürmek için Allah'tan başkasına muhtaç olmamak çok önemlidir. Onun için de maişetini bizzat ve helal yoldan temin etmek gerekir. Tıpkı selef-i sâlihîn âlimleri gibi Hacı Hasan Efendi de rızkını helal-

den temin etmenin yolunu aramış ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.): "Kimse elinin emeğinden daha helal bir lokma yememiştir.", "Rızkın onda dokuzu ticarettedir.", "Doğru, dürüst ve güvenilir ticaret adamı, peygamberlerle, sıddîk ve şehitlerle beraberdir." mealindeki hadislerine uyararak ticaret yolunu seçmiştir. O, gerek feyz adığı üstadlarından ve gerekse okuduğu kitaplardan, sâlih amelin ancak helalinden beslenmekle mümkün olacağını öğrenmiştir. Bu sebeple de aynı zamanda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mesleği olan ticareti seçmiştir.

Hacı Hasan Efendi, iman-amel-ahlâk bütünlüğünü fiilen ticaret hayatının içine girerek göstermiştir. Ticaret erbabının mal kazanma hırsı uğruna bazen ahlâkî ilkeleri ihlal etmesi mümkündür. Onun için bazı âlimler ticaret piyasasından, mal alıp satmaktan ve çarşı-pazardan uzak kalmayı tercih ederler. Bunu da uzlet sayarlar. Ancak âlim, ârif ve tâcir-sûfîler ticaret piyasasından tamamen çekilirlerse buralar ehil olmayan, ilke tanımayan insanların eline kalır. Helal ve harama dikkat edemeyen bu câhil insanlar halkın hem sağlığı hem de mânevîyatıyla oynarlar. Onun için ârif insanların, dünyaya gereğinden fazla önem vermeyen istikâmet erlerinin ve ahlâk âbidesi konumunda olanların ticaret piyasasına girmesinde zaruret vardır. Böylece onlar, yaptıkları ticaretle diğer insanlara hem örnek olurlar, hem piyasanın nabzını tutarlar ve hem de ticaret piyasasına ahlâkın hâkim olmasına yardımcı olurlar. Nitekim bazı sahabiler gibi, büyük sufi ve âlimlerin de bu maksatla ticaret yaptığına tarih şâhitlik etmektedir. Hanefî mezhebinin imamı İmam-ı Azam Ebû Hanife aynı zamanda bir tâcirdir. Tarihimizde, fütüvvet teşkilatı, ahilik

kurumu hep ticaret ve tasavvufu harmanlayarak başarıya ulaşmışlardır. Hatta İslâm'ın Endenozya'ya, Afrika'nın bir kısmına ve Filipinler gibi pek çok ülkeye dürüst Müslüman tüccarlar vasıtasıyla yayıldığını tarih ve medeniyet tarihi kitapları kaydetmektedir. İşte Hacı Hasan Efendi de ticaret piyasasının içine bizzat girerek sûfi-tâcir örneğinin temsilcilerinden biri olmuştur.

Akıl

Hacı Hasan Efendi'nin notlarında akıl üzerinde özellikle durduğunu görmekteyiz. Çünkü dinen mükellef olmanın yani Allah'ın muhatabı olabilmeyenin temel şartı akıldır. Akıllı olmayanın sorumluluğu da yoktur. İslâm âlimleri bunu şöyle bir vecize ile ifade etmişlerdir: "Allah verdiği alınca yüklediğini indirir."

Allah'ın insana verdiği en büyük nimet akıldır. Aklına binaen ona yüklediği ise dinî mükellefiyetler yani emir ve yasaklardır. Allah verdiği akıllı alınca, akılsız insanın sırtına ve zimmetine yüklediği mükellefiyetleri de indirir. Zira emirlere ancak akıllı olan riayet eder, yasaklardan da ancak akıllı olanlar sakınabilir. Akıl, zaptetmek, bağlamak, tutmak gibi anlamlara gelir. Bu sebeple kendisini ancak akıllı olan insanlar tutup zaptedebilirler. İnsan ve Müslüman olmanın meydana getirdiği sorumluluğu da sadece akıllı insanlar idrak edebilirler.

Dinin aslı mükellefiyete, mükellefiyet ise akla dayandığı için Hacı Hasan Efendi notlarında akla belirli bir yer ayırmış ve şunları kaydetmiştir:

İki âkıl vardır. Biri, akl-ı küldür ki, nûr-ı ilâhîdir. Diğeri akl-ı insandır ki, akl-ı külün bir zerresinden hâsıl ve nümâyandır. Yani her şey gibi aklın da kaynağı Yüce Allah'tır. Küllî akıl Allah'ın nurudur. İnsan aklı o İlâhî nura göre cüzî bir akıl olup onun bir zerresinden meydana gelmiştir. Bütün insanlığın aklı nur-ı ilâhî olan küllî aklın yanında bir zerreden ibarettir.

Zekî bir insanın lisanından ve kaleminden hudutsuz ve pâyansız hikmet ve mânâ cereyan eder. Bunların sebebi akıldır. Akıl anbean gayb hazinesinden fikirler alarak varlık âlemine çıkar. Akıl hayr ile şerri birbirinden ayırandır. Yani akıl olmasa, zekî insandan bahsedemeyiz. Zekî insan olmasa, dillerden ve kalemlerden hikmet taneleri ve incileri dökülemez. Gayb hazinelerinden varlık âlemine fikirler, düşünceler, yorumlar taşıyan da akıldır. Daha da önemlisi, hayır ile şerri, iyi ile kötüyü, sağlam ile sakatı, kaliteli ile kalitesizi, gerçek ile sahteyi birbirinden ayırt etmemize yarayan da akıldır. Onun için akıl insanda yaratılıştan hazine ve depolanmış olarak var olsa da birden ortaya çıkmaz. Belli aşamalar halinde kendini gösterir. Beşikteki çocukta da, beş yaşındakinde de, dokuz yaşındakinde de akıl vardır. Fakat büluğ çağına erince âkil bâliğ oldu denilir. Neden? Çünkü insanoğlunun yaşı olgunlaştıkça aklı da olgunlaşmaktadır. Aklını olması gerektiği gibi ancak büluğa erdikten sonra kullanabilmektedir. Büluğdan önce aklın olgunluğunda eksikler olabilir. Bunun için hukuk sistemleri de dinler gibi, insanların akıl seviyelerini dikkate almışlardır. Her seviyeye götürebileceği kadar yükümlülük getirmişlerdir.

Aklın en olgun hâli “rüşd” halidir. Rüşdün en yoğun olduğu çağ kırk yaş civarındır. Bunun için Yüce Allah peygamberlerini genelde bu yaşta görevlendirmiştir.

Rüşdünü ispat etmiş kimseye “reşîd” denir. En reşîd insanlar yani rüşdün zirvesi peygamberler ve velîlerdir. Zira onlar akıllarını son haddine kadar kullanırlar. Diğer insanlara rehberlik edebilmelerinin temel sebeplerinden biri de budur. Yüce Allah’ın peygamber olarak görevlendirdiği bütün kutlu ve müstesna insanlar akıllıdır. Onun için “fetânet” yani zekî olmak peygamberlerin temel vasıflarından biri olmuştur. Aynı şekilde kâinat kurulduğu günden beri, insanların Allah dostu ve velî olarak kabul edip velî olduklarında ortak kanaat hâsıl olan istikâmet önderleri de hep akıllı ve zekî insanlardır. Zira akıl sağlığı yerinde olmayanın başkasına rehberlik etmesi mümkün değildir. Aklı kendine yetmeyen başkasına akıl vermesi, doğruyu bulamayanın başkasını doğruya yönlendirmesi mümkün değildir. Böyleleri için şu ifade kullanılır:

*Kendisi muhtac-ı himmet bir dede
Nerde kaldı gayrıya himmet ede!*

**İslâm dini selim aklın muktezasından
başka bir şey değildir.**

Din akıldır. Akıl dindir. Eğer akıl, dini anlamaktan âciz olursa akıl değildir. Ve eğer din daire-i akıldan uzaklaşırsa din değildir.

Anlatıldığına göre, Hazret-i Cebrâil (a.s.), Hazret-i Âdem’e (a.s.) Allah tarafından, akıl, hayâ, din olmak üzere üç hediye getirmiş ve bunlardan birisini seçmesini teklif

etmiş. Hz. Âdem akli tercih edip seçmiş olduğundan Hz. Cebrâil hayâ ile dini geri götürmek istemiş. Fakat onlar: “Bizim yaratılış gerekçemiz akıl ile beraberdir. Gideme-yiz.” demişler ve onunla beraber kalmışlar.

Akıl hakikatleri araştırmak için çalışacak, şâibelerden uzak yani sâlim ve selim olarak kalmış ise fitrat dini olan İslâm'ı tabii ki kabul edecektir. Yüce Allah şöyle buyur-muştur: “Bize (itaat uğrunda) mücahede edenlere, (iç ve dış düşmanlarla savaşanlara) gelince, elbette biz onlara (bize götüreceğ) yollarımızı gösteririz. Muhakkak ki Allah iyilik yapanlarla beraberdir. (Daima onlara yardımcıdır).”³⁶

İlim ve İrfana Olan Özlemi ve Yazdıklarından Örnekler

Hacı Hasan Efendi'nin defterlerine düzenli olarak yaz-dığı notlar onun irfan ve ilim özlemi hakkında yeterince fikir vermektedir.

Not Ettiği Bazı Ayetler

Hacı Hasan Efendi, notlarında birçok ayet-i kerime-ye de yer vermiştir. Bunların bir kısmının açıklamasını tefsirlerden nakletmiş bir kısmının ise sadece mealini vermekle yetinmiştir. Biz bunlardan bir kısmını seçerek örnek kabilinden zikrettik.³⁷

1. “Yoluna gücü yeten herkese hac etmek farzdır. Her kim bu hacı tanımazsa iyi bilsin ki Allahu Zülcelâl bütûn âlemlerden müstağnidir.”³⁸

2. *“Kestiğiniz kurbanların etleri, kanları Allah’a vâsıl olmaz. Fakat bu amellerin sizin gösterdiğiniz ihlâs ve takvânız vâsıl olur.”*³⁹
3. *“Kur’an’ı biz indirdik, onun koruyucusu da elbette biziz.”*⁴⁰
4. *“Birbirinize fazilette, merhamette yardım edin, yoksa günaha, zulümde yardım etmeyin.”*⁴¹
5. *“İnsanlar zanneder mi ki, onları imtihan etmeden yalnız bir ‘iman ettik’ demekle bırakılv erecekler. Hayır, hiçbir ferd başıboş bırakılmamıştır.”*⁴²
6. *“Haccı da, umreyi de Allah için, farz ve sünnetleriyle tam yapın. Fakat herhangi bir sebeple bunlardan alıkonursanız kurbandan (deve, sığır ve davardan), sizin için hangisi kolaysa o vâcib olur ve kurban mahalli olan Minâ’ya varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta veya başından eziyeti olup bundan ötürü tıraş olan kimseye üç gün oruç, ya altı fakire birer fitre miktarı sadaka yahut bir kurban kesmekle fidye vermek vâcib olur. Hastalık ve yol tehlikesi gibi engellerden emin olduğunuz vakit de, kim umresini bitirip ondan faydalanarak haccı yaparsa, kolayına gelen bir kurban kesmek vâcib olur. Fakat kesecek kurban bulamazsa veya buna gücü yetmezse, ona hac günlerinde üç gün, vatanına döndüğü zaman yedi gün ki, tam on gün oruç tutmak vâcib olur. (Bu hüküm Mekke ahâlisinden olmayanlar içindir.)”*⁴³

7. "Allah'ın sana verdiği kuvvetlerle ihsan eylediği nimetlerle âhireti iste, âhîret yurdunu kazanmaya çalış. Dünyada nasibini de unutma. Dünya işlerinde de nâ-muskârâne çalış, kazanç olarak Allahu Teâlâ'nın ihsan ettiği nimetlerden hem kendin istifade et hem de muhtaçlara yardım ederek bu suretle âhîret saâdetini kazan. Yeryüzünde fesat çıkarma, bozgunluğa sebep olma. Muhakkak bil ki Allah müfsitleri sevmez."⁴⁴
8. "Ticaretin ve alışverişin, onları Allah'ın zikrinden, namazı ikame etmekten ve zekâtı vermekten alıkoymadığı adamlar ki (onlar), kalplerin ve gözlerin (dehşetten) döneceği günden korkarlar."⁴⁵
9. "(Rasûlüm!) Sana vahyedilen Kitab'ı oku ve namazı kıl. Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar. Allah'ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir."⁴⁶
10. "Rabb'inin ismini yâd edip de namaz kılan, zekât ve sadaka-i fıtr'ı verip de temizlenen kimse muhakkak ferah bulmuştur."
11. "Ey mü'minler! Kadın olsun erkek olsun, sakın bir kısmınız diğer kısmınızı alaya almasın. Olur ki alaya alınan, eğlence ve alay edenden hayırlıdır."⁴⁷
12. "Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla, ancak arınıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?"⁴⁸

13. *“Mü'minler ancak kardeşirler. Onun için iki kardeşinizin arasını ıslah ediniz ve Allah'tan korkun ki rahmetine nail olan kimselerden olasınız.”⁴⁹*
14. *“Ya Muhammed! Senin Rabb'in ahalişi birbirini ıslah edip duran, ıslah üzere bulunan, memleketleri zulmederek helâk edecek değildir.”⁵⁰*
15. *“Ey Âdemoğulları! Her mescitte ziynetinizi takının (güzel ve temiz giyinin). Yiyin için fakat israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.”⁵¹*
16. *“Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.”⁵²*
17. *“Şüphesiz Allah ve Rasûlünü incitenlere, Allah dünya ve ahirette lânet etmiş ve onlara aşağılayıcı bir azap hazırlamıştır. Mü'min erkekleri ve mü'min kadınları işlemedikleri şeyler yüzünden incitenler, bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.”⁵³*
18. *“Ey iman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz. Hâlbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler. Rabb'iniz olan Allah'a inandınız diye Rasûlü ve sizi yurdunuzdan çıkarıyorlar. Eğer rızamı kazanmak üzere benim yolumda cihad etmek için çıktıysanız (böyle yapmayın). Onlara gizlice sevgi besliyorsunuz. Oysa ben sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da bilirim. Sizden kim bunu yaparsa, mutlaka doğru yoldan sapmıştır.”⁵⁴*

19. *“Sizden, hayra çağırın, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.”*⁵⁵
20. *“İsrailoğullarından inkâr edenler, Davud ve Meryem oğlu İsa diliyle lânetlendi. Bu, onların isyan etmeleri ve hadlerini aşıyor olmalarından ötürüydü. İşledikleri herhangi bir kötülükten birbirlerini vazgeçirmeye çalışmazlardı. Yapmakta oldukları ne kötüydü!”*⁵⁶
21. *Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah, azabı çetin olandır.”*⁵⁷
22. *“İnsanı önünden ve ardından takip eden melekler vardır. Allah’ın emriyle onu korurlar. Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. Allah, bir kavme kötülük diledi mi, artık o geri çevrilemez. Onlar için Allah’tan başka hiçbir yardımcı da yoktur.”*⁵⁸
23. *“(Ey mü’minler, düşmandan intikam almak için) eğer bir ceza ile mukabele edecek olursanız, ancak size yapılan azab ve cezanın misli ile yapın (Daha fazla ileri gitmeyin). Sabrederseniz (cezayı terk ederseniz), and olsun ki, bu tahammül edenler için daha hayırlıdır.”*⁵⁹
24. *“Ey iman edenler; din uğrundaki eziyetlere sabredin ve düşmanlarınızla olan savaşlarda üstün gelmek için sabır yarışı yapın. Sınır boylarında cihad için nöbet bekleyin ve Allah’dan korkun ki, felâh bulasınız.”*⁶⁰

25. *“Sözü dinleyip de onun en güzeline uyanlar var ya, işte onlar Allah’ın hidayete erdirdiği kimselerdir. İşte onlar akıl sahiplerinin ta kendileridir.”⁶¹*
26. *“Bunun üzerine Yusuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yusuf’a böyle bir plân öğrettik. Yoksa kralın kanunlarına göre kardeşini alıkoyamazdı. Ancak Allah’ın dilemesi başka. Biz dilediğimiz kimsenin derecelerini yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bir bilen vardır.”⁶²*
27. *“Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez. Hepinizin dönüşü Allah’adır. O zaman Allah, size yaptıklarınızı haber verecektir.”⁶³*
28. *“Zulmedenlere meyletmeyin. Yoksa size de ateş dokunur. Sizin Allah’tan başka dostlarınız yoktur. Sonra size yardım da edilmez.”⁶⁴*
29. *“Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabb’imin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.’dedi.”⁶⁵*
30. *“Ey iman edenler! Ellerinizi altında bulunanlar (köleleriniz) ve sizden henüz bülûğ çağına ermemiş olanlar, günde üç defa; sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza girecekleri zaman) sizden izin istesinler. Bu üç vakit sizin soyunup dökündü-*

ğünüz vakitlerdir. Bu vakitlerin dışında (izinsiz girme konusunda) ne size, ne onlara bir günah vardır. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. Allah, ayetlerini size işte böylece açıklar. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁶⁶

31. “Eğer seni aldatmak isterlerse bilmiş ol ki sana yetecek Allah’tır. O, seni bizzat kendi yardımıyla ve mü’minlerle destekleyen ve onların kalplerini uzlaştırandır. Şayet yeryüzündeki şeyleri tümüyle harcasaydın, sen onların kalplerini uzlaştıramazdın. Fakat Allah onların arasını uzlaştırdı. Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁶⁷
32. “Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size ayetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.”⁶⁸

Not Ettiği Bazı Hadisler

Hacı Hasan Efendi, Mustafa Takî Efendi’nin “Kırk Hadis” adlı eserini istinsah ettikten sonra sevenlerinin ricası üzerine bu eserin sonuna kendi seçtiği hadislerden bir demet daha eklemiştir. Onun eklediği hadisler şunlardır:⁶⁹

1. Vatan sevgisi imandandır.

Hadis olarak nakledilen bu ifade aslında hadis değildir. Onun için bazı âlimler bu sözün uydurma olduğunu söylemişlerdir. Yani Peygamberimiz'den (s.a.v.) bu ifadelerle bir hadis nakledilmemiştir. Fakat öte yandan bu sözün manasının doğru olduğu ve İslâm'ın ruhuna uygun olduğu ifade edilmiştir.⁷⁰ Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanları ortak bir vatana kavuşturmuş, orada devlet kurmuş ve Müslümanlardan orayı savunmalarını istemiştir. Kendisi de bu savunmaya katılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.), Mekkeden hicret edip Medine'yi yurt edindiği ve orada Müslümanları bir devlet etrafında bir araya getirdiği tarihen sabittir. Bedir, Uhut ve Hendek Savaşları hep bu vatani savunmak için yapılmıştı. Ancak burada sevilmesi gereken ve imana bağlanan şey toprak değildir. Toprağın sevilmesi mecâzidir. Esas sevilmesi önerilen şey o vatan içerisinde korunan değerlerdir. Vatan, malımızı, canımızı, ırzımızı, mukaddesatımızı, dinimizi ve dinî değerlerimizi korumamıza yardımcı olan bir mesken gibidir. Evin korunması ve ihlal edilmemesi emredildiğine göre bütün Müslümanların ortak evi gibi olan vatanın da korunması ve sevilmesi iman meselesidir.

2. Kalbin şifası ve cilasası Kur'an-I Kerim okumaktır.

Bu hadis, Kur'an'ın şifa olduğunu ifade eden ayete uygundur ve onun açıklaması mahiyetindedir. Yüce Allah, İsrâ Suresi'nin 82. ayetinde şöyle buyurmaktadır: *"Biz Kur'an'dan, mü'minler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz. Zalimlerin ise Kur'an, ancak zararını artırır."*

Buna göre birçok hadiste de ifade edildiği üzere, Kur'an mü'minlerin hem maddî hem de mânevî hastalıklarının, dertlerinin ve sıkıntılarının şifa kaynağıdır. Zira yanlış inançlar onunla düzeltilir, yanlış kanaatler onunla değiştirilir, gönüllerin pası onunla silinir, kalplerin kasaleti onunla açılır, sıkıntılar onu okuyarak zail olur. Bozuk davranışlar onun emirleriyle terk edilir. Zihinler onunla aydınlanır. Doğru yol onun rehberliği ile bulunur. Yüce Allah şöyle buyurur:

“Gerçekten bu Kur'an en doğru olan yola götürür ve iyi işler yapan mü'minler için büyük bir mükâfat olduğunu ve ahirete inanmayanlar için elem dolu bir azap hazırladığımızı müjdeler.”⁷¹

3. Kalbin cüret ve kuvveti imanın sağlamlığındandır.

İmanın kalbe güç ve kuvvet verdiği bir gerçektir. Elbette burada öncelikle mânevî güç ve kuvvetten bahsedilmektedir. İman insana zindelik, güç, kuvvet ve azim verir. Zira imanlı insan programı, hedefleri ve idealleri olan insandır. İdeallerine ve hedeflerine ulaşmak için sürekli aktif olur. Sürekli aktif olan insanın kalbi pasif olana göre daha güçlü olur. İdealini ve heyecanını kaybetmiş insan kalben ölmüş demektir. İnsan ideali uğruna çalıştıkça kendini zinde ve güçlü hisseder. İşte bu sebeple kalbin pasını silen ve onu işleyen demir hâline getiren imandır.

Şair bu durumu şöyle ifade etmiştir:

*İmandır o cevher ki İlâhî ne büyüktür
İmansız paslı yürek sînede yüktür.*

4. Âlimin uykusu, cahilin ibadetinden hayırlıdır.

Bazıları bunu hadis olarak nakletse de, bu hadis olmadığı gibi, tespitlere göre, sahabe ve tabiun sözü de değildir. Dolayısıyla bu sözün başında veya sözünde geçen “hadis” ifadesi Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hadisi anlamında değildir ve uydurma bir ifadedir. “Âlimin ibâdeti hayırlıdır.” şeklindeki rivayet de temel hadis kaynaklarında yer almayan ve zayıf rivayetlerden biri olarak değerlendirilmiştir. Ancak “İlim üzerinde uyumak cehâlet üzerinde uyumaktan hayırlıdır.” şeklinde bir rivayet daha vardır. Bu da hadis tekniği açısından zayıf olarak nitelendirilmiştir. Fakat doğru veya hadis olduğu düşünülduğünde bununla ilgili şöyle bir yorum yapılmıştır: Âlim olanın ve ilim yolunda bulunanın uykusu da ibadettir, çünkü ilmin bizzat kendisi nâfile ibadet sayılmaktadır. Âlimin uyuması ilmi daha iyi öğrenmesine yardımcı olacağı için ve de ibadet olan ilme vesile teşkil edeceğinden bir nevi ibadettir. Fakat cahilin durumu böyle değildir. Çünkü o uykuyu yine cehalet yolunda kullanacaktır. Yani uyuyup daha dinç olduğunda uyumadan önce yaptığından daha faydalı bir iş yapmayacak. Bu sebeple âlimin uykusu ilme vesile olacağı için hayırlı ve ibadet gibi değerlendirilmiştir.⁷²

Cahilin ibadetinden âlimin uykusunun hayırlı sayılması, cahilin ne yaptığını bilememesinden ve ibadet diye yaptıklarının hedefe ulaşmamasındandır.

5. Hayâ ki (utanmaktır), imandan bir şubedir.

Bu Buharî ve Müslim'in kaydettiği⁷³ meşhur bir hadistir. Hz. Peygamber (s.a.v.) değişik hadislerinde imanın şubelerinden bahsetmektedir. Buna göre imanın bir aslı bir de dalları vardır. İmanın aslını taşımayan mümin olamaz. Asıllar kök mesabesinde. Şubeler ise genel olarak meyve kabilindedir. Asıl üzerine meyvelerden koyabilindikçe iman kemale erer ve mükemmelleşir. Meyveler eksildikçe de iman zayıflar. Bunun için imanın altı temel, yetmiş küsur kemal şubesi vardır denilmiştir. İşte hayâ da imanın meyvelerinden biridir. Zira utanma ve hayâ duygusu insanı insan yapan en ulvi duygulardan biridir. Hayâ insanı süsler, hayâsızlık ise çirkin hale getirir. Onun için şair şöyle söylemiştir:

*Hayâ sıyrılmış inmiş öyle yüzsüzlük ki her yerde
Ne çirkin huylar örtermiş bir incecik perde*

Hayâ, Allah'ın insan fitratına yerleştirdiği en asil duygudur. Bu duygu ile insan kendini birçok kötülük ve ahlâksızlıktan korur. Hayâ insanla kötülükler ve çirkinlikler arasında bir tabaka yani perde oluşturur. Hayâyı kaybetmek bu perdeyi yıkmak demektir. Her insan için ve özellikle kadınlar için son derece hayati önem arz eden hayâ perdesi yırtılınca birçok çirkinlik meydana gelmektedir ki, bunun tamiri son derece güçtür. Sosyal ve psikolojik hayatımızda hayâsızlığın yol açtığı sorun ve yıkımları maalesef her gün ibretle seyrediyor ve üzüntü duyuyoruz. Onun için hayâyı besleyen en önemli damar imandır. Hayânın yokluğu imansızlığa delil sayılmıştır.

6. Allahu Teâlâ'nın ahlâkıyla ahlaklanınız.⁷⁴

Hadis olarak aslı olmayan bu ifadenin, Allah'ın emir ve yasaklarını yerine getirme yolunda genel bir tavsiye olduğu söylenebilir.⁷⁵ Buna göre bütün mü'minlerin Allah'ın ahlâkî değer olarak sunduğu hususlara riayet etmesi gerekir. Zaten Kur'an ve sahih hadisler uyulması gereken bu ahlâk esaslarını ve kaçınılması gereken ahlâksızlıkları anlatmaktadır.

7. Mâlâyâniden (boş ve lüzumsuz sözlerden) sükût etmek (yani yüz çevirmek) bir hikmettir ve fakat bunu yapan azdır.

Hiz. Peygamber'in (s.a.v.) bundan daha meşhur ve bu manayı farklı bir şekilde ifade eden şöyle bir hadisi vardır:

*"Mâlâyânîyi (yani din ve dünyaya faydası olmayan şeyleri) terk etmek kişinin Müslümanlığının kalitesini gösterir."*⁷⁶

Yine Hiz. Peygamber bu konuda bir dua tavsiye ederek yapılan mâlâyânî sorumluluğundan ve günahından kurtulmanın yolunu göstermiştir. Buna göre Allah Rasûlü(s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

*"Kim mâlayani konuşmaların çok olduğu bir yere oturur da, oradan kalkmazdan önce şu duayı okursa, bu yerde oturmaktan hâsıl olan günahından arınmış olur: "Allah'ım! Seni hamdinle tesbih ederim. Senden başka ilah olmadığına şehâdet ederim. Senden mağfiret diliyorum. Sana tevbe ediyorum(af diliyorum)."*⁷⁷

İslâm Müslüman'ın her halinde itidalli ve dengeli olmasını önermiştir. Müslüman için bu dünya hayatı imtihan yeri olduğuna göre, bu psikoloji ile hareket etmek gerekir. Zira imtihana çalışan zamanla yarıştığı için mâlâyanîye fırsatı olmaz. Ömür sermayesi hızla tükenen bizler de bunun farkında olarak zamanı en iyi ve yararlı şekilde değerlendirmemiz gerekir. Bunun içinde mâlâyanî, üzerimize lazım olmayan, bizi ilgilendirmeyen yani din ve dünyamıza yararı olmayan şeylerden kaçınmamız gerekir.

Hadiste, sükûtun mâlâyanîden kaçınmak için bir yol olduğu da önerilmektedir. Çünkü çok konuşmak her zaman iyi neticeler getirmez. Bunun için "Sözün hayırlısı, az ve maksadı en iyi ifade edenidir." denilmiştir. Bazen konuşmama hakkını kullanmak insanı hem günahattan hem de pek çok beladan kurtarabilir. Nitekim bir şair şöyle demiştir:

*Kelamın hikmet ise sükûtun olsun zeheb
Kemal ehli kemâlâtı buldular sükût ile hep*

Hiz. Enes'ten (r.a.) nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Hikmet on parçadır, bunlardan biri uzlete çekilmektedir, bir diğeri de sükûtadır."⁷⁸ Yani insan uzlete çekilmekle ve sükût ile de hikmeti elde edebilir.

8. Barışık (sulh) olmak hükümlerin efendisi (başta geleni)dir.

Sulh, yani barış her halükârda İslâm'ın tavsiye ettiği bir anlayış ve yaklaşımdır. "İslâm" kelimesi bir taraftan

selamet ve esenlik anlamına gelirken bir taraftan da barış manası ifade eder. Kur'an-ı Kerim birçok olayda sulh yolunu tavsiye etmiş ve bunu insanlığın hayrına bulmuştur. İlgili ayetlerden bazıları şöyledir:

“Vasiyet edenin hataya meyletmesinden ve günaha girmesinden korkan bir kimse, (tarafların) aralarını düzeltirse ona hiçbir günah yoktur. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁷⁹

“İyilik etmemek, takvaya sarılmamak, insanlar arasını ıslah etmemek yolundaki yeminlerinize Allah'ı siper yapmayın. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁸⁰

“Eğer bir kadın kocasının, kendisine kötü davranmasından yahut yüz çevirmesinden endişe ederse, uzlaşarak aralarını düzeltmelerinde ikisine de bir günah yoktur. Uzlaşmak daha hayırlıdır. Nefisler ise kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişli) kılınmıştır. Eğer iyilik eder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan haberdardır. Ne kadar uğraşırsanız uğraşın, kadınlar arasında adâleti yerine getiremezsiniz. Öyle ise (birine) büsbütün gönül verip ötekini (kocası hem var, hem yok) askıda kalmış kadın gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız, şüphesiz Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.”⁸¹

“(Ey Muhammed!) Sana ganimetler hakkında soruyorlar. De ki: ‘Ganimetler, Allah'a ve Rasûlüne aittir. O hâlde, eğer mü'minler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin(aranızda kardeşlik hukukunu gözetin), Allah ve Rasûlüne itaat edin.”⁸²

“Bir kötülüğün karşılığı, onun gibi bir kötülüktür (ona denk bir cezadır). Ama kim affeder ve arayı düzeltirse, onun mükâfatı Allah’a aittir. Şüphesiz O, zâlimleri sever.”⁸³

“Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşlılarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah’ın emrine) dönerse, artık aralarını adâletle düzeltin ve (onlara) adâletli davranın. Çünkü Allah, adâletli davrananları sever.”⁸⁴

Hz. Peygamber (s.a.v.) de hayatında pek çok olayda sulh yolunu tercih etmiş ve ashabına da bunu tavsiye etmiştir. Hatta Hudeybiye Antlaşması’nda olduğu gibi, görünürde Müslümanların aleyhine olan bazı durumlarda bile sulhtan ve barıştan yana tavrını korumuştur. Bu hadislerinde sulhu hükümlerin efendisi olarak nitelendirirken de onun ne kadar değerli ve olumlu bir yaklaşım olduğuna dikkat çekmiştir.

Konuyla ilgili ve genel hüküm ifade eden bir hadislerinde yine Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Müslümanlar arasında, haramı helal ve helali haram etmedikçe sulh câizdir.”⁸⁵ Bu hadis aynı zamanda sulh için temel bir ölçü de sunmaktadır. O da, sulhün helali haram ve haramı helal kılmamasıdır. İşte bu ölçülere riayet edilerek yapılan sulh ve barış gerçekten de hükümlerin efendisi olur. Çünkü bu sulh, kan dökülmesini, bozgunculuk yapılmasını, kinlerin devam etmesini ve düşmanlıkları önler.

9. Sizin biriniz su içtiği vakit su kabının içine solumasın.

İslâm her şeye bir âdab getirmiştir. Âdab, bir şeyin dine, dinî değerlere, örf, ahlâk ve görgü kurallarına ve insana yakışır şekilde icra edilmesidir. İnsanların hayatına yine onlara iyilik olması için müdahale eden Allah Rasûlü (s.a.v.) yeme-içme, yürüme, giyinip kuşanma, uyuma, yatağa girme, yataktan kalkma, yolculuğa çıkma, yolculuk yapma gibi hayatın hemen her alanını kapsayan konuda uyulması gereken edeb kurallarını hem uygulamış hem de tavsiye etmiştir. Bu durum onun bir medenî ve medeniyet insanı oluşunun ve rahmet peygamberi olarak gönderilmiş olmasının en önemli göstergesidir. O, her fırsatta insana yararlı olan ne varsa onu yapmış ve tavsiye etmiş, ona zarar verecek ne varsa ondan da sakındırmıştır.

Bu hadiste de insanın içeceği suya solumasını yasaklamış veya en azından doğru bulmamıştır. Bir başka ifadeyle kişinin su içtiği kaba solumamasını tavsiye buyurmuştur. Bunun hem insanî hem de tıbbî tarafı olabilir. Özellikle Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde yeme ve içmenin toplu kaplardan yapılmasının yaygın olduğu düşünülürse onun bu tavsiyesi daha iyi anlaşılır. İnsan bir kaba soluduğunda ağızındaki artıklar, mikroplar kaba sirayet edebilir. Bu, başkasına tiksinti ve zarar verebilir. Soluyan açısından da hoş bir manzara arz etmez.

10. Yemekten önce el yıkamak fakirliği ve yemekten sonra el yıkamak kahrı yok eder.

Bu hadis de yukarıda bahsedilen âdabdan biridir. İnsanların temizlik ve hijyen için sayısızca paralar döktük-

leri çağımızdan bin dört yüz küsur sene önce Hz. Peygamber (s.a.v.) yemekten önce ve sonra elleri yıkamayı tavsiye etmektedir. Bunu bir sofrâ âdabı olarak insanlığa ve Müslümanlara öğretmektedir. Hadis kitaplarında “yeme-içme âdabı” ile ilgili özel bölümler bulunmaktadır. Orada Hz. Peygamber (s.a.v.) pek çok husus üzerinde durmuş ve bu konuda altın öğütler vermiştir. Bu hadislerinden, “besmele”nin yemeği bereketlendireceğini, sağ elle yenilmesini, insanın önünden yemesi ve yavaş yemesi gerektiğini ve yemekten önce ve sonra ellerin yıkanmasının tavsiye edildiğini öğrenmekteyiz.⁸⁶

Selman adlı bir sahâbi, diyor ki: “Tevratta okudum: Yemeğin bereketi yemekten sonra (el ve ağzı) yıkamadadır, diyordu. Bunu Hz. Peygamber’e (s.a.v.) söyledim, O, dedi ki: *‘Yemeğin bereketi, yemekten önce ve sonraki yıkamalardadır.’*⁸⁷

Allah Rasûlü, bir âdabı öğretirken, bir kötülükten sakındırırken, genellikle o şeyin faydasından veya zararından bahseder. Böylece o meseleyi insan zihninde makul hale getirir. Çünkü insan yaratılış olarak yaptığı şeyin fayda ve zararını bilmek ister. Ancak insan akli her zaman maddî zarar ve faydaya odaklıdır. Bunun için yaptığı veya terk ettiği bir şeyin öncelikle maddî zararını veya faydasını hesap eder. Hz. Peygamber (s.a.v.) zaman zaman bunlardan da bahseder. Ancak aynı zamanda insanlara mânevî fayda ve mânevî zararı da öğretir. En büyük mânevî fayda Allah’ın rızasıdır. Bir şeyde Allah’ın rızası varsa o şey sevaptır. Başka bir ifadeyle, sevap olan her şey Allah rızasına uygundur. Allah’ın rızasına uygun olmayan şey-

ler ise günahtır. Sevap olan her şey faydalı, günah olanlar ise zararlıdır.

Bu hadiste de Hz. Peygamber (s.a.v.) aslında yemekten önce ve sonra ellerin yıkanmasını tavsiye etmektedir. Bunu anlatabilmek ve muhataplarını buna teşvik için “*yemekten önce el yıkamanın fakirliği ve yemekten sonra el yıkamanın ise kahrı yok edeceğini*” ifade etmektedir. Bu tamamen Peygamber’e (s.a.v.) ait bir tespittir. Bunu anlayabilmek için uygulamak ve neticeyi ondan sonra görmek gerekir. Çünkü ellerin yemekten önce yıkanmasının fakirliği gidermesi bu davranışın bereket meydana getirmesi demektir. Bereket ise mânevî bir şeydir. Yemekten sonra yıkamanın kahrı yok etmesi de aynı şekilde mânevî bir şeydir. Buna inanıp uygulayanlar elbette neticeyi göreceklerdir.

11. Biliniz ki amellerinizin en hayırlısı (gözdesi) namazdır.

Namaz, Kur’an-ı Kerim’in en çok zikrettiği, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) en çok ifâ ettiği ve en çok sevdiği ibadettir. Çünkü O, dünyadan kendisine sevdiren üç şeyi sayarken, bunlar arasında namazı da saymış ve ona “gözümün nuru” demiştir. Farz olan namazlar dışında gece ve gündüz sürekli nâfileler kılarak da namaza olan düşkünlüğünü ifade etmiştir. Hz. Aişe’nin anlattığına göre Allah Rasûlü’nün, gece nâfile namaz kılmaktan ayaklarının şiştiği olurmuş. Hz. Aişe: “Geçmiş ve gelecek günahların affedildiği halde neden bu kadar namaz kılıyorsun?” dediğinde, ona şöyle cevap vermiş: “*Şükreden bir kul olmayayım mı?*”

Evet, namaz dinin direği, Allah'a bütün varlığımızla ve tüm azalarımızla şükretmenin en güzel yolu ve mü'minlerin miracıdır. Onun için Hz. Peygamber (s.a.v.), namaz üzerinde çok durmuş, namazı terk edenlerin çok ağır cezaya çarptırılacağını haber vermiş, namazı terk etmenin insanı şirke götüreceğini söylemiştir.

Bütün peygamberlerin şeriatında yer alan ve Allah'ın her peygamber ümmetine ayrıca emrettiği namaz, terki ne hemen hemen mazeret olmayan bir ibadettir.

Namazın her bir rüknünün sembolik pek çok anlamı, sır ve hikmeti vardır. Her bir aşaması insanın doğumdan ölümüne kadar hayat safhalarını ifade eder. Genç insan dik durur. Bu kıyama tekabül eder. Yaşlı insanın beli bükülür. Rükû bunu ifade eder. Güçten düşen insan yatalak olur ve yüzüstü düşer. Secde halinden bu ders çıkarılmalıdır.

Bütün rükünlerinin ayrı bir anlamı olan namazın özellikle secde hali, kulun tevazuda, Allah'a itaat ve bağlılıktaki had safhasını ve son haddini ifade eder. Bunun için şair şöyle demiştir:

*İbadetin yolları mescitlerden geçiyor,
Mevlam hep kullarını secdelerden seçiyor.*

12. Esneyeniniz elini ağzının üstüne koysun.

İnsanlar esnedikleri zaman ağız yapısı değişir ve çirkin bir hâl alırlar. Üstelik bazen garip sesler de çıkarırlar. Bu da insanın saygınlığına gölge düşürür. Üstün, şerefli,

faziletli ve mükerrerem bir varlık olan insanın davranışları da bu özelliklerine uygun olmalıdır. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.v.) edeb timsali bir insan olarak basit gibi görünürken esneme âdabını da bu hadisleriyle öğretmişlerdir.

13. Allah Teâlâ size haram kıldığı şeyden şifa yaratmamıştır.

Bu hadis, tedavi ile ilgili temel hadislerden biridir. Aynı zamanda haramla tedavi de hükmü tartışmalı olan meselelerden biridir.

Tedavi, iyileşmek veya hastalıktan korunmak için ilaç olarak yahut vererek ve tıbbî bakımdan gerekeni yapmak demektir. Fakihler sözlük anlamını esas alarak tedaviyi, hastalığı iyileştireceğine kanaat getirilen ilaç, okuma ve tabii yöntemleri kullanmak şeklinde tanımlamışlardır. Tedavi kelimesi hem fizikî (maddî/bedenî) hem de psikolojik (ruhî) hastalıkları ve bunlar için öngörülen çareleri kapsamaktadır.

Kâinat düzeni içerisinde insanın müstesna bir yeri vardır. İlahî irade onu mahlûkatın en şerefli olarak kabul etmiştir.⁸⁸ Akıl ve iman nuru ile donatılıp Allah'ın muhatapı kılınan insan kendine verilen nimetler oranında da sorumluluk sahibidir. İnsanın varlığını devam ettirebilmesi ve misyonunu icra etmesi her şeyden önce maddî ve mânevî bakımdan sağlıklı olmasına bağlıdır. İnsanın akıl sağlığının yerinde olması hükümlere muhatap kılınmasının temel şartlarından birisi iken, belli yükümlülükleri yerine getirebilmesi için beden sağlığı da gerekmektedir. Kâinattaki mümtaz yerine rağmen insan, bedenî ve fizikî

varlığı itibariyle Allah'ın yeryüzünde kurduğu tabii ve fitri düzene tabidir. Bu bakımdan, bazen çok dayanıksız, zayıf ve kısa ömürlü olabilmektedir. Hastalık, sakatlık ve ölüm, diğer canlılarda olduğu gibi insanda da belli dünyevî ve tabii sebeplere bağlanmıştır. İnsan, başına gelen hastalık, sakatlık gibi olumsuzluklarla mücadele etmekle yükümlüdür. Bunun için gerekli tedavi yollarına başvurma hem insanın tabii yapısının gereği hem de dinin emir ve tavsiyesidir. Buna göre bir dert ve hastalıktan kurtulmaya çalışmak, tevekküle zarar vermeyeceği gibi, şifa verenin gerçekte Allah olduğu hakikatine de aykırı değildir. Tedavi konusunda Müslümanlar için doğru ve dengeli yol, tevekkülle beraber esbaba başvurup tedaviyi ihmal etmemektir.

İnsanın mübtela olabileceği hastalıkların fizikî ve psikolojik (rûhî) olmak üzere başlıca iki çeşidi vardır. Her iki hastalık türünden kurtulmak için başvurulan yöntemle tedavi adı verilir. Bunlar yanında bir de insanların iman ve amel bakımından mübtelâ olduğu hastalıklar vardır ki, bunlar da İslâmî terminolojide hastalık kategorisinde sayılır ve bunlara mânevî veya kalp hastalığı denir.⁸⁹ Kur'an'ın esas hedefi, inkâr, şirk, cehalet gibi kalbî ve mânevî hastalıkları tedavi etmektir. Bu sebeple Kur'an, insanların bedenî hastalıklarına veya özürlerine işaret edip kendisinin şifa kaynağı olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰ Bununla birlikte maddî hastalıkların tedavilerine yer vermemiştir. Kur'an'ın esas hastalık kabul edip çaresine işaret ettiği küfür, şirk, nifak gibi, inançla ve riya, sefihlik, fuhuş gibi amel ve ahlâkla ilgili olanlardır.⁹¹ Bunun için fizikî hastalıkların iyileştirilmesine yönelik tedavi ve türevleri Kur'an'da yer almamaktadır. Tedavi olmak, insanlar tarafından zorun-

lu ve tabii olarak başvurulana, bilinen bir şey olduğu için Kur'an ayrıca bunu emretmemiştir. İnsanı muhatap alan ve hükümlerinin icra edilmesi için sağlıklı insana ihtiyaç duyan bir dinin tedaviyi meşru göreceği, teşvik edeceği hatta zorunlu kılacağı gayet açıktır. Bu durum dinin genel hedef ve prensiplerinden anlaşılabilir.

Hadislerde ise, daha çok "tıb" bölümlerinde bir çare olarak tedavi teşvik edilmekte ve bazı yöntemler önerilmektedir.⁹²

İslâm âlimleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.)bu konudaki tavsiye ve uygulamalarını, "Tıbbu'n-Nebevî" başlığı altında toplamış ve bu konuda müstakil kitaplar da yazmışlardır⁹³.

Esasen Hz. Peygamber'in (s.a.v.)tedaviyle ilgili açıklamaları, daha önce hiç olmayan bir uygulamayı ortaya koymak ve temellendirmek maksadıyla olmayıp bilinen ve uygulanagelen tedavi usullerinden meşru olanlara işaret etmek, tedavi olmanın tevekkül inancına aykırı olmadığını açıklamak ve sıhhat konusunda ihmalkâr davrananları uyarmaya yöneliktir. Mesela onun şu hadisleri bu kabildendir:

*"Allah hem derdi hem de devayı göndermiş, her hastalığa bir çare yaratmıştır. Tedavi olun, ancak tedavide haramı kullanmayın."*⁹⁴, *"Tedavi olunuz. Çünkü Aziz ve Celil olan Allah, yarattığı bir hastalığın şifasını da yaratmıştır. Ancak bir hastalık müstesna o da ihtiyarlıktır."*⁹⁵, *"Her derdin bir devası vardır. Derdin devası bulunduğu zaman Aziz ve Celil olan Allah'ın izniyle iyileşir."*⁹⁶

Hz. Peygamber'in (s.a.v.), bizzat tedavi olması, insanların en fazla kıymetini bilemediği iki nimetten birisinin sıhhat olduğunu bildirmesi⁹⁷, dualarında Allah'tan sıhhat dilemesi⁹⁸, ölümü temenni etmeyi hoş karşılamaması⁹⁹, uzun ömürlü olup güzel amel yapmayı teşvik etmesi¹⁰⁰, tedaviyi kaderin bir parçası sayması¹⁰¹, tedavinin dinen meşru ve hatta zorunlu olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tıpla ilgili söz ve tasarruflarının kesin ve ilâhî vahye dayalı olduğunu savunan âlimler bulunmaktadır.¹⁰² Ancak fıkıh usûlü bilginlerinin tespit ve değerlendirmesine göre, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tıpla ilgili tavsiye ve tasarrufları doğrudan vahye dayalı değildir. Bunlar, daha çok beşerî tecrübelerinin ve yaşadığı toplumun bu alandaki birikimlerinin bir sonucudur. Dolayısıyla bu tavsiyeler bağlayıcı olmayıp irşad kabilindedir.¹⁰³ Nitekim tıp bilgisi konusunda ileri seviyede olan Hz. Aişe'ye bunu nereden ve nasıl elde ettiği sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: "Hz. Peygamber (s.a.v.) ömrünün son yıllarında hastalandığı zaman değişik Arap kabileleri gelip türlü türlü tedavi usulleri önermişlerdi. Bu önerilen usulleri Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ben uygulardım. Dolayısıyla tıp bilgim bu sayede gelişti."¹⁰⁴

Bazı İslâm âlimleri ise, bal ile ve okuyarak tedavi usullerinde olduğu gibi, Nebevî tıbbın en azından bir kısmının vahye dayalı olduğunu savunmaktadırlar. Balın ve Kur'an'ın şifa verici özelliğinin bulunduğunu bizzat Kur'an ifade etmektedir.¹⁰⁵ Dolayısıyla bunların şifa verici özellikleri doğrudan vahye dayanmaktadır.

Tedavinin Hükümü: Yukarıda zikredilen hadislere dayanarak İslâm hukukçuları tedavinin prensip olarak meşru ve mubah olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı ayetlerin¹⁰⁶ ve hadislerin¹⁰⁷ ifadesini dikkate alan bir kısım İslâm âlimi, tevekkül anlayışına aykırı görerek tedavi olmanın dinen zorunlu olmadığına kanaat getirmiştir. Ancak bu, tedavi yönteminin hastalığa şifa vereceğinin kesin olup olmamasına göre oluşmuş bir görüştür.¹⁰⁸ Şafiilere göre, tedavinin kesin sonuç verip vermeyeceği bilinmese bile, gerek Hz. Peygamber'in (s.a.v.)bizzat tedavi olması gerekse bu konudaki emir ve tavsiyeler, tedavinin meşru olması yanında müstehap olduğunu göstermektedir. Tedavi yönteminin hastalığın iyileşmesine faydalı olacağı kesinse bu durumda o çareye başvurmak farzdır. Hanbelilerin genel görüşü, tevekkül anlayışına aykırı olduğu için, tedaviyi terk etmenin daha faziletli olduğu yönündedir. Fakat İbnü'l-Kayyım el-Cevziyye başta olmak üzere, bazı Hanbeli fakihleri, tedavinin değil, aksine tedaviyi terk etmenin tevekkül anlayışına aykırı olduğu görüşündedirler. Bunların değerlendirmesine göre, tedavi olmak, yeme içme gibi bir ihtiyaçtır. Hakiki bir tevhid inancı ancak meşru sebeplere gerektiği kadar başvurmakla gerçekleşir. Tedaviyi terk edip tevekküle sığınmak, tevekkülün bizzat kendisine aykırı olduğu gibi, hem dinin hem de hikmetin ruhuna zıt, aciziyeti meşrulaştırmaya yönelik bir anlayıştır.¹⁰⁹

Fakihler, "Şifa verenin Allah olduğuna inandıktan sonra tedavi olmakta dinen sakınca yoktur." demişlerdir. Ancak bu, tedavi yönteminin hastalığa fayda verip ver-

meyeceği konusunda bir kesinlik olduğunun bilinmemesi durumunda böyledir. Nitekim Hanefîlere göre tedavi olmak mubahtır. Fakat hayatî tehlikenin bulunduğu bir hastalıkta, şifa vereceğine dair uzman doktor görüşü bulunan bir yöntemi terk etmenin tevekkülle alakası yoktur. Böyle bir durumda tedavi olmamak haramdır.¹¹⁰ Şayet tedavi yönteminin fayda vereceği ağırlıklı uzman görüşü ise bu durumda tedavi olmak ve hastalık gelmeden önce sağlıklı yaşamak için önlem almak farzdır. Tedavi imkânı bulunan bir hastalığa yakalanan bir kimse imkânı olduğu halde tedavi olmaz ve bu hastalık sebebiyle hayatını kaybederse Allah katında sorumlu ve günahkâr olur.

Tedâvî-tevekkül ilişkisi açısından konuya bakan bazı İslâm hukukçuları şöyle bir ayırma gitmişlerdir: “Susuzluğu gideren su, açlığı ortadan kaldıran ekmek gibi, hayatî tehlikesi bulunan ve hastaya faydası kesin olan tıbbî yöntemlere başvurmamak tevekküle aykırıdır ve haramdır. Kan aldırma ve müsül içme gibi, hastaya faydası zana dayalı olanlarla tedavi olmak tevekküle aykırı değildir. Dağlama ve okuma gibi, faydası vehme dayalı yöntemleri terk etmek ise tevekküle daha uygundur.”¹¹¹

Uluslar arası İslâm Fıkıh Konseyi (Mecmeu’l-fıkhî'l-İslâmî), 9-14 Mayıs 1992 tarih ve 68/5/7 sayılı kararında şahıslara göre tedavinin hükmünün farklılık arz edeceğini kabul etmiştir. Buna göre, tedaviyi terk etmesi halinde canını, bir organını kaybetme veya hastalığın başkasına bulaşma durumu olan hastalar için tedavi olmak vaciptir. Bahsedilen zararlara uğramayıp sadece bedenî zaafa maruz kalacaklar için tedavi mendûptur. Bedenî zaafa

uğrama riski olmayanlar için tedavi olmak mubahtır. Tedavisinin yan etkileri iyileştirilmesi hedeflenen hastalığı da aşan riskler taşıyanlar için ise tedavi mekruhtur.¹¹²

Tedavi Yöntemleri: Hadislerde Hz. Peygamber (s.a.v.) bir yandan tedaviyi tavsiye ve teşvik etmiş, bir taraftan bazı tedavi usullerini yasaklamış, bal şerbeti, dağlama gibi bazıları ise önermiştir. Aynı zamanda Allah Rasûlü (s.a.v.), tedavi için daha uzman olan doktorun tercih edilmesini ve bulaşıcı hastalığa yakalananlardan uzak durulmasını tavsiye etmiştir. Uzman olmadığı hâlde hasta tedavi etmeye teşebbüs eden ve hastayı zarara uğratanların yani yarım doktorların ise zararı tazmin etmeleri gerektiğine de hükmetmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konudaki tavsiye ve yasaklamalarından anlaşıldığına göre hastalıkların tedavisinde o, tabii usullerden, vahye dayalı yollardan ve bazen de her ikisinden birden istifade etmiştir.

İslâm hukukçuları Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu konudaki tasarruflarını da dikkate alarak tedavi yollarını iki kısma ayırmışlardır. Bunları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

1. Tıbbî ilaçlarla, yöntemlerle ve tabii usullerle tedavi:

Devirlere göre ve tıbbın gelişmesine paralel olarak tedavi yöntemleri farklılık arz etmiştir. Ancak, hemen her çağda masaj, bitki, dağlama gibi tabii usullerle, bitkilerden ilaç yapma gibi kimyasal yollarla ve okuma ve dua şeklindeki mânevî ve dinî yöntemlerle tedavi çok eski çağlardan beri uygulanagelmıştır. Modern tıbbın geliş-

mesiyle birlikte, kemoterepi, psikoterapi, fizik tedavi ve cerrahî müdahaleler daha çok başvurulan tedavi yöntemleri olmaktadır. Bugün organ nakli de tedavi yöntemleri arasında yer almaktadır.

İslâm âlimleri, hayatî tehlike bulunması veya buna yol açan durumlarda uzman tabibin hastalığın tedavisi için faydalı olacağına kanaat getirdiği ve önerdiği her yolla tedaviyi caiz görmüşlerdir. Ancak kullanılan maddenin helal veya haram oluşuna göre farklı görüşler vardır.

a. Helal yollarla tedavi: Helal yollarla tedaviden maksat, başvurulmasında ve kullanılmasında dinin herhangi bir yasak ve sınırlayıcı hüküm koymadığı yöntem ve maddelerle tedavi olmaktır. Helal gıdalarla, bitkilerle, bileşiminde dinen kullanılması yasak madde içermeyen ilaçlarla ve genel olarak masaj, kan aldırma (hacâmat), perhiz vb. tabii yollarla tedavi bu gruba dâhildir. Günümüzde şartlarına uygun yapılan organ ve doku nakli de bu kısma dâhildir.

b. Haram yollarla tedavi: Haramla tedavi, şarapla, alkolle, uyuşturucu maddelerle, kan vermekle, domuz ve domuzun karışımıyla elde edilen ilaçlarla, necis şeylerle, bir organın altından yapılması veya kaplanmasıyla ve kaşıntı vb. alerjik durumlarda ipek giymekle tedavi gibi hususları kapsamaktadır. Prensipte câiz görmeyenlerin görüşünü dikkate alarak organ nakli ve musikî ile tedaviyi de bu kısma dâhil etmek mümkündür. Bu maddelerin normal hallerde kullanılması dinen yasak olduğu için hastalık gibi zaruret durumlarında kullanılmal-

rının câiz olup olmadığı tartışılmıştır. Bunlarla tedavi olmanın câiz olup olmadığı noktasında iki farklı görüş bulunmaktadır. Ancak, hastalık durumu genel olarak zarûret (*ıztırar*) hali kapsamında değerlendirilmiş, hayatî tehlikenin bulunması hâlinde, Müslüman uzman bir doktor tarafından alternatif helal madde ile tedavi imkânı bulunmadığı ve haram maddelerle tedavinin iyileştirme sağlayacağına bildirilmesi ve dozajının sarhoşluk vermeyecek oranda ayarlanması durumunda bunlarla tedavinin câiz olduğu yönünde ittifaka yakın bir görüş ortaya konulmuştur.

İslâm hukukçuları, normal durumlarda yani haramın yerini tutacak başka helal ve temiz maddelerin bulunması ve hayatî tehlikenin olmaması durumunda haram ve necis olan bir madde ile tedavinin câiz olmayacağı konusunda görüş birliği etmişlerdir. Helal yollarla tedavinin imkânsız olması ve haram olan maddelere başvurmanın tek çare olarak kalması durumunda ise farklı görüşler vardır. Bazı fakihler helal yolla tedavi olma imkânı olmayanların durumunu, açlık yüzünden darda kalıp murdar hayvan yiyen veya susuz kalıp şarap içenin durumunda kabul edip zarûret hali prensibi çerçevesinde değerlendirirken, bazıları, dönemlerindeki tıbbî gelişmeleri de dikkate alarak, haram yolla tedavinin tek çare olmadığını gerekçe göstererek bu durumun zarûret hali kapsamında değerlendirilemeyeceği yönünde görüş belirtmişlerdir.

İmameyn başta olmak üzere, Hanefî fakihlerin çoğunluğu, ilgili hadisler ve zarûret prensibine dayanarak,

helal madde bulunamaması ve iyileştireceği kesin veya gâlip zanla sabit ise, necis ve haram maddelerle tedavinin câiz olduğuna kanaat getirmişlerdir. Hatta bu mezhepte, helal bir maddenin bulunmadığı ve haram maddenin iyileştireceğinin kesinliği uzman doktor tarafından bildirilmesi durumunda necis ve haram maddeyi tedavi için kullanmanın câiz olduğu yönünde bir görüş birliği olduğu da söylenebilir.¹¹³

Haramla tedaviye cevâz veren fakîhler, “Zarûretler haramları mubah kılar.”¹¹⁴, “Meşakkat kolaylığı celbeder.”¹¹⁵, “Sağlığı korumak, necislerden sakınmaktan daha önemlidir.” gibi genel fıkıh prensiplerine de dayanmışlardır. Bu görüşü savunanlar haramla tedaviyi yasaklayan ve ruhsat veren hadisleri yorumlayarak uzlaştırma yoluna gitmişlerdir. Buna göre, yasaklayıcı hadislerin bağlamı göz önünde bulundurulduğu zaman, bunların hayatî tehlikenin bulunduğu zarûret durumlarını değil de normal ve şifanın kesin olmayıp uzman doktor önerisinin de olmadığı durumları kapsadığı şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır.¹¹⁶

Sonuçta tedaviyi câiz görmeyenlerin, ileri sürdükleri şartların gerçekleşmesi durumunda, câiz görenlerle neticede birleştiği söylenebilir. Çünkü her iki grup da, haram madde ile tedaviye helal madde bulunmaması ve haramla tedavinin uzman doktorun önerisiyle kesin veya gâlip zan düzeyinde olması durumunda başvurulacağı kanaatinindedir.

2. Okuma ve dua ile tedavi (rukye):

Şifayı sadece Allah'tan talep etmek maksadıyla, hastanın kendisinin veya ona bir başkasının, hastalığının durumuna uygun dua, ezkâr ve Kur'an ayetlerini okumasıdır. Bu yolla tedâvî Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tavsiye, uygulama ve tasvipleri arasında yer almaktadır. Çünkü tedavide en önemli unsur, hastanın moralinin yüksek tutulması, iyileşme inanç ve ümidi taşımasıdır. Okuma ve dua yöntemi hastaya bu yönde mânevî destek sağlayacak hususlardandır. Maddî çareler yanında mânevî yardımı da talep etmek inancın bir sonucudur. Cahiliye döneminde de bilinen bu usulü, şirk anlayışı başta olmak üzere, bazı yanlış uygulamaları da beraberinde getirdiği için Hz. Peygamber (s.a.v.) önce yasaklamış, ancak tevhid inancının yerleşmesinden sonra, Allah'tan şifa talep etmenin bir yolu olarak bu yasağa istisnalar getirmiştir. Cahiliye döneminde okuyup üfleyerek hastaları tedavi ettiklerini ve bu konuda görüşünü soran Avf b. Mâlik'e Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle demiştir: *"Bana (yaptığınız bu tedavi şeklini) gösteriniz. İçerisinde şirk olmadıkça, okuyup üfleyerek tedavi etmede bir sakınca yoktur."*¹¹⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.), *"Göz değmesi gerçektir."*¹¹⁸ diyerek bazı hastalıkların mânevî sebebine işaret etmiş, mânevî hastalıkların tedavisi için dua, istiğfar, tevekkül gibi yöntemleri tavsiye etmiştir. Kur'an'ın şifa verici özelliğini ifade eden ayet¹¹⁹ ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bazı uygulama ve tavsiyelerini içeren hadisleri esas alan âlimler, prensip olarak Kur'an ve me'sûr duaları okuyarak tedavi olmanın meşru olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. İl-

gili ayeti yorumlayan İslâm âlimlerinin bir kısmına göre, Kur'an'ın şifa verici özelliği sadece cehâlet, şirk, bencillik gibi kalbî hastalıklara aittir. Çoğunluğu oluşturan âlimlere göre ise onun şifa verici özelliği sınırlandırılmaz. Dolayısıyla Kur'an, itikâdî, ahlâkî, rûhî, mânevî, kalbî, sosyal ve fizikî (maddî) hastalıkların tamamı için bir şifa kaynağıdır.¹²⁰

İslâm âlimleri, mânevî hastalıkların tedavisinde okuma ve dua gibi dinî yöntemlerin etkili olacağını düşünürken, bu yöntemlerin fizikî ve maddî hastalıkların tedavisinde etkisini de kabul etmişlerdir. Okuma ve dua yöntemi sadece İslâm dininde değil, Hıristiyanlık başta olmak üzere, başka dinlerde de tavsiye edilen ve uygulanan yöntemlerdir. Menfaatsiz ve gönülden gelen duanın maddeye tesir edeceğine inanan Alexis Carrel'in dua yöntemiyle kanser, ülser, verem gibi hastalıkların tedavi edildiğini söylemesi bunu göstermektedir.¹²¹

Tevekküle aykırı olduğunu ifade eden bazı rivayetlere¹²² dayanarak, okuyarak tedavinin mekruh olduğunu savunan bazı âlimler bulunmakla birlikte, çoğunluk gerekli şartlara riayet edilmesi durumunda bu yolla tedavinin caiz olduğunda görüş birliği etmişlerdir. Okuyarak tedavinin taşınması gereken şartlar ise şöyledir:

a. Okuyarak tedavide Allah'ın kelamı, O'nun isim ve sıfatları vasıta olarak kullanılmalı,

b. Okumanın bizzat tesiri olmadığına, tesirin ancak Allah'ın yaratması ile oluşacağına inanmak,

c. Okumanın Arapça veya manası bilinen bir dille yapılması. Bu şart, okumada şirk içeren ifadeleri ayıklamaya yöneliktir. Yoksa okumanın gerçekleşmesi için olmazsa olmaz şartlardan değildir. Bazı âlimler, okuyarak tedaviyi tevekküle aykırı sayan hadislerin, hasta olmadan önce bu yöneme başvurma durumuyla alakalı olduğunu söyleyip hastalandıktan sonra okuyarak tedavinin bu hadislerin kapsamına girmediği görüşünü savunmuşlardır. Bu yolla tedavide, başkalarının okuması da meşru olmakla birlikte, prensip kişinin elini ağrıyan yerine koyarak dua ve ayetleri bizzat kendisinin okumasıdır. Nitekim vücudunda bir ağrıdan şikâyet eden Osman b. As'a Hz. Peygamber (s.a.v.): *"Elini vücudunun ağrıyan yerine koy ve üç defa 'bismillah', yedi defa da, 'Hissettiğim ağrının şerrinden Allah'a ve O'nun kudretine sığınırım.' de."* tavsiyesinde bulunmuştur.¹²³ Hz. Âîşe'nin: *"Rasûlullah'ın hastalandığında kendi üzerine Muavvizât (İhlâs, Felak, Nâs) Surelerini okurdu. Hastalığı şiddetlendiği zaman ona ben okur ve elinin bereketini ümit ederek kendi eliyle kendisini mesh ederdim."*¹²⁴ dediği nakledilmiştir. Yine Hz. Âîşe'nin dediğine göre, bir kimse hastalandığı zaman Rasûlullah onu sağ eliyle mesh ederek şöyle derdi: *"Ey insanların Rabbi! Şu hastalığı gider, şifa ver. Ancak sen şifa vericisin. Senin şifandan başka hiçbir şifa yoktur. Bu hastaya öyle bir şifa ver ki, onun üzerinde hiç bir hastalık izi kalmasın."*¹²⁵ Torunları Hz. Hasan ve Hüseyin'e Hz. İbrahim'in oğulları İsmail ve İshak'a okuduğunu ifade ettiği şu duayı okurdu: *"Eûzü bi-kelimâtillâhi't-tâmmeti min külli şeytânin ve hâmmetin ve min külli 'aynin lâmmetin/ Her şeytandan, haşerattan ve dokunan her kem gözden*

Allah'ın tam kelimelerine sığınırım."¹²⁶ Okuyarak tedavi, hem psikolojik hem de fizikî hastalıklar için meşru görülmüş bir yöntemdir. Diğer tedavi usulleri gibi bunda da şifa için uygulayanın niyeti, inancı ve psikolojik durumu önemli rol oynamaktadır.

Başkasına şifa niyetiyle okumanın Allah rızası için olması esastır. Âlimlerin çoğuna göre bu iş karşılığında ücret almak ve bu işi bir meslek haline getirip sektörleştirmek caiz olmayıp, tedavinin tabiatına ve maksadına da aykırıdır. Ücret almanın caiz olduğu yönünde görüş bildiren âlimler ise, cevaza delalet eden bazı hadisleri¹²⁷ esas almış ve okuma sonucunda şifa meydana gelmesi durumunda ücretin alınabileceğini, aksi halde alınamayacağını ifade etmişlerdir.

Okuyarak tedavi, caiz olmakla birlikte, kökleri eski çağlara ve câhiliye dönemine dayanan, İslâm'ın tevekkül anlayışını örseleyip şirke kapı açan, muska, tılsım, kurşun dökme, büyü, efsun, üfürükçülük gibi usullerin Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uyguladığı ve önerdiği okuyarak tedavi ile alakası yoktur ve bunlara başvurmak İslâm inancı ile bağdaşmaz. Kur'an'dan bazı ayetleri veya es-mâu'l-hüs-nâyı muska halinde yazıp üzerinde taşıma ve bunları bir kâğıda yazıp suyla yıkama (*nüşra*) ve suyunu hastaya içirme veya bu su ile vücudunu ovma gibi uygulamalara, şirke götürmemek ve tevekkül ve şifayı sadece Allah'tan bekleme inancına aykırı olmamak kaydıyla cevaz veren âlimler varsa da, bir yönüyle şirke götüreceği ve kötüye kullanılacağı gerekçesiyle onay vermeyen âlimler de olmuş, teberrüken Kur'an'ı üzerinde taşımaya

ise daha esnek bakılmıştır.¹²⁸ Bunlar yerine, dua ve ibadeti muntazam yapıp şifayı doğrudan Allah'tan beklemek İslâm inancı açısından daha doğrudur. Nitekim Abdullah b. Mesud: “Ben Rasûlullah'ı (İçerisinde sihre ya da küfre ihtimali bulunan anlaşılmaz sözleri) okuyarak (hasta) tedavi etmek, muska takmak ve sevgi ilacı yapmak şirk-tir.’ buyururken işittim.” dedi. İbn Mesud, gözündeki bir ağrıdan dolayı bir Yahudi'ye tedavi için gittiğini ve onun okumasıyla şifa bulduğunu iddia eden hanımı Zeyneb'e de çıkmış ve şöyle demiştir: “Oysa senin sadece Rasûlullah'ın dediği gibi; *'Ey tüm insanların Rabb'i (olan Allah'ım! Benden) bu sıkıntıyı gider, (yegâne) şifa verici sensin. Senin şifandan başka şifa yoktur. (Bana) hiç hastalık bırakmayacak bir şifa ver.'* diyerek dua etmen sana yeter.”¹²⁹

14. Her hastalığın aslı mideyi tıkabasa doldurmaktır.

Sünnete uygun yenilse hastalıkların çoğundan kurtulunur.

15. İlaçların en iyisi Kur'an-ı Kerim'dir.

Bu hadise benzer bir hadis yukarıda açıklanmıştır. Burada şu kadarını tekrar edelim:

Kur'an'ın şifa olduğu bizzat Yüce Allah tarafından haber verilmektedir. Bunda şüphe yoktur. Ancak bir taraftan da maddî vasitalara başvurarak tedavi olunması dinimizin emridir. Kur'an'ın şifa kaynağı olması, maddî usullerle tedaviye aykırı değildir. Şuna da dikkat etmek gerekir ki, Kur'an'ın şifa verici özelliğini bir üfürükçü-

lük sektörüne dönüştürmek Kur'an'a aykırı olduğu gibi, Kur'an'ın şifa verici özelliğine de terstir.

16. Hikmet mü'minin yitik malıdır, onu nerede bulursa alır.

Arapça bir kelime olan hikmet, alıkoymak, gem vurmamak, sakındırmak gibi anlamlara gelir. Çünkü hikmet, insanı iyi olana yönlendirir, çirkin ve kötü olandan da alıkoymak. Bu özelliği taşıyan söze de hikmet denilmiştir. İşleri gereği gibi sağlam, kusursuz ve mükemmel şekilde yapılmasına "ihkâm", bu şekilde yapılan işe "muhkem", yapana ise "hakîm" denilmiştir. Eşyayı hakikatine nüfuz ederek bilmek ve bir işin gereğini yapmak da hikmettir.¹³⁰

Hikmet, Kur'an ve sünnette yer alan temel kavramlardan biridir. Fukahâ baştan beri hikmet kavramını fıkıh ve fıkıh usulü eserlerinde kullanmıştır. Kur'an'daki kullanılışı itibariyle hikmet, Allah için kullanıldığında, "bir şeyi yerli yerince yaratmak", kullar için kullanıldığında ise, "bir şeyi yaratıldığı yerde tutmak ve yaratılış amacına uygun olarak kullanmak" şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımlara göre hikmet adâletle hemen hemen aynı anlamda kullanılmıştır ki, adâlet gibi hikmetin de zıddı zulümdür. Zira zulüm bir şeyi yerinden etmek, yerinde kullanmamak, ait olduğu yere koymamaktır. Aynı zamanda hikmet malını tedbirsiz ve yerli yerinde olmadan harcama anlamına gelen "sefihlik" in de zıddı olarak tanımlanmıştır.¹³¹

Hikmete, insandaki hakkı bâtıldan, doğruyu eğriden, güzeli çirkinden, kârı zarardan, iyiyi kötüden ayırabilme yeteneği anlamı da verilmiştir. Buna göre hikmetin değerini bilmek için de hikmete gerek vardır. Akıl hikmetin kendisi değil âletidir. Bu âletten mahrum olanlar, hiçbir zaman hikmete sahip olamazlar. Ancak bu âlete sahip olan herkesin de hikmete ulaşacağı söylenemez. İlim de böyledir. Hikmet, hakikatle evham, vesveseyle ilham arasındaki farkı gösteren terazidir. Bakara Suresi'nin 269. ayetinde hikmetin, kişiye Allah tarafından verilmesiyle kastedilen mana, hikmet terazisinin her iki kefi olan selim akıl ve sahih bilgiye ulaşacak yolların kişinin önüne açılmasıdır.¹³²

Kur'an'da hikmetle ilgili pek çok ayet vardır. Bunlardan bazılarının meâli şöyledir:

*“Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.”*¹³³

*“Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alırlar.”*¹³⁴

*“(Rasûlüm!) Sen, Rabb'inin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabb'in, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir.”*¹³⁵

Kur'an-ı Kerim'de geçen hikmet kelimesi bazen ve geçtiği yere göre Peygamber'in sünneti olarak da yorum-

lanmıştır. Çünkü peygamberlerin sünneti de insanlık ve özellikle kendi ümmetleri için bir nevi hikmettir. Ancak daha genel anlamıyla hikmet, ilim ve insanları doğruya, düşünmeye sevk eden faydalı ve özlü bilgiler anlamına gelir. Dolayısıyla bu hadis, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilme teşvik eden hadislerinden biridir. Ortak hedefi insanlığa fayda olan ve onlardan bir zararı defeden her bilgiyi Müslüman elde etmelidir. Onun peşine adeta değerli bir eşyasını kaybetmiş gibi düşmelidir. Çünkü hikmet, asil kimseye asalet katarken, köleyi krallar meclisinde oturacak kadar yükseltir ve yüceltir.¹³⁶

17. Halka teşekkür etmeyen hakk'a (Allah'a) şükür edemez.¹³⁷

Teşekkür etmek, insanî bir özelliktir. Teşekkür nimeti verene ve iyiliği yapana edilir. Bir kimse kendisine yapılan iyiliğe ve ihsana karşı teşekkür edebiliyorsa o, hem nimetin kıymetini ve hem de nimet verenin değerini takdir ediyor demektir. Aynı zamanda yapılan iyiliğin de farkındadır. Bunu gereği gibi değerlendirebilmektedir.

İnsanlar en büyük teşekkürü yaratıcıları olan Yüce Allah'a yaparlar ve yapmalıdırlar. Çünkü onlara sayısız nimetleri, hiçbir maliyet hesabı çıkarmadan cömertçe veren ancak Yüce Allah'tır. Allah'ın verdiği nimetlere karşı ona olan teşekkürümüzü hem dil ile hem de yaptığımız bazı bedenî ibadetlerle ifa ederiz. Allah'a olan teşekkürü, insanlara olandan ayırt etmek için "şükür" ifadesini kullanırız. İnsanlar her zaman Allah'a bazen de kullara teşekkür etmek durumunda kalırlar. Allah'a olan teşekkür

borcumuz yanında insanlara olan teşekkür borcumuz az ve daha alt seviyededir. Hadiste, “Halka teşekkür etmeyenin Hakk’a (Allaha) şükür edemeyeceği” ifade edilmektedir. Yani aza şükretmeyen çoğa da şükretmez demektir. Ancak esas anlatılmak istenen şudur: Bir insanda teşekkür etme duygusu yoksa onun için ne nimetin ve iyiliğin miktarı ve ne de nimeti veren ve iyiliği yapan önemlidir. Böyle kimseler, çok olsaydı teşekkür ederdim gibi bir mazeret ileri sürseler de bunun bir önemi yoktur. Çünkü önemli olan teşekkür edebilmektir.

Teşekkürün zıddı nankörlüktür. Nimete karşı teşekkür etmeyen onun kıymetini bilemez ve bilmemektedir. Kur’an nimete karşı teşekkür etmeyi teşvik ederken, nankörlüğü de yermektedir.

İlgili ayetlerden bazıları şöyledir:

*“Ey iman edenler! Eğer siz ancak Allah’a kulluk ediyorsanız, size verdiğimiz rızıkların iyi ve temizlerinden yiyin ve Allah’a şükredin.”*¹³⁸

*“Eğer şükreder ve iman ederseniz, Allah size niye azab etsin ki? Allah, şükürün karşılığını verendir, hakkıyla bilendir.”*¹³⁹

*“Hani Rabbiniz şöyle duyurmuştu: ‘Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.’”*¹⁴⁰

18. Kendilerine akıl nimeti verilmiş olanlar (akıl ile hareket edenler) kurtuluşu bulurlar.

İnsan, farklı duygular taşıyan bir varlıktır. Onu bu duygulardan hangisi baskınsa o yönetir. Ancak Yüce Al-

lah, diğer duyguların da gerektiği kadar kullanılmakla birlikte, insana her zaman aklının hâkim olmasını istemiştir. Diğer duygular ne derse desin son kararı akıl vermedir. Zira insanı insan yapan esasen akıl nimetidir. Bu sebeple Allah akıllı ve akıllı insanları muhatap almıştır. Pek çok ayette insanın akıl tarafına hitap eden Yüce Allah, “Aklınızı çalıştırmayacak mısınız?” diye sormaktadır. Bazen de, “Umulur ki aklınızı çalıştırırsınız?” demektedir. Çünkü vahyin terbiyesinde yetişmiş ve vahyin rehberliğini kabul etmiş olan akıl insanı yanlışlardan kurtaracak ve doğruya ulaştıracaktır. Doğru yapan ve doğruya ulaşan insan ise kurtuluşa eren insandır.

19. Halka yemek ikram ediniz ve hoş söz söyleyiniz.

İkram, insanlar arası iletişimin en güzel yollarından biridir. İkram etmek, nefsin cimriliğini ve pintiliğini ortadan kaldıran en güzel davranıştır. Ancak ikramın ulvi bir gaye taşınması gerekir ki bu da Allah'ın rızasıdır. Allah için yapılmayan ikramda hayır yoktur. O, nefsin cimriliğini de engellemez. Çünkü böyle bir ikramı nefis ister. Bu ikramdan o farklı şekillerde yararlanır. Ya gösteriş yaparak tatmin olur veya daha fazla bir menfaat beklediği için küçük menfaatleri feda eder. Bunun için “Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez.” denilmiştir. Böyle bir anlayışın olduğu yerde Allah rızasından söz edilemez.

Halka ikram etmek ve hoş söz söylemek onların gönüllerini kazanmanın en güzel yollarındandır. “İnsan ihsanın kuludur.” denilmiştir. İkramı yapanlar ikram ettikleri kimseleri kendilerine kul ve köle yapma niyeti

taşıyamazlar. Bu dinen doğru bir davranış olmaz. Ancak insanlar, eğer nankörlük hastalığına mübtela değillerse, kendilerine ikram edeni tanır ve onun hatırını sayarlar. Bu da ilişkilerin düzgün gitmesine yardım eder. Şayet ikram edilen kimse, ruhu bozuk ve nankör bir kimse ise, ona ikram ederken iyi düşünülmesi gerekir. Bunun için “İkram ettiğin kimsenin şerrinden sakın.” denilmiştir.

Ayrıca bu konudaki acı tecrübeler insanoğluna şunu da söylemiştir:

*İnsanoğlu hilebâzdır, kimse bilmez fendini
Kime iyilik yaparsan sakın ondan kendini*

20. Önce selam veriniz, sonra konuşmaya başlayınız.

İslâm âdabında selam kelimadan önce gelir. Çünkü “selam” her şeyden önce Yüce Allah’ın isimlerinden biridir. Kelime olarak, barış ve esenlik demektir. Selam veren kimse, selamıyla karşısındakine bir kere kendisinden emin olmasını telkin etmektedir. Benden sana zarar gelmez mesajı vermektedir. Onun için hiçbir selam ve merhaba, İslâm’ın “selam”ının yerini tutmaz. İslâm “selamun aleyküm” ve “merhaba” lafızlarını öğretmiştir. Birisi, sana esenlik, rahmet diliyorum, Allah’ın rahmeti, merhameti senin üzerine olsun, benden sana zarar gelmez mesajı verirken, merhaba sözü, geniş ol, rahat ol gibi anlamlara gelmektedir. Her iki ifade de muhatabı rahatlatmaya yöneliktir. Bunların yerine mesela, “günaydın” lafzını koymayım. Ne kadar yavan bir ifade olduğunu hemen fark

ederiz. Onun için önce selam verip, selamın şeklinden durumumuzu ve tutumumuzu belli edip ondan sonra konuşmaya başlamalıyız.

21. Zahmet ve meşakkat rahmet vesilesidir.

İnsanoğlu tabiat olarak kolaylığa daha fazla meyillidir. Her işinin zahmete katlanmadan oluvermesini ister. Hâl-buki zahmeti çekilmeyen bir nimetin kıymeti bilinmez. Aynı zamanda zahmet çekmek insana nimet elde etme yolunda tecrübe kazandırır. Zahmetsiz rahmet, ucuz ve kolay olsa da kalıcı olmaz. Bunun için “Zahmetsiz rahmet olmaz.” denilmiştir.

Rahmet ile zahmet arasında bir nokta farkı vardır, denilmiştir. Çünkü Arapça ve Osmanlıca ifadelerde “rahmet” “rı” ile “zahmet” ise “ze” ile yazılır.

22. Sağlığınızın devamı ve afiyetiniz için daima dua ediniz.

Dua, mü'minin Rabb'ine dönüşü, müracaat edişi, sığınışı ve yalvarışıdır. O'na yakarışı ve O'nu imdadına çağırışıdır. İnsan akli ile evrenin en güçlü varlığı olsa da fizikî yapısı ve bedeni bakımından böyle değildir. Onun için hiçbir insan kendisine yeterli değildir. O, kendi hemcinslerine zaman zaman muhtaç olsa da Yaratana her zaman muhtaçtır. O ihtiyacını duasıyla ve niyaziyla ifade eder. Kul, Allah'tan meşru olan her şeyi isteyebilir. Usulüne göre yapılmış her dua mutlaka kabul görür. Fakat kabul şekli her zaman insanın beklediği yerde, beklediği

zamanda ve beklediği şekilde olmaz. Rabb'inin istediği yerde, zamanda ve şekilde olur. Bazen dua sayesinde gelecek belalar defedilir, bazen istenen şeyin aynısı verilir, bazen de ahiretteki mükâfat artırılır.

Ataullah el-İskenderî'nin dediği gibi: "Dua ederek ısrarla dilediğin halde bağışların gecikmesi seni ümitsizliğe düşürmemelidir. Çünkü Allah, duaların kabul olunacağına söz vermiştir. Ancak kabul edeceği dilek senin kendin için beğendiğin şey değil, O'nun senin için beğendiği olacaktır. Kabul de, senin istediğin zaman değil, O'nun istediği zaman olacaktır."¹⁴¹

Yüce Allah duaların kabul edileceğini vaad ettiği bir ayetinde şöyle buyurmaktadır:

*"Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben (onlara çok) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler."*¹⁴²

Biz, sağlığımızın devamı için maddî çarelere başvursak da Allah'a dua etmeyi de ihmal etmemeliyiz.

23.Cennet annelerin ayaklarının altındadır.

Ana ve cennet kelimeleri birbirine ne kadar da yakışmaktadır. Cennet, Yüce Allah'ın samimi ve itaatkâr kulları için hazırladığı özel mekânın adıdır. Ana ise, insanlar ve canlılar içerisinde Cenab-ı Hakk'ın özel duygularla yarattığı güzel ve özel varlıktır. Yavrusuna ana kadar yakın, onun kadar fedâkar, onun gibi cefâkâr ve onun gibi

sâdık başka bir varlık bulunamaz. Bunun için evlat da hiç olmazsa onun kendisine gösterdiği vefanın bir kısmını anasından esirgememesi gerekir. İnsanlar cenneti gözlerinde çok büyütürler ve hatta bazen hedef haline getiriler. Bu hadis bir taraftan cennetin o kadar da büyük ve erişilmez bir yer olmadığını, Allah'ın onu ananın ayağı altına koyduğunu ifade etmektedir. Bir taraftan da cenneti arzulayan uzaklara gitmesin, o size çok yakın, ananızın ayağı altındadır, demektedir. Böylece peşinden en çok koştuğumuz şeyin anamızın ayağı altında olduğu ifade edilmektedir.

Öte yandan, anasını memnun etmeyen cennet yüzü görmeyeceği de haber verilmektedir. Ana başka dinden bile olsa, ona analık hakkı sebebiyle üzerimizdeki vazifeleri esirgeme hakkımız yoktur. Mesela, gayrimüslim bile olsa anamızın nafakasını temin ile ve onu ziyaretle yükümlüüz.

24. İlim nur gibidir, ondan mutluluk/sevinç hâsıl olur.

İlim, insanlığın önünü aydınlatan bir kandildir. Bu kandil onu cehâletin karanlıklarından kurtarır. İlim elde eden karanlık gecede bir elektirik ve meşale bulmuş gibidir. Bu ışığı bulan nasıl sevinç duyarsa ilim sahibi de bilgisizlikten kurtuldukça sevinçe gark olur. Tabii ki burada kastedilen ilim, hem sahibine hem de başkalarına faydası olan ilimdir. Çünkü âlemlerin Efendisi faydasız ilimden Allah'a sığınmıştır. Faydasız ilim, sahibine doğruyu buldurmeyen, kendisinin ve insanlığın hayrına kullanılmayan ilimdir.

25. Halka ikram et ki, ikram göresin.

İnsanların başkalarına yaptıkları bir şekilde kendilerine döner. Evet, mü'min insan yaptığını sadece ve öncelikle Allah rızası için yapar. Böyle de olsa, iyilik yapan genelde iyilik bulur. Maalesef nankör ve vefasız insanlar sebebiyle yaşanan acı tecrübeler vardır. Bunlar insanlara, "İyilik yapan kemlik bulur." gibi sözler söyletmişlerdir. Fakat bu kanun ve prensip değil istisnadır. Burada belirleyici olan da iyiliği ve ikramı Allah için yapabilmektir. Allah için ikramda bulunan ve iyilik yapan genelde iyilik görür. Hadis bunu ifade etmektedir.

26. İnsan sevdiği ile beraberdir.¹⁴³

Ruhlar, ruh olması itibariyle bir iseler de, birçok sebeplerle birbirlerinden ayrılırlar ve çeşit çeşittirler. Her insanın hayatta ruh ikizi vardır. Hayatın her safhasında ve bütün ilişkilerde bu böyledir. Yol arkadaşlığından, mesai arkadaşlığından hayat arkadaşlığı olan evliliğe varınca ya kadar bu böyledir. İnsanlar, esasen içten gelen insanî ilişkilerini ruhlarının sevdiği kimselerle yürütebilirler. Bu gibi kişilerle beraber oldukları zaman mutluluk ve sevinç duyarlar. Ruhun sevmediği insanlarla beraberlik kurmak zoraki ve geçici olur. Büyük ölçüde bu tür ilişkiler resmî de olduğundan insan ruhunu tatmin etmez.

İnsanların hepsi yaratılış itibariyle birbirini aynı oranda sevemez. Kalben muhabbet duymak tamamen ayrı bir şeydir. Kalbî muhabbet ancak ruhları birbirini seven-

ler arasında olabilir. Nitekim Allah Rasûlü Efendimiz bu durumu bir başka hadislerinde şöyle ifade etmişlerdir:

“Ruhlar toplanmış cemaatler (veya farklı gruplar gibidir). Onlardan birbiriyle önceden tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar ayrılır.”¹⁴⁴

Ruhlar toplu olarak yaratılmışlardır. Tabiatları birbirine yakın olanlar kaynaşır, uzak olanlar ise birbirlerinden nefret edip ayrılır. Buna da ruh uyuşmazlığı denir. Ruhları uyuşanları kimse ayıramaz. Ruhları uyuşmayanları ise kimse birbirine sevdiremez.

Bu sebeple de insanlar sevdikleriyle beraber olmak isterler. Psikolojik olarak bu böyledir. Fakat hadisin ifade etmek istediği bir başka yön daha vardır. O da şudur: Dünyada insanlar kime muhabbet duyar, kiminle haşır neşir olurlarsa onun ahlâkını, inancını ve hayat tarzını paylaşırlar. Kıyamete de bu şekilde gelirler. İyi ve sâlih arkadaş insanı doğruya, kötü ve ahlâksız ise yanlışla götürür. Onun için bu hadisin devamında: *“Kıyamet gününde kişi sevdiği ile beraberdir.”* ifadesi vardır. Dünya dostluk ve arkadaşlıklarının ahiret boyutunu da hesaba katmak gerekir.

27. Misvak hem ağzı ve dişleri temizler hem de hakk'ın rızasını ve insanın kalp gözünün açılmasını sağlar.

Her yönüyle temiz olan ve temel görevlerinden biri de insanlığı madden ve manen temizlemek olan Hz. Peygamber (s.a.v.) bu hadislerinde özellikle ağız temizliği üzerinde durmaktadır. Ağız temizliği insanların çoğunun

ihmal ettiği ve bu sebeple pek çok sıkıntı yaşadıkları bir husustur. Ağzını yıkamayan insan öncelikle kendi beden sağlığını tehlikeye atmış olur. Aynı zamanda bu zarar kendisiyle sınırlı kalmayıp yanındakilere de sirayet eder. Ağzı kokan bir insanın yanına kimse yaklaşmak istemez.

Hadiste misvak üzerinde durulmaktadır. Burada “kalp gözünün açılması”nı, insanın ruhen rahat etmesi olarak yorumlamak mümkündür. Aksi halde kalp gözünün açılması gibi çok önemli bir işin misvak kullanmak gibi çok kolay bir işe bağlanması söz konusu olur ki, bu imkânsız bir şeydir.

28. Sefer ve seyahat ediniz ki, sıhhat ve rızkınız da genişlik bulasınız.

Yüce Allah yeryüzünü, gökyüzünü ve bunlar arasında bulunan her şeyi insanların yararlanması için yaratmıştır. İnsanın sağlık ve güvenlik içerisinde yaşaması esastır. Bunun için de temel şartlardan birisi kendisine ve bakmakla yükümlü olduklarına yetecek rızka ve nafakaya sahip olmaktır. Yeryüzünde yemeye ve içmeye muhtaç olan her canlının mutlaka rızkı yaratılmıştır. Her canın yaşama ve rızık garantisi bizzat yaratan Yüce Allah tarafından verilmiştir. Bir ayette bu durum şöyle ifade edilmektedir:

“Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah’a ait olmasın. Her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de O bilir. Bunların hepsi açık bir kitapta (Levh-i Mahfuz’da yazılı)dır.”¹⁴⁵

Allah dostlarından birisi de şöyle söylemiştir:

*Açılır bahtımız birgün hemen battıkça batmaz ya
Sebepler halk eder hâlık Kerem bâbın kapatmaz ya
Benim Hakk'a münâcatım rızık için değil hâşâ
Hudâ razzâk u âlemdir rıziksız kul yaratmaz ya*

Rızıkın da canlılarla ve insanlarla beraber yaratıldığı, takdir edildiği şüphesiz bir gerçektir. Ancak insanlar bu konuda bir yanlışlığı içerisindedirler. Herkes rızıkının yanıbaşında, yaşadığı bölgede, köyde, kentte ve memlekette yaratıldığını zannetmektedir. Hâlbuki böyle bir şey yoktur. Bazen insanın rızıkı gerçekten de hemen yakınında, bazen biraz uzakta, bazen başka bir ülkede, bazen yerin altında ve bazen de yerin üstünde olabilir. İnsanoğlu bunu yani rızıkının nerede olduğunu bilemez. Ona düşen rızıkını helalinden talep etmektir. Yüce Allah'ın buyurduğuna göre, rızıkının nereden geleceği ve insanın yarın ne kazanacağı da insanın bilmediği şeyler arasındadır. Rabb'imiz şöyle buyurmaktadır:

“Kıyametin ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”¹⁴⁶

Bu sebeple insanlar, hem sağlıklı yaşamak hem de rızıklarının bol olması için seyahat etmelidirler. Zira tebdil-i mekânda ferahlık vardır. Seyahat eden insanların aynı mekânda yaşayanlara göre daha sağlıklı oldukları tartışma götürmez bir gerçektir.

29. Hikmetin başı Allah Teâlâ'dan korkmaktır.

Hikmetin ne olduğunu daha önce geçen bir hadiste açıklamıştık. İşte bu hikmet insan için bir idealdir. Zira Hakîm olan yani her şeyi hikmetle, yerli yerince ve olması gerektiği gibi yapan yüce Allah'ın kullarına da hikmetle hareket etmek yaraşır. Ancak hikmetin başı, temel prensibi Allah'tan korkmak, O'ndan sakınmak ve O'nun kanunlarını dikkate alarak hareket etmektir. Vahyin kontrolünde olmayan bir hikmetin ne sahibine ve ne de bir başkasına ilelebed fayda vereceği düşünülemez.

30. Mü'min kılıcıyla, diliyle çaba ve gayret gösterendir.

Müslüman olaylara ve çevresine karşı duyarlı olan kimsedir. Onun hayatı, iyiliği emretmek ve kötülüğü engellemek gibi iki temel eylemi gerçekleştirmek üzere plânlanmıştır.

Üçüncü durum ise, hiçbir şeye karışmadan ve duyarsız bir şekilde yaşamaktır. Bu, pasif ve bireyci anlayış Müslüman'ın inancına ve hayat tarzına uymaz. Çünkü hayatta ve çevremizde ya iyi işler yapılıyordur veya kötülükler olmaktadır. Biz iyilikleri desteklemek ve kötülüklere engel olmakla yükümlüyük. Hz. Peygamber (s.a.v.) bir başka hadislerinde şöyle buyurmuşlardır:

“Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltmeye çalışsın ki, bu imanın en zayıf derecesidir.”¹⁴⁷

31. İslâm, görünen dînî amellerle bilinirse de iman kalp işidir.

İman kalbin amelidir. Çünkü imanın gerçek yeri kalp ve vicdandır. Aynı zamanda iman kalbin tasdiki olduğu için mânevî bir durumdur. İmanı görünür hale getiren azaların amelidir. İslâm ise, kelime-i şehâdet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek ve zekât vermektir. Bunların tamamının görünür tarafı vardır.

32. Eğer bir zalime hak ettiği cezayı vermezsem zulmeden ben olurum.

Bu kudsî bir hadis olarak rivayet edilmiştir. Yani anlam Yüce Allah'a lafızlar Hz. Peygamber'e (s.a.v.) aittir. Yüce Allah'ın Kur'an'da haram kıldığı hususlardan birisi de zulümdür. Zulüm, bir şeyi olması gereken şeyin haricine koymak, bir şeye veya kişiye yapılması gereken davranışın tersini yapmaktır. Zulüm adâletin zıddıdır. Allah âdildir ve adâlet onun sıfatlarından biridir. Bu sebeple Allah zulmü ortadan kaldırmak ve adâleti hâkim kılmak ister. Bunun için de zâlimlerin zulmüne engel olmak gerekir. Birçok ayette Yüce Allah'ın zâlimleri sevmediği ve kullarına zulmetmeyeceği ifade edilmiştir. Bu sebeple zulüm payidar olmaz. Zâlimler er veya geç zulümlerinin cezasını çekerler. Bu İlâhî bir kanundur.

33. Gıybet eden ve gıybeti dinleyen günaha ortaktır.

Gıybet, Müslüman'ın şahsiyetini zedeleyen ahlâk dışı davranışlardandır. Bundan dolayı da Kur'an'da kesin bir şekilde yasaklanmıştır. İlgili ayet şöyledir:

“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tevbeyle çok kabul edendir, çok merhamet edendir.”¹⁴⁸

Gıybeteye imkân veren olmasa, yani gıybet edene katılan ve onu dinleyen olmasa gıybeti insan tek başına yapamaz. Bu sebeple gıybet günahında hem yapan ve hem de dinleyen ortaklardır.

34. Rahimde takdir olunan şey (mutlaka) meydana gelecektir.

Yüce Allah ezeli ilmiyle insanların başına ne geleceğini bilmektedir. Buna kader denilmektedir. Bu sebeple bir insan ana rahmine düştüğü andan itibaren kaderi de yazılır. Fakat o dünyaya geldikten sonra cüz’î iradesiyle hareket eder. Bu kaderin yazıldığından ve buraya ne yazıldığından haberdar değildir. Dolayısıyla insan, yaptıklarını kaderde yazılı olduğu için yapmamaktadır. Aksine o yapacağı için bunlar kader olarak yazılmıştır. Bu anlamıyla kaderden kaçmak mümkün değildir.

35. Vicdanını rahatsız eden şeyi terk et.

Hız. Peygamber (s.a.v.) özellikle yargı konularında vicdana büyük önem vermiştir. Vicdanın vereceği kararı da çok önemsemiştir. Bir başka hadislerinde, yargılanmak

üzere huzuruna gelen taraflardan delili ve savunması güçlü olanın lehine hüküm verdiğini ifade etmiştir. Ancak şunu da ilave etmiştir: “Ben delili güçlü olanın lehine hüküm vermem her zaman gerçekte onun haklı olduğu anlamına gelmez. Taraflar daha sonra düşünsünler, şayet bir kimseye haklı olmadığı halde hak vermişsem aslında cehennem ateşinden bir parça vermişimdir, onu gerçek hak sahibine iade etsin.” Hz. Peygamber (s.a.v.) bu ifadeleriyle de insanların vicdanına hitap etmiştir. Yine fetva alanında kişilerin vicdan muhasebesi yapması gerektiğini şu ifadeleriyle dile getirmiştir: “Müftüler sana ne kadar fetva verse de kalbine danış.” Bu hadis bu konuda temel bir prensip getirmektedir. O hâlde Müslüman, vicdanı taze ve bozulmamış kimsedir. O vicdan sağlam kalmalıdır. Sağlam kaldığı zaman o vicdan doğrunun test edilmesi noktasında bir ölçü ve mihenk taşı vazifesi görecektir. Müslüman yaptığı işleri vicdana danışacak, vicdanının onaylamadığı şeyleri terk edecektir. Bunun için şair şöyle demiştir:

*Ya vicdana dokundum ya cism ü cana
Zevk nâmına ne yaptım sa peşiman oldum*

36. Dünyada bir gariip veya bir yolcu gibi ol.

Dünya mümin için ebedî bir yer değildir. Ahireti kazanmak için kendisine verilmiş geçici bir fırsat ve imtihan yeridir. Onun için buraya temelli yerleşecekmiş gibi yatırım yapmak doğru olmaz. Nasıl ki yolcu konakladığı yere geçici olarak bakarsa Müslüman da dünyaya öyle bakmalıdır. Etrafındakilerle davranışlarını da buna göre

ayarlamalıdır. Mesela yolculuğa çıkan kimse, kimseyi incitmemeye ve onlarla helalleşmeye çalışır. Müslüman da dünya hayatında bu kıvamda olmalıdır.

Şair ne güzel söylemiş:

*Dünyasına dünyasına
Güvenmeyin dünyasına
Dünya benim diyenlerin
Daha dün gittik yasına*

37. Elbette Kostantiniyye fetholunacaktır. Onun komutanı ne güzel komutan ve askeri de ne güzel askerdir.

Bu hadis, Müslümanlara uzak hedef gösteren ve onları fethe teşvik eden hadislerden biridir. Bu hadise dayanarak Müslümanlar Kostantiniyye'yi yani şimdiki İstanbul'un bulunduğu coğrafyayı fethetmek için defalarca akın etmiş ve savaşa katılmışlardır. Nitekim Ebâ Eyyub el-Ensarî'nin (r.a.) İstanbul'da şehit olmasının sebebi de budur. O, Yezid b. Muaviye'nin ordusunda İstanbul'u fethetmek için ilerleyen yaşına rağmen savaşa katılmıştır. Gaye Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu hadiste ifade ettiği müjdeye ve şerefe nâil olabilmektir. Bu sebeple o, ordu komutanı Yezid'e şöyle demiştir: "Şayet yolda hastalanırsam sakın beni geride koymayın, ulaşabileceğim en ileri noktaya bırakın." Nitekim İstanbul'a kadar gelmiş ve burada vefat etmiştir. Yezid'in ordusu İstanbul'u fethedememiştir. Fakat Ebâ Eyyub el-Ensarî gibi, gelecek fethi müjdeleyen öncü birlikleri burada bırakarak geri dönmüştür. Sonunda bu şeref Fatih Sultan Mehmet Han'a nasip olmuştur.

38. Tavla oynayan kimse elini domuz etine batırmıştır.

Tavla, kumar çeşitlerinden birisi olarak kabul edilmiştir. İnsanların vakitlerini boşa harcamaları, kazandıklarını bu yolla tüketmeleri ve hatta tavla başına oturup çalışıp kazanmayı terk etmeleri sebebiyle tavla kumar olarak değerlendirilmiştir. Kumarla ilgili ayet, onu şeytan işi pislik olarak nitelendirmiştir. Bu hadiste de ayetin bir nevi tefsiri mahiyetinde olarak tavla oynamak domuz etine el sürmek gibi kabul edilmiştir. İlgili ayet şöyledir:

“Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”¹⁴⁹

39. Pişmanlık tevbedir.

Tevbe, kişinin aklının başına gelmesi ve yaptığı yanlışını itiraf ederek ondan dönmesi demektir. Tevbenin tevbe olabilmesi için illa da tevbe ifadesiyle yapılması şart değildir. Gerçek anlamda pişmanlık zaten tevbedir. Fakat bir işe pişman olunduğunun objektif göstergesi ve alameti, bir daha onu yapmamak ve kul hakkına girilmişse helalleşmektir.

40. Her ne kadar acı olsa da doğru söyle.

Doğruyu söylemek insan vicdanını rahatlatır. Fakat insanoğlu yaratılış olarak menfaatine düşkündür. Bu sebeple bazı durumlarda doğruyu söylemesi kendi menfaatine aykırı olabilir veya onu zarara sokabilir. Fakat esas böylesi durumlarda doğru söylemek gerekir. Çünkü acı

şeylerde şifa vardır. Doğruyu söylemenin acı olduğu durumlarda da manen insanın şifa bulması sözkonusu olur.

41. Mü'minin kalbi Allah'ın arşı (gibi)dır.

Arş, yüceliği, üstünlüğü, erişilmezliği, dokunulmazlığı ve saygınlığı ifade eder. Hadiste mü'minin kalbi arşa benzetilerek, yüce, dokunulmaz ve saygınlığına işaret edilmek istenmiştir. Çünkü mü'min saygın olduğu için kalbini alçakça şeylerle meşgul etmez. Kötü, basit ve adi şeylere tenezzül etmez.

42. “Yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm” diye münâcata devam edin.

“Ey celâl ve ikram sahibi!” ifadesi, kuldan Allah'a yönelen en güzel ifadelerden biridir. Bu ifadeyle kul, kendi âcizliğini, yoksulluğunu, yetersizliğini ve muhtaçlığını ifade etmektedir. Aynı zamanda Yüce Allah'ın sonsuz gücünü, her şeyin sahibi olduğunu, her şeye gücünün yeteceğini ve hiçbir şeye muhtaç olmadığını da itiraf etmektedir. Dolayısıyla Allah-kul ilişkisini ifade noktasında bu tesbih ve münâcat önem arz etmektedir. Onun için de buna devam etmenin mü'minlerin faydasına olacağı ifade edilmektedir.

43. Allah'ın nimetlerine hamdetmek, o nimetin elden çıkmasına karşı bir emniyettir.

Mü'minin şiarı sayılacak hususlardan biri de şükretmektir. Şükürün zıddı nankörlüktür. Kur'an nankörlüğü daha çok kâfir ve müşriklerin bir sıfatı olarak zikret-

mektedir. Çünkü onlar Yüce Allah'ın kendilerine verdiği sayısız nimete karşı, öncelikle iman ile karşılık vermeme nankörlüğünde bulunmuşlardır. Çünkü nimetleri kendilerine mal etmiş ve nimeti vereni tanımamışlardır. Nimet ellerinden çıkınca da müflis tüccar durumuna düşeceklerdir. Mü'min ise, imanı ile bir şükrün edasını yerine getirmektedir. Her şeyden önce kendisini yaratana, kâinatı nimetlerle donatana ve nimetleri emrine vereni tanımaktadır. Bundan sonra da her istifade ettiğinde şükrünü yenilemelidir. Aksi halde bu nimet elden çıkar. Onun için şükür, nimetin elde kalmasının ve çoğalmasının bir garantisidir. Bir ayette şöyle buyurulmuştur:

“Hani Rabb'iniz şöyle duyurmuştu: ‘Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir.’”¹⁵⁰

44. Dünyaya muhabbet (beslemek) her hatanın başıdır.

Müslüman dünyayı sadece araç olarak değerlendirebilir. O, asla amaç olmadığı için esas hedefe götüren bir aracı konumundadır. Eğer araç, amaç yapılırsa hedefe varılamaz. Bu durumda da hata üstüne hata yapılır. Dünyayı ebedî sananlar, helâle harama, komşuluk ve dostluk ilişkilerine gerektiği gibi riayet etmezler. Dünya malı için olmaz yanlışlar yaparlar hatta cana kıyarlar. Hâlbuki dünyaya muhabbet duymamak insanı birçok hatadan kurtarabilir. Dünyaya muhabbet duymayanlar hem ona ve hem de nimetlerine geçici bir anlayışla bakarlar. Fakat bazı insanlar dünyanın fani olduğunu dilleriyle sürekli

olarak söylemekle birlikte ona dört elle sarılırlar. Bunların dilleriyle fiilleri arasında çelişki vardır. Dillerinin söylediğini amelleri yalanlamaktadır. Adeta şöyle demektedirler: Dünya fani fakat nimet baki!

45.Kanaat tükenmez bir maldır.

İnsanlığın en büyük sermayesi kanaattir. Kanaatin zıddı, aşırı hırs, memnuniyetsizlik, açgözlülük ve şükürsüzlüktür. Kanaat pek çok olumsuzluğu ortadan kaldırır ve insan şahsiyetini olumlu yönde etkiler. Kanaatsizlik ise pek çok kötülüğe kapı açar. Kanaatsiz insan memnuniyetsizlik yaşar ve etrafına negatif enerji yayar. Başkalarını kırar ve kendisinden nefret etmelerine sebebiyet verir. Hâlbuki kanaatkâr insan her zaman olumlu karşılaşılır ve sevilir.

Tabii ki, kanaatkâr olmak, hakkını aramamak ve ne verilirse razı olmak anlamına gelmez. Çünkü kanaat, mevcut imkânlar içerisinde normal yollarla daha fazlasına ulaşınca kadar sabretmek ve verilenle idare etmek demektir. Mesela, toplu yaşanan bir yerde herkese bir kap yemek verilmesi plânlanmışsa, bir kaba razı olmak kanaatkârlıktır. İki ve daha fazlasını istemek ve bunun için huzursuzluk çıkarmak ise kanaatsizliktir. Fakat böyle bir yerde bazılarının bir kap bazılarının iki kap verilebiliyorsa ikinci kabı istemek, hakkını kullanmak demektir. Bunlar arasında fark vardır. Fakat kanaatkâr olmak her zaman daha iyidir. Hazine budur.

46. Çok gülmek kalbi öldürür ve yoksulluğa sebep olur.

İnsan psikolojik yapısı icabı gülmeye de ihtiyaç duyar. Normal şekilde gülmek aynı zamanda insan sağlığını olumlu yönde etkiler. Aşırı gülmek ise insan sağlığı için riskli unsurlar taşır. Bu söylenen normal insanlar içindir. Bazı travmalar ve psikolojik sorunlar yaşayanların diğer insanlara göre daha fazla gülmesi faydalı olabilir. Konu bu yönüyle tıbbın sahasına girmektedir. Hadiste anlatılmak istenen işin dinî ve mânevî boyutudur. Buna göre olması gerekenden fazla gülmek düşüncesizliği beraberinde getirir. Gülemeyenleri düşünmemek gibi bir bencillığe yol açar. Bu sebeple de kalpteki ötekini düşünme hassasiyetini yok eder. Kalp esas insanî duygularını kaybedince manen ölmüş kabul edilir.

Öte yandan fazla gülmek, tefekkür noksanlığı meydana getirir. Tefekkürü az olan insan maişet yolları konusunda kafa yoramaz. Bu da onun fakirleşmesine sebebiyet verir.

47. Sadakanın en üstünü doğru sözdür.

Sadaka, sadece başkalarına maddî bir şey vermek değildir. Başkasına, Allah için kendi içinden gelerek ve başa kakmadan verilen her şey sadakadır. Onun için Kur'an'da şöyle buyrulur:

“Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, halîmdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir).”¹⁵¹

Hız. Peygamber (s.a.v.), başka hadislerinde sadakanın kapsamını çok geniş tutmuştur. Bir mü'minin yüzüne gülümseyerek bakmaktan tutun da hanımın ağzına uzatılan lokmaya kadar, başkası lehine her güzel davranış ve düşünce sadaka olarak kabul edilmiştir.

Bu hadiste de doğru sözün en üstün sadaka olduğu ifade edilmiştir. Çünkü yalan nasıl felaketlere sebep olursa, doğru söz de insanı o denli kötülüklerden ve başkasının başına felaketlerin gelmesinden korur. Bir doğru söz bazen savaşı, bazen insanlar arasındaki kavgayı, kin ve husumeti sona erdirir. Hâlbuki milyonlarca para harcanırsa bu neticeye varılamaz. İşte bu yönüyle doğru söz en büyük sadakadır. Ne demişler:

Söz ola kese savaşı

Söz ola kestire başı

48. Yalnızlık kötü arkadaştan hayırlıdır.

Arkadaşlık, dinimizin önem verdiği bir kavramdır. Hatta dinimiz, aynı inanç, ideal ve değerler etrafında sözleşmiş kutlu arkadaşlar olan sahabe-i kiramın üstün ve örnek fedakârlıkları ile bize kadar gelmiştir. Ancak arkadaşın iyisi ve kötüsü vardır. İyi arkadaş iftihar vesilesi, kötü arkadaş ise pişmanlık sebebidir. Bunun için gerek Kur'an'da gerekse hadislerde arkadaş seçimine dikkat etmemiz ve kötülerini arkadaş edinmememiz istenir. Çünkü iyi arkadaşın insana sağladığı maddî ve mânevî faydalar nasıl ki çok büyükse, kötü arkadaşın insan başına açtığı felaketler ondan daha da büyük olur.

Kur'an, peygamberleri dost ve arkadaş edinmeyip de onların yolundan sapıp kötülerini dost edinmenin kıyamette meydana getireceği pişmanlığı şöyle anlatmaktadır:

“O gün zalim kimse, (çaresizlik içinde) ellerini ısıırıp şöyle diyecektir: ‘Ne olurdu ben de peygamberle beraber aynı yolu tutsaydım! Yazıklar olsun bana, keşke falanı dost edinmeseydim!’”¹⁵²

Hız. Peygamber (s.a.v.) hadislerinde arkadaş seçiminde dikkatli olmamız gerektiğini önermiş ve şöyle buyurmuştur:

“İnsan dostunun yaşayış tarzından etkilenir. O hâlde her biriniz dost edineceği kişiye dikkat etsin.”¹⁵³

Allah Rasûlü bir başka hadislerinde iyi ve kötü arkadaşını şöyle karşılaştırmıştır:

“İyi ve kötü arkadaşın hâli, güzel koku satanla körük çekenin hâline benzer. Misk satan ya sana güzel kokusundan bir miktar meccânen (parasız) verir veya sen ondan satın alırsın, ya da (hiç olmazsa onunla beraber olduğun sürece) güzel koku koklamış olursun. Körük çeken kimse ise ya elbiseni yakar ya da (en azından) körüğün kötü kokusundan rahatsız olursun.”¹⁵⁴

Kötü bir arkadaşla beraber olup bu olumsuzlukları yaşamaktansa yalnız yaşamak daha efdaldir.

49. Babanın kendi çocuğuna duası Rasûl'ün ümmetine duası gibidir.

Kur'an ve hadislerde ana-babanın duası makbul dualar arasında sayılmıştır. Bu iki aziz varlık insanlar için büyük öneme sahiptirler. O kadar ki, başkasının nazını her zaman çekmek zorunda olmayabiliriz. Fakat ana-babanın nazını her zaman çekmek zorundayız. Başkalarına her zaman yardım etmeyebiliriz. Fakat ana-babaya her zaman yardım etmekle memuruz. Başkalarını bazen elimizde olmayan sebeplerle incitebiliriz. Fakat ana-baba için böyle bir durum söz konusu olamaz.

Hadislerde genelde ana-baba beraber sayılırken bu hadiste özellikle baba üzerinde durulmaktadır. Bazen de tek başına ananın ele alındığı olur. Hz. Peygamber (s.a.v.) başka bir hadislerinde babanın duasının makbul ve reddedilmeyen üç duadan biri olduğunu şöyle ifade etmiştir:

*“Makbul olduğundan şüphe bulunmayan üç dua vardır: Mazlumun duası, misafirin duası ve babanın çocuğuna duası.”*¹⁵⁵

Peygamberler de ümmetlerinin mânevî babalarıdır. Onların ümmetleri hakkında duası kabul olduğu gibi, babanın evladına yapacağı dua da öyle makbuldür.

50. Bir Müslüman'ı aldatan, ona zarar veren veya ona karşı yalan ve hile ile hareket eden bizden değildir (yani bizim mesajımızdan nasiplenememiştir).

Hz. Peygamber (s.a.v.), Müslüman'ı tarif ederken, elinden ve dilinden başkalarının zarar görmediği ve emin olduğu kimse olarak anlatır. Şayet olağanüstü durumlar

hariç bütün insanlara ve özellikle bir Müslüman'a karşı her zaman dürüst davranması gereken bir Müslüman farklı davranıyorsa imanının kemalinden şüphe edilir. Çünkü böyle bir kimse Müslüman olduğunu söylese de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tarif ettiği ve anlattığı Müslüman kıvam ve kalitesini henüz yakalayamamıştır.

51. İnsanların kerameti dinidir. Kişiliği aklıdır, asaleti ise ahlâkıdır

Yani insanın kerameti dinine, kişiliği aklına ve asaleti ahlâkına göredir. Keramet, saygınlık ve lütfa uğramışlık demektir. İnsan için en büyük lütuf doğru dine mensup olmaktır. O, bu din sebebiyle saygınlık kazanır. Tabii yanlış ve batıl bir dine mensup olmuşsa kerametini de o ölçüde kaybeder.

Akıl, insanı insan yapan temel değerdir. Dolayısıyla kişiliği de aklına bağlıdır. Ancak aklını gerektiği gibi kullananlar sağlam kişiliklere sahip olabilirler.

Asalet de insan için övünç vesilesi olan bir durumdur. Ancak asalet kuru laflarla ve iddialarla olmaz. Asaleti besleyen, geliştiren ve gösterteren güzel ahlâktır. Ahlâksız olan kimse sağlam bir asıldan, nesilden ve kökten de gelse bunun ona bir faydası olmaz. Aslını inkâr etmiş bir bedbaht sayılır. Sağlam bir kökten gelmeyen insanlar ise üstün ahlâka sahip olarak asalet kazanabilirler.

52. Ateş odunları nasıl yiyip yakıyorsa haset de insanın iyiliklerini öylece bitirir.¹⁵⁶

Haset, kıskanmak, çekememek, başkasında olan sağlık, zenginlik ve benzeri nimetlerden dolayı rahatsız olarak o kişiden o nimetin gitmesini istemektir. Kalpte bulunan ve insanı kötülüklere sürükleyen en önemli ve ahlâkî olmayan özelliklerden, hastalıklardan birisidir. Bu çirkin davranış, bilgisizlik ve tamahkârlığın birleşmesinden ve bunların birbiriyle kaynaşmasından doğar. En çok da tanıdık ve akrabalar arasında kendisini gösterir.¹⁵⁷

Haset, çirkin huyların en zararlılarından. Herkes-te bulunmakla birlikte dereceleri farklıdır. Kimi insanda haset duygusu bir an için gelip gider; kiminde ise iyice yerleşir, bütün benliğe hâkim olur ve gittikçe artar. İşte asıl üzerinde durulması gereken ve tehlikeli olan haset sonuncusudur. İmam Gazalî'ye göre haset ancak bir nimete karşı olur. Allah bir kimseye bir nimet bağışladığı zaman diğer insanda ona karşı iki türlü hâl belirir:

Birincisi, o nimeti çok görerek onun elinden gitmesini istemektir; buna haset denir. Hasedin tezâhürü de insanın elindeki varlığı, nimeti çok görmek ve yok olması halinde sevinmektir.

İkinci hal ise ne varlığa sevinmek, ne de yok olmasını istemektir. Buna karşılık o insanda bulunan nimetin kendisinde de bulunmasını istemektir. Buna da gıpta denilir. "*Mü'min gıpta; münâfık haset eder.*" sözü bu iki durumun farkını ve bulunduğu insanın niteliğini ortaya koymaktadır.

Haset, yani başkasının elinde bulunan bir nimetten hoşlanmayarak onun yok olmasını istemek haramdır.

Ancak bir fâcir veya kâfirde bulunup fitne uyandıran, insanlar arası ilişkilerin bozulmasına, herkese eziyet edilmesine neden olan nimetin ortadan kalkmasını istemek, bundan hoşnut olmamak haram ve günâh değildir. Çünkü onun yok olmasını istemek bir nimeti çekemeyerek yok olmasını istemek değil; bir fitne ve zulüm aracının ortadan kalkmasını istemek demektir.

Hasedin haram olmasının sebebi Allah'ın kullar arasında yaptığı taksim ve takdire razı olmamayı, teslimiyet göstermemeyi ifade etmesi ve Kur'an-ı Kerim'de ifade ettiği gibi kâfirlerin özelliklerinden birisi olarak sayılmasıdır: *“Size bir iyilik dokunsa, bu onları tasalandırır, size bir kötülük dokunsa, ondan ötürü sevinirler.”*¹⁵⁸

Ehl-i kitabın içlerindeki hasetlerin kendilerini nasıl bir yola sürüklediği de şöyle anlatılmaktadır: *“Kitap sahiplerinin çoğu, gerçek kendilerine belli olduktan sonra sırf içlerindeki hasetten ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler.”*¹⁵⁹

Kur'an'da, kendilerine kitap ve ilim geldikten sonra insanların birbirlerine düşmelerinin sebebi de haset olarak ifade edilmiştir:

*“Onlar kendilerine ilim geldikten sonra sadece azalarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer belli bir süreye kadar (azabın ertelenmesi hakkında) Rabb'inden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hüküm verilir (işleri bitirilirdi).”*¹⁶⁰

İnsanın faziletli tarafları olduğu gibi, rezilet sayılan yönleri de vardır. Kıskançlık insanda var olan ve kötülük yapmaya müsait bir duygudur. Dinimiz insanda doğuştan var olan bu duygunun zararlarını önlemek için onu gıpta denen daha üstün ve olumlu bir duyguya kanalize etmiştir. Bunun için Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Ancak iki kişiye gıpta (haset) edilir (imrenilir): Alah'ın verdiği malı hak yolda harcamayı başaran kimse ve Allah'ın kendisine verdiği ilim ve hikmet ile yerli yerince hükmeden ve onu başkalarına öğreten kimse.”⁶¹

Haseti imrenmeye çevirmek bir hedeftir. Aksi halde haset eden bir taraftan kendisini yiyip bitirirken bir taraftan da onun bu çirkin davranışı amellerini yok eder.

53. Arap kavmini üç şey için seviniz: Çünkü ben Arab'ım. Kur'an Arapçadır, Cennet halkının dili de Arapçadır.

İslâm kavmiyetçiliği ve ırkçılığı yasaklamıştır. Ancak dinimiz, ırk kardeşliğini asla inkâr etmemiştir. Bununla birlikte ırkı ile övünmek, dine aykırı davranışları millî örf diye devam ettirmek ve ırkını sırf kendi ırkı olduğu için sevmek de doğru değildir. Bu yönüyle hiçbir ırkın ve milliyetin diğerine üstünlüğü de yoktur. Zira Allah katında üstünlük ancak takvadadır. Fakat bu hadiste Arab'ın sevilmesi tavsiye edilmiş ve bu da üç sebebe bağlanmıştır. Aslında burada da hedef Arap ırkının sevilmesi değil, Kur'an ve Hz. Peygamber (s.a.v.) sevgisinden onların da nasiplenmesi söz konusudur.

54. Sirkenin balı bozduğu gibi kötü ahlâk da amel (ve ibadeti) bozar.

İslâm, ahlâk dinidir. Ameli güzelleştiren de ahlâktır. Zaten ahlâk amelin makbul, kaliteli ve güzel olduğunun da bir göstergesidir. Ahlâk güzel olmadıktan sonra yapılan amellerin faydası hep sınırlı kalacaktır. Bir kimse sabaha kadar namaz kılıp bir defa zulmetse bütün gece çektiği zahmet iptal edilebilir. Çünkü bu ibadet zulme engel olmalıdır.

55. Allah Teâlâ'ya imandan sonra baş amel hayâ ile güzel ahlâktır.

Hayâ ve güzel ahlâk imanın en tatlı meyveleridir. İmanı anlamlı ve semereli hale getiren davranışlardır. Zira yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ifadesiyle, hayâ nerede varsa onu süsler, nerede bulunmazsa orada çirkin hale gelir. Güzel ahlâk da dinin özü ve özetidir.

56. Yumuşak huylu olanlar (halîm) dünyada ve ahirette büyük ve muhteremdirler.

Halîm, yüce Allah'ın sıfatlarından ve güzel isimlerinden biridir. Halîm olmak Allah'ın sıfatlarından birisiyle muttasıf olmak ve O'nun ahlâkıyla ahlâklanmak demektir. Yumuşak huylu olmak çok olumlu bir davranış kalıbı olduğu için bir başka hadiste, "*Halîm neredeyse peygamber olacaktır.*" denilmiştir. Yani yumuşak huylu olmak peygamberlerin de temel özelliklerindedir. İnsanların kalbine girmek, kalplerini fethetmek ve onlar üzerinde sevgiye dayalı etki

bırakmanın en önemli yollarından biri de yumuşak huylu olmaktır. Bunun için Kur'an, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tebliğinin başarıya ulaşması için insanlara aynı muhataplarına yumuşak davranmayı emretmiş ve şöyle buyurmuştur:

“Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”¹⁶²

57. Allah Teâlâ'nın yardım ve iyiliklerini ikrar (söylemek, düşünmek, anlamak) şükürdür.

Yüce Allah üzerimizdeki, çevremizdeki ve evrendeki bütün nimetlerin sahibidir. Nimeti yaratan, veren ve alan da gerçekte O'dur. Ancak insanlar zaman zaman yanlış duygulara kapılarak nimetleri kendilerinin kazandığını ve dağıttığını düşünürler. Hâlbuki bize kazanma azim ve imkânı veren de Allah'tır. Her şeyden önce bize bizi veren, bize ömür sermayesi ve yaşama sevinci veren O'dur. Dolayısıyla nimetten yararlandığımız her zaman gerçek sahibini anmamız bir kadirşinaslık ve kıymet bilirliliktir. Bu aynı zamanda şükür yerine geçmektedir.

58. Tokalaşınız, (tokalaşmak), kalbinizdeki buğz ve düşmanlığı giderir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) insanî ilişkilerde önemli prensipler getirmiştir. Bunların başında selamlaşmak gelmektedir. Selamlaşmanın bir ileri safhası ise tokalaşmak yani musafaha yapmaktır. Selam insanların birbirine olan kötü duygularını frenler. Beden teması olan tokalaşma ve boyun boyuna sarılma ise daha fazla kaynaşmaya, samimiyetin artmasına ve mesafenin sıfırlanmasına sebep olur. Bu da düşmanlığın bitmesi ve barışın meydana gelmesinin ilanı gibidir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) yaşadığı toplumda musafaha yapmayı bir güzel gelenek olarak bulmuş, onaylamış ve devam ettirmiştir. Onun bu tasvibini devam ettiren sahabe el sıkışmayı yani musafahayı âdet edinmişlerdir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Size Yemen halkı geldi, el sıkışma âdetini ilk başlatan onlardır.”, “İki Müslüman karşılaştıklarında el sıkışırlarsa, birbirlerinden ayrılmadan önce günahları başıslanır.”¹⁶³ Çünkü musafaha esnasında birbirlerine dua eder ve güzel dileklerde bulunurlar. Kalpler samimi olunca içteki kötülükler dökülür. Aslında günahların dökülmesini içeride beslenen kötü duyguların dökülmesi olarak anlamak daha doğrudur. Çünkü bir Müslüman'ın diğerine kötü duygu beslemesi de günahtır.

59. Fakirler ile beraber oturmak alçak gönüllülük alametidir.

İslâm, soy, sop, ırk, mal, mülk ve mevki ile övünmeyi yasaklamıştır. Allah katında bütün insanlar prensip ola-

rak eşittir. İnsan hakları bakımından bu eşitlik devam eder. Fakat Allah'a kulluk yapma, emirlerine uyup yasaklarından kaçma noktasında insanların kimisi ilerde kimisi geride olabilir. Fakirlik ve zenginlik ise mutlak anlamda üstünlük veya aşağılanma sebebi değildir. Kişi zengin olduğu için üstün tutulmadığı gibi, fakir olduğu için de aşağılanmaz. Hem zenginlik hem de fakirlik sadece birer imtihan vesilesidir. Allah kimine bol kimine de az nimet vererek imtihan eder. Ancak insanlar genellikle zenginin yanında yer almaya ve ona yakın olmaya meylederler. Bu, nefsin bir arzusudur. Bu sebeple nefse muhalefet adına fakirlerle oturup kalkmak insanı mütevazı yapar.

60. Allah Teâlâ'nın verdiği rızka kanaat eden mü'min Cennet'e girer.

Daha önce kanaatin bir hazine olduğuna dair hadis açıklanırken bu konuda bilgi verilmişti. Burada şu kadarını ifade edelim ki, Allah'ın verdiği rızaya razı olmak, kanaat-kâr davranmak önemli bir fazilettir. Kanaat ehli hırslanıp sınırları zorlamadığı için de bu durum onları cennete taşıyabilir. Çünkü her şey maddî maldan, varlıktan ve paradan ibaret değildir. Âlemlerin Efendisi şöyle buyurmuştur:

*“Gerçek zenginlik mal çokluğu değil, gönül tokluğudur.”*¹⁶⁴

*“Müslüman olan, yeterli geçime sahip kılınan ve Allah'ın kendisine verdiklerine kanaat etmesini bilen kurtulmuştur.”*¹⁶⁵

Varlıklı ancak kanaatsiz kimse, kıt kanaat geçinen kanaat sahibi kimseden daha çok rahatsızdır. Hatta huzursuz ve mutsuzdur. Çünkü kazancı arttıkça mutsuzluğu da artmaktadır. Kazandığı ile yetinmediği için hiç kazanmamış gibi bir his taşımaktadır. Böylesi kimseler bu hal-den ve psikolojiden kurtulamadıkları sürece kurtuluşa ve huzura kavuşamazlar.

61. Kendisiyle istişare olunacak zat güvenilir insan olmalıdır.

İstişare, akıl danışmak veya akılları birleştirmektir. Dolayısıyla kendisine akıl danışılacak kimsenin hem akıllı hem de güvenilir olması gerekir. İstişarenin beklenen sonucu vermesi ve pişmanlık vesilesi olmaması için bu temel şarttır. Kendisine bile yetmeyen ve güven telkin etmeyen insanlara zaten kimse danışmaz, danışsa da doğruyu bulamaz. Çünkü bunların kendilerine hayırları yoktur. Bunun için şöyle denilmiştir:

Kendisi muhtac-ı himmet bir dede

Nerde kaldı gayriye hizmet ede.

62. Ümmet(in âlimleri) sapıklık üzerinde (hak olmayan bir şeyde) görüş birliği etmez.

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nisbet edilen manası açısından sahih kabul edilen bu hadise göre, ümmetin âlimleri bir yanılda birleşmez. Yanlışı içlerinden mutlaka birisi fark eder. Onun için âlimlerin görüş birliği anlamına gelen icmâ dinin temel delillerinden birisi olarak kabul edil-

miştir. Bu bireyler olarak yanılısalar da toptan bir ümmetin ve özellikle âlimlerinin yanılmayacağını gösterir.

Naklettiği Diğer Bazı Hadisler

Bunlar yanında Hacı Hasan Efendi'nin notlarında çok sayıda başka hadis de yer almaktadır. Bunların bir kısmı hadis, bir kısmı ise sahabî sözüdür. Onların bir kısmı şunlardır:

1. *Allahu Teâlâ, mü'minin kalbine bakar.*

Cenab-ı Hak, mü'min kulun kalbine bakar. Yani kalp insanın pusulası ve kumanda merkezidir. Orada kurgulananlar diğer organlarla icra edilir. Onun için Allah onun kalbini kontrol altında tutarak doğru işler yapmasını ister.

2. *Allahu Teâlâ'dan korkunuz. Yardım ve iyilik konusunda çocuklarınız arasında adâletli davranınız.*

Çocuklar, Allah'ın nimeti ve emaneti olmaları bakımından ana-babaya eşit mesafededirler. Kalbi sevgilerde bazen kaymalar olsa bile bu maddî ilişkilere yansımamaıdır. Ana-baba zâhiri adâleti sağlamada yanlışlık yapmamalıdır. Şayet böyle bir yanlış yapılırsa bu evlatlar arasında husumete yol açar. Ana-baba da saygınlığını kaybeder. Evlatları kendilerine isyan edip günah kazanırlar. Bu günaha da yine âdil davranmayan ana-baba sebep olur.

Özellikle miras malı konusunda bu kabil dengesizlikler yapılmaktadır. Bazen kız evlatlar tamamen mahrum

bırakılırken, bazen erkeklerden biri diğerine karşı daha avantajlı kılınabilmektedir. Peygamberimiz'in hayatında birisi böyle evlatlarından birine tüm malını verip diğerine bir şey vermek istememiş veya birine diğerinden daha fazla mal vermek istemiş ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) de şâhit tutmayı arzulamış. Hz. Peygamber (s.a.v.) ise bu duruma tepki göstererek âdil olmayan bir taksimata şâhit olmayı istememiştir.

3. *Size kavminizden namaz ehli ve Allah Teâlâ'dan korkan bir kimse geldiğinde ona ikram ediniz.*
4. *Birbirinize yalan ve bühtana sebep olacak hal isnat etmeyiniz.*
5. *Kâmil bir mü'min, imanına hiç bir halinde hıyanet etmez. İçerisini haset ve çekememezlik ile doldurmaz.*
6. *Uyuyacağınız zaman evinizde yanan ateş bırakmayınız!*
7. *Yalan rızkın bereketini azaltır.*

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu ikazı özellikle tüccâr grubuna yöneliktir. Çünkü malını satabilmek için bu esnaf grubu az çok yalana tevessül eder.

8. *Halkın ahidlerinin bozulmuş, emânetlerin nazarlarında ehemmiyeti kalmamış ve parmaklarının birbirine geçirilip böylece hepsi birbirine geçmiş olduğunu gördüğün zaman, artık evinde otur, dilini tut, iyi bildiğini işle, fena bildiğin şeyi bırak. Yalnız kendi işine bak da âmmenin işi ile meşgul olma.*

Bu hadis, normal zamanlar için değil de fitnenin yaygınlaştığı zamanı ifade etmektedir. Nitekim bir ayette de şöyle buyurulmuştur:

“Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin. Siz doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez. Hepingizin dönüşü Allah'adır. O zaman Allah, size yaptıklarınızı haber verecektir.”¹⁶⁶

9. *Allahu Teâlâ ilmi kullarından birden çekip almaz. (Aralarından) âlimleri almak suretiyle alır. Nihayet hiçbir âlim kalmayınca halk cahil birtakım kimseleri kendilerine reis edinirler. Bunlara dinî sorular sorulur. Onlar da ilimleri olmadığı hâlde fetva verirler de hem kendileri doğrudan sapar, hem de halkı saptırırlar.*
10. *Yöneticileriniz en iyileriniz, zenginleriniz de cömert olanlarınız ve işleriniz aranızda müşavere ile olursa yerin üstü sizin için altından daha hayırlıdır. Fakat yöneticileriniz en kötüleriniz, zenginleriniz cimrileriniz, işleriniz de kadınlarınıza tevdi' olunursa yerin altı sizin için üstünden hayırlıdır.*¹⁶⁷
11. *Ümmetinden iki sınıf vardır ki bunların durumu düzgün olursa halkın da hâli iyileşir. Bozulursa halk da bozulur. Bunlar, âlimler ve yöneticilerdir (ulemâ ve ümera).*
12. *Ameller ancak niyetlere göredir. Herkese niyetinin karşılığı verilecektir. Bir kimsenin hicreti Allah ve Rasûlü(nün rızâsını kazanmak ise) onun hicreti Allah*

ve Rasûl'ünedir. Bir kimsenin de hicreti dünyalık elde etmekse onu elde eder, bir kadın için ise, o kadınla evlenir.

13. *Her kim dininin içinde olmayan bir şey ihdas ederse reddolunur.*

Bu hadis, dine ait olmayıp sonradan ihdas edilip dine sokulmak istenen bidat ve hurafeleri reddetmek için söylenmiştir. Çünkü din Allah'ındır. Din vaz' etmek de O'na aittir. İnsanlar din icat edemezler. Zira Allah'ın dini kulların fitratına uygun ve rahmet esasına dayanır. Kulların icat ettiği din ise kendi heva ve heveslerine göre ayarlanıp zulüm temeline dayanır.

14. *Seni doğru söyler bilen bir kimseye yalan söylemek ne büyük hıyanettir.*

15. *Ben sizin hakkınızda iki şeyen endişe ederim: Biri, heva ve hevese uymaktır ki, Hak'tan sapmaya sebep olur. Diğeri sonu gelmeyen arzulardır (tûl-i emel) ki, insanı dünya sevgisiyle meşgul eder.*

16. *İnsanlar üzerine öyle bir fitne ve fesat zamanı gelir ki, o zaman da dinin muhafazası için sabretmek avucu içinde korlaşmış ateş parçasını tutmaya benzer.*

17. *Allah rahmet etsin o kimseye ki, kendini bildi ve dilini tuttu. Allah'ın verdiği nimetlere şükretti ve İlâhî kazaya ve takdire râzı oldu.*

18. *Öyle bir zaman gelecek ki, mü'minin kanı mü'mine*

sudan tatlı olacak ve kötülük eden kendini iyilik eden zannedecek.

Bu hadis, tam günümüz Müslümanlarının halini ifade etmektedir. Elbette tarihte de benzer sahneler yaşanmıştır.

19. *Af, kulun izzetini artırmaktan başka bir şey yapmaz. Öyle ise affediniz. Allah sizi aziz etsin. Alçak gönüllü olmak da kulun değerini artırmaktan başka bir şey yapmaz. Öyle ise alçak gönüllü olunuz ki Allah sizin mertebenizi yükseltsin.*

20. *Her kimin yanına kardeşi özür beyan ederek gelirse, ister haklı olsun ister haksız, özrünü kabul etsin. Böyle yapmazsa havuz başında yanıma gelemez.*

21. *Her işte tedbir ile hareket et. Eğer neticenin hayır olacağını kestirir isen giriş, tehlike görürsen kendini çek.*

22. *Her bir din için bir huy vardır. İslâm'ın huyu da hayâdır.*

23. *Her kim tefrik ederse, yani tefrika çıkarırsa bizden değildir.*

24. *İnsanın dini aklıdır. Akli olmayanın dini yoktur.*

25. *Ey âdemoğlu! Rabb'ine itaat et ki sana âkil denilsin. O'na isyan etme. Yoksa cahil diye anılırsın.*

26. *İman uryândır, elbisesi takvâdır, zineti hayâdır, semeresi (meyvesi) ilimdir.*

27. Kardeşinin hukukuna taarruz eden bir insan Allah'a iman etmiş olmaz.
28. Hiçbir nefis bütün rızkını tamam olarak almadıkça ölmez. Öyle ise Allahu Teâlâ'dan sakınınız da rızkınızı güzel meşru servete lâıyık yollardan arayınız.
29. Ya Ali! Senin delâletinle Cenâb-ı Hak bir kimseye hidayet ihsan ederse dünya ve mâ fihâ senin olmaktan hayırlıdır.
30. Haram olan şeylerden sakın ki, insanların en âbidi olasın. Allahu Teâlâ'nın senin için taksim ve takdir ettiğine razı ol ki, insanların en zengini olasın. Komşuna iyilik et ki, mü'min olasın. Kendin için hoşlandığın şeyi insanlar için de hoş gör (kendine yapılmasını istediğin şeyi başkalarına da yap) ki, Müslüman olasın. Az gül, çünkü çok gülmek kalbi öldürür.¹⁶⁸
31. Bir kimsede üç şeyin hepsi veya hiç olmazsa yalnız biri bulunmazsa sâlih amellerinden hiçbirine itibar etmeyiniz. Bu üç şey şunlardır: Allah'ın haramlarını işlemekten onu engelleyecek bir takvâ, câhilin câhilliğini savacak bir yumuşak huyluluk (hilm), insanlar arasında kendisini hoş geçindirecek güzel ahlâk.¹⁶⁹
32. Ashâb-ı kiramdan biri, Hz. Peygamber'e (s.a.v.): "Yâ Rasûlallah! En güzel ahlâk nedir?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle cevap verdi: "Sana darılan kimse ile görüşmen, seni mahrum edene vermen ve sana zulmedeni affetmendir."¹⁷⁰

33. *Ebû Amr (veya Ebû Amre) Süfyan b. Abdullah (r.a.) şöyle dedi: "Yâ Rasûlallah! Bana İslâm'ı öyle tanıtt ki, onu bir daha senden başkasına sormaya ihtiyacı duymayayım, dedim. Rasûlullah da şöyle buyurdu: "Allah'a iman ettim de, sonra da dosdoğru ol."*¹⁷¹
34. *H.z. Peygamber (s.a.v.) H.z. Ali'ye şöyle buyurdu: "Ya Ali! Her şeyin bir âfeti vardır. Sözün âfeti yalancılık, ilmin âfeti unutkanlık, ibadetin âfeti riyâkârlık, hoşgörünün âfeti herzelik, şecâatin âfeti azgınlık, ihsânın âfeti yaptığı iyiliği yüze vurmak, güzelliğin âfeti mağrur olmak, şerefli olmanın âfeti öğünmek, faziletin âfeti israfta bulunmak, dinin âfeti nefsin heva ve hevesin arkasında koşmaktır."*¹⁷²
35. *Bir adamın Allah'tan korkması (hasyetu'llah) kendisine ilim olarak, nefsinin beğenmesi de cehâlet olarak yeter.*¹⁷³
36. *Edep altından hayırlıdır, ilim nûr gibidir, ondan sevinç hâsıl olur.*
37. *Fitne uykudadır. Onu uyandırana Allahu Teâlâ lânet etsin.*¹⁷⁴
38. *Sizler nasıl olursanız öyle yönetilirsiniz.*¹⁷⁵
39. *Kaza geleceği zamanda akıl gider ve gözler görmez olur.*
40. *Herkes akıllarının derecesine göre söz söyleyin.*
41. *Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz.*

42. *Medine-i Münevvere'de ardımızda kalmış nice kimseler vardır ki herhangi vâdiye insek, herhangi tepeye çıksak bizimle beraberdirler. Onları alıkoyan özürleridir.*
42. *Bir hastanın yanına girdiğin vakit sana duasını talep eyle, çünkü hastanın duası meleklerin duası gibidir.*
43. *Hastaları ziyarete gittiğinizde ondan dua talep ediniz, size dua etsinler. Zira hastanın duası kabul ve günahı mağfur (affedilmiş)dur.*
44. *Cenâb-ı Hak indinde hak sözden sevimli sadaka yoktur.*
45. *Hakikatini bilmediği bir şey üzerine mücadele eden o hâl müddetince Allah'ın gazabındadır.*
46. *Sevgili Peygamberimiz (s.a.v.) Efendimiz Hazretleri, Hz. Hasan ve Hüseyin Efendilerimize şu kelimeleri içeren duayı okur ve onlar hakkında gelebilecek kötülüklerden Allah'a sığınır:*

“Eûzü bi kelimâti't-tâmmete min külli şeytanîn hâmmete ve min külli aynin lâmmete/Tam ve kâmil şâfi ve nâfi olan kelimat ile Kelâmu'llah ile Kur'an-ı Azimüşşan ile bütün ins ve cin şeytanlarının şerrinden ve bilcümle havam'dan yani yılan ve akrep gibi olan haşerattan ve her bir isabet edici gözden yahut insan şuuruna hâlel getirecek olan her şeyden sizin adınıza Allah'a sığınırım. Allahu Teâlâ'nın hıfz ve emânetine sizi havale eylerim.”

Göz değmesine karşı okunması tavsiye edilen bu dua aynı zamanda Hz. İbrahim'e ait bir dua olup bunu çocuklarına okuduğu rivayet edilir.

47. *Cennette öyle yerler vardır ki, içlerinden dışarıları, dışarılarından içerileri görülür. Bu yerler Allah yolunda birbirini sevenlerle Allah yolunda biri diğerini ziyaret edenlere hazırlanmıştır.*

48. *Belâ ve imtihanların en şiddetlisi enbiyâya sonra velîlere ve daha sonra da derece derece kullara taksim olunur.*

49. *Günahtan temizlenip Allah'a mülâki oluncaya kadar kadın olsun erkek olsun, mü'minlerin canlarında evlât ve mallarında imtihan ve musibet eksik olmayacak.*

50. *Emânete hıyânet edenin kâmil imanı yoktur. Ahde vefâ etmeyen de kâmil insan değildir.*

51. *Yalan yere yemin etmek öyle fenâ bir şeydir ki yeryüzünü çıplak bırakır, bereketi kaldırır.*

52. *Ramazân Bayramı'ndan sonra altı gün oruç tutan kimse o seneyi kâmilen oruç tutmuş gibi olur. Bu oruç Şevval ayında altı gün tutulan oruçtur.*

53. *Hiçbir evlât ana-babasının hakkını yerli yerince edâ edemez. Hatta babası esir düşmüş, köle olmuş pazarda satılır görse ve onu para ile satın alarak azad etse yine babalık hakkını ödemiş olmaz. Allah'ın rızası ana-babanın rızasındadır. Onların gazabı da Allah'ın gazabını gerektirir.¹⁷⁶*

Allah Rasûlü'nün Kur'an'ın ana-baba hakkına verdiği önemi anlatan ayetlerin tefsir mahiyetinde pek çok hadisi vardır. Ana-baba hakkı konusunda öncelik sıralaması da yapan Hz. Peygamber (s.a.v.), kime iyilik yapayım diye soran bir sahabiye, üç defa "Annene" demiş, daha sonra "Babana" ondan sonra da yakınlık sırasına göre akrabalarına iyilik et cevabını vermiştir.¹⁷⁷

54. Aşure gününün bir gün evvelinden başlayıp bir gün sonuna kadar oruç tutunuz. Yahudilere muhalefet ediniz.

55. Haramla beslenen her vücut için evlâ olan ateştir.

Yani haramla beslenmek kişinin cehenneme gitmesine sebeptir. Bir vücudu haramla beslemektense onu ateşe atmak daha iyidir.

56. Ölümü yâd ediniz, âkıbetinizi düşününüz, ölümden ibret alınız, kendinize geliniz. Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki benim bildiğimi bilmiş olsa idiniz muhakkak az güler çok ağladınız.

57. Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabesine dedi ki: "Size günahların en büyüğünü haber vereyim mi?" Ashab: "Buyur, Yâ Rasûlallah!" deyince Allah Rasûlü şöyle buyurdu: "Allah'a ortak koşmak, ana-babaya kötülük etmek, yalan söylemek ve yalan yere yemin etmek ve yalancı şâhitlik yapmak."

Râvi, Abdurrahman b. Bekre'nin (r.a.) babası diyor ki: "Hz. Peygamber (s.a.v.), yaslanır vaziyette iken doğrularak oturdu ve böyle büyük günahları saymaya devam ediyordu. Biz dedik ki, keşke daha fazlasını söylemese de sussa!"¹⁷⁸

58. *Emânet zâyi edilince kıyâmeti bekleyiniz. İş de ehkinden başkasına tevdi olduğu zaman artık kıyâmeti gözleyiniz.*
59. *Fakirlikten şikâyet eden bir Müslüman temizliğe dikkat etmeli ki rızkı bol olsun.*
60. *Her hususta doğruyu arayınız, doğrudan ayrılmayınız, selâmet bundadır.*
61. *Yalan ile iman bir arada durmaz.*
62. *Kim benim sünnetimi sever ise beni sevmiş olur. Beni seven kimse ise cennette benimle beraber bulunur.*
63. *Başkasına muhtaç olmamak, çoluk çocuğunun refahı ve komşularına yardım niyetiyle dünya için çalışan ve helâlinden para kazanmak isteyenler, yüzleri ayın on dördü gibi olarak Allah'ına kavuşacaklar. Öyle günahlar vardır ki onlar namazla, oruçla, hacca gitmekle değil ancak çoluk çocuğun nafakası için çalışırken sıkıntılarla affolunur.*
64. *Hikmet, Müslümanların gaip olmuş bir malıdır. Nerede bulursa oradan alsın.*
65. *Saygısız cömert kimse, Allah yanında cimri âbiddin daha sevimidir.*

Bu hadis, iyiliğe teşvik (tergîb) ve kötülükten sakındırma (terhîb) cinsi hadislerdendir. Burada ifade edilen sevimlilik mutlak değildir. Vurgulanmak istenen, cömertliğin iyi cimriliğin ise kötü oluşudur.

66. *Zaman gelecek ki para olmadan ne din ne de dünya hiçbiri muhafaza edilemeyecek.*

67. *İktisat ve tutuma riayet eden kimseyi Cenâb-ı Hak zengin eder. İsrâf ve sefâhete dalanı da fakir kılar.*

68. *Tasarruf eden sıkıntı görmez.*

Tasarruf, ancak Cenâb-ı Hakk'a hamd ederek verdiği ilerde nimetleri aile efradına zaruret çektirmemek suretiyle ihtiyâten tedbirli bulunarak çoluk çocuğu ile ölçülü bir şekilde yiyip içmektir. Yoksa ailesinin ve bakmakla yükümlü olduğu kimselerin hatta muhtaçların hakkını vermeyerek tamamen kısmak ve cimrilik etmek değildir. Tasarruf, tutumlu olmak gibi olumlu bir davranış ile cimrilik ve pintilik gibi kötü huy arasında denge kurabilmektir. Yüce Kitabımız bu ölçüyü çok güzel bir şekilde şu ayetlerde ifade eder:

*“Onlar, harcadıklarında ne israf ne de cimrilik edenlerdir. Onların harcamaları, bu ikisi arası dengeli bir harcamadır.”*¹⁷⁹

*“Eli sıkı olma, büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır ve çaresiz kalırsın.”*¹⁸⁰

69. *Arkasında odun taşıyarak geçinmek dilencilik zilletinden bin kat daha hayırlıdır.*

69. *İçinizden birilerinin yüzünde bir parça et bile kalmamış olduğu hâlde Allah'ın huzuruna çıkacağı güne kadar dilencilik aranızda sürüp gidecektir.*¹⁸¹

Dînî bir zarûret olmadan dilenenler yarın divân-ı İlâhîde yüzlerinde bir et parçası olmaksızın geleceklerdir. Başka hadislerde de şöyle buyurulmuştur:

*“Dilenmek yüz karasıdır. Kişi dilenmek suretiyle kendi yüzünü lekeler. Sadece devlet başkanından hakkını istemesi ya da zaruret sebebiyle dilenmesi böyle değildir.”*¹⁸²

*“Dilenmekte ısrar etmeyiniz. Allah'a yemin ederim ki, sizden biri benden bir şey ister de, hoşuma gitmemesine rağmen, benden bir şey koparırsa, verdiğim malın bereketini görmez.”*¹⁸³

Dilenmek, Müslüman şahsiyetine asla yakışmaz. Mâlî bakımdan Müslüman ya zengin, ya fakir veya orta halli olur. Zenginliğin asgari ölçüsü nisap miktarı mala sahip olmak yani zekât verecek duruma gelmektir. Buna fıkıh dilinde “nisab-ı gına yani zekât verme yükümlülüğü doğuran zenginlik” adı verilir. Böyle kimselerin zekât almaları haram, zekât vermeleri farz, zekât vermemeleri ise büyük günahdır. Fakir Müslüman ise temel ihtiyaçlarını karşılayamayan, karşılamakta güçlük çeken, kıt kanaat geçinmeye çalışan, her bir temel ihtiyacını her istediği anda temin edemeyen kimsedir. Bu kimsenin zekât alması helal, dilenmesi haramdır. Bu ancak verilen yardımı ve sadakayı kabul edebilir. Fakat bunun için de en iyisi elinin emeğiyle geçinmesi, farklı geçim yolları araması ve karz-ı hasen yoluyla faizsiz ve karşılıksız kredi bulmasıdır. Orta hâlli Müslüman ise zekât verecek kadar zengin olmamakla birlikte, temel ihtiyaçlarını karşılayabilen kimsedir. Fazladan malı ve parası olmasa da kim-

seye muhtaçta değildir. Bunun durumu da fıkıh dilinde “nisâb-ı istiğnâ yani zekât almayı önleyici zenginlik” olarak adlandırılır. Bu çeşit zenginlik, zekât yükümlülüğü getirmez. Ancak zekât ve fitre almayı ve dilenmeyi engeller.

70.Nefsiniz sizin bineğinizdir, onu güzel kullanın.

71. Namaz vakti olunca güzelce abdest alıp namazını kılan bir Müslüman'ın iki namaz vakti arasında yapmış olduğu günahlar mağfiret olunur.

72. Bir kimse, Ramazan-ı Şerif'te Allah'ın emirlerine uyararak ve iman ederek oruç tutar ve orucun meşakkat ve zahmetine katlanarak mükâfatını Allah'tan başka kimseden beklemezse, (kul hakkından ve terk ettiği farzların dışında kalan) geçmişteki günahları affolunur.

73. Allahu Teâlâ'nın sevdiği ev, içinde öksüze ikram olunan ve öksüze yardımda bulunulan evdir. Kalplerinizin yumuşamasını, işlerinizin görülmesini isterseniz, öksüze merhamet edin, okşayın, yediğinizden yedin, himayenize alın. Onların, malını ve bedenini koruyan cennette benimle yan yanadır. Yetimleri koruyan, kimsesiz dul kadınları himaye eden, fakire bakan ve onlar için konuşan, Allah yolunda mücadele edenler gibidir.¹⁸⁴

74. Yoksullara verilen sadaka, bir rahmet, akrabaya verilen sadaka ise iki sadakadır. Bu sadakanın sevabı kat kattır.

75. *Ramazan ayı doğunca arş ve kürsi ve bütün mevcudat nidâ ederler. Allah yanındaki makam ve derecelerden dolayı ne mutlu ümmet-i Muhammed'e. Güneş, ay, yıldızlar gece-gündüz, kuşlar, balıklar ve her can taşıyan mahlûk ümmet-i Muhammed için istiğfar eder. Ancak bu istiğfara şeytan katılmaz.*

76. *Rasûlüllah, ashâba hitaben: "Size oruç, namaz ve sadakadan daha sevap bir ibadet haber vereyim mi?" dedi. "Buyur yâ Resûlâllah." dediler. "Birbirine adâveti olan iki kimsenin aralarını bulmak, aralarını düzeltmektir." buyurdular.*

Burada kastedilen nâfile namaz ve oruçtur. Ancak farz olan namaz ve orucun gerçek hedefine ulaşması için de bu kabil davranışlar yani insanların arasını düzeltmek farzdır.

77. *Sarhoş edici içkiden sakınınız. Çünkü içki her türlü kötülüğün ve fenalığın başıdır. Çoğu sarhoş eden şeyin azı da haramdır. Allah ve ahiret gününe imanı olan kat'iyen içki kullanmasın.*

78. *Siz bütün halka malınızla iyilik etmeye yetişemezsiniz. Öyle ise güler yüzle, güzel ahlâk ile yetişiniz.*

79. *Âilesinin huysuzluğuna sabreden erkeğe Hz. Eyyûb'in (a.s.) sabrından dolayı nâil olduğu ecri, kocasının huysuzluğuna sabreden kadına da Fir'avn'in haremi Âsiye'nin nâil olduğu ecir verilecektir.*

80. *İyi amelin seni sevindirir ve kötü amelin üzerese sen gerçek mü'minsin.*

81. *Sizden önceki ümmetlerin helak sebebi şu idi ki: Onlardan asil ve varlıklı olanlar bir şey çalarsa bırakılır, bir zavallı çalarsa cezalandırılırdı.*

Hz. Peygamber (s.a.v.) bu açıklamayı bir olay üzerine yapmıştır. O olay şöyledir: Mekke'nin fethi sırasında Benî Mahzun Kabilesi'nden bir kadın hırsızlık yapmıştır. Sahabe-i kiramdan Hz. Üsâme b. Zeyd Hz. Peygamber'in (s.a.v.) çok sevdiği sahabilerdendir. Kadının yakınları onun bu konuda aracılık etmesini ve bu kadının alacağı el kesme cezasının bağışlamasını talep etmesini kendisinden istemişler. Hz. Üsâme, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) gelerek, hırsızlık cezasının uygulanmaması için ricada bulunmuş. Bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a.v.) şöyle demiştir: *"Muhakkak ki İsrailoğulları arasında soylu (şerefli, varlıklı) birisi hırsızlık yaptığı zaman, onu cezasız bırakırlar, zayıf ve varlıksız birisi bir şey çaldığı zaman ise elini keserlerdi. Şimde Ey Üsâme, sen Allah'ın hadlerinden (kesin cezalarından) birisinin düşürülmesi için af mı diliyorsun? Hırsızlık eden kadın kızım Fatıma olsaydı vallahi onun da elini keserdim."*¹⁸⁵

Burada söz konusu olan kamunun huzur ve güvenliği ni ihlal suçudur. Çünkü hırsız sadece bir kimsenin malını çalmamakta aynı zamanda toplum güvenliğini de ihlal etmektedir. Dolayısıyla bu gibi suçları hiç kimse af yetkisine sahip değildir. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.v.) de affetmemiş ve bu konudaki adâletsizliği ortadan kaldırmıştır. Aynı zamanda bu hadisiyle o, suç ve cezada, kânun önünde eşitlik prensibini getirmiştir.

Not Ettiği Bazı Kudsî Hadisler

Kudsî hadis, manâsı Allah'a, ifadesi Hazreti Peygamber'e (s.a.v.) ait olan hadistir. Bir başka ifadeyle, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Yüce Allah'tan rivayetle ifade buyurduğu hadisler "Kudsî Hadis" denir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) istediği ibare ile ifade etmek üzere bazen Cibril (a.s.) vasıtasıyla ve bazen de vahiy, ilham ve rüya suretiyle Yüce Allah'tan rivayet ettiği hadisler de kudsî hadis denir.¹⁸⁶

Hadis usulü âlimlerinin ifadesine göre, kudsî hadislerin, bir taraftan ilk kaynak olarak Allahu Teâlâ'ya izafe edilmesi, diğer taraftan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri arasında ve hadis lafzıyla zikredilmesi, bunların bazı yönlerinden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerine benzerliğini ortaya koymaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim Allah kelâmı olup Hz. Peygamber'e (s.a.v.) vahyolunmuştur; kudsî hadislerin de ilk kaynağı Allahu Teâlâ olduğuna ve Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından ondan rivayet edildiğine göre, bunlar da vahiydir. Binaenaleyh, vahiy olmak bakımından Kur'an-ı Kerim ile hadis-i kudsî arasında herhangi bir fark yoktur. Bununla beraber kudsî hadisler Kur'an'dan sayılmazlar; her ikisinin de kendilerine has özellikleri vardır ve bu özellikler ikisinin aynı şey olmalarına engel teşkil ederler.¹⁸⁷

Kudsî hadislerle Kur'an-ı Kerim arasındaki fark konusunda İslâm âlimleri başlıca iki görüş beyan etmişlerdir:

A- Kudsî hadislerin manâsı ve sözleri Allah'tandır.

1. Bu hadisler Allah'a nisbet edilmiş ve "Kudsî", "İlâhî" ve "Rabbanî" diye nitelendirilmiştir.

2. Bu hadislerde, “*Ey kullarım*” gibi Allah’ı ifade eden birinci şahıs zamirleri kullanılmıştır.

3. Kudsî hadislerin ilk kaynağı Allahu Teâlâ’dır, hitap O’nundur, Hz. Peygamber (s.a.v.) râvî durumundadır. Nitekim bu tür hadislerin başında genellikle şu ibareler görülür: “*Rasûlüllah, Rabb’inden rivayet ettiği hadiste şöyle buyurdu...*” veya “*Rasûlüllah’ın rivayet ettiği hadiste Allahu Teâlâ şöyle buyurdu...*”

Ancak kudsî hadisler yine de, Kur’an-ı Kerim’in özelliklerine sahip değildir. Zira manâ ve lafız yönünden Kur’an-ı Kerim’deki icaz kudsî hadislerde yoktur. Kur’an tevâtür yoluyla, kudsî hadisler âhâd yolla nakledilmişlerdir. Kur’an ayetlerinin manâ ile rivayeti câiz değildir. Kur’an ayetleri namazda okunur, cünüp iken okunmaz ve abdestsiz dokunulmaz. Kudsî hadisler böyle değildir.¹⁸⁸

B- Âlimlerin çoğuna göre kudsî hadislerin manâsı Allah’a, lafzı Hz. Peygamber’e (s.a.v.) aittir.

Allah’ın, vahiy, ilham ve rüyâ yoluyla kendisine bildirdiği ilâhî mesajları manâlarına uygun ifadelerle nakletmiştir.

Kudsî hadisler, Allah’ın kudret ve azametinden, rahmetinin genişliğinden, ihsanının bolluğundan söz ederler. Bu hadisler, helâl, haram şeklindeki ahkâmla ilgili değildir. Bu hadislerin sayısı yüz kadardır.¹⁸⁹

Bazı kudsî hadisler:

1. Ebû Hureyre Rasûlüllah’ın (s.a.s) şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “*Allahu Teâlâ buyurdu ki; ‘Âdemoğlu-*

nun her ameli kendisi içindir, ancak oruç böyle değildir. Çünkü o, sırf benim rızam için yapılan bir ibadettir. Onun mükâfatını bizzat ben vereceğim."¹⁹⁰

2. Yine Ebû Hureyre'nin Rasûl-i Ekrem'den rivayetine göre, Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Kulum bir iyilik yapmaya azmeder fakat bir engelden dolayı onu yapamazsa, onun için bir iyilik sevabı yazarım. Azmettiği iyiliği yaparsa on iyilikten yedi yüz misline kadar sevap yazarım. Bir kötülük yapmaya teşebbüs eder de vazgeçerse, ona hiçbir günah yazmam. Eğer niyetlendiği kötü işi yaparsa yalnız bu günah yazarım.*"¹⁹¹
3. *"Sâlih kullarım için Cennet'te, hiçbir gözün görmediği hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın düşünemediği birtakım nimetler hazırladım.*"¹⁹²

Hacı Hasan Efendi de bazı kudsî hadisleri notları arasına kaydetmiştir. Onlardan bazıları şöyledir:

1. Cenâb-ı Hak buyuruyor: *"İzzetim ve Celâlim hakkı için benim dostlarıma muhabbet, düşmanlarıma adâvet eylemeyenler benim rahmetime nâil olmaz."*
2. *"Ey Ademzâde! Ölüm senin esrarını keşfedecektir. Kıyâmet senin haberlerini verecektir. Azap senin şu arkasında saklandığın perdeleri yırtacaktır. Ufak bir günah işlersen dahi küçüklüğüne bakmayıp kime isyan etmiş olduğuna bak. Sana ihsan olunan rızık az dahi olur ise azlığına bakmayıp kimin ihsanı olduğunu tefekkür et. Ufak günahları mühimsemeyip küçük görme. Hangi günah ile bana isyan etmiş olduğunu düşün. Benim*

plânımdan (mekrimden) emin olamazsın. Benim plânım o kadar gizlidir ki karanlık gecede kara taş üstünde karınca gibi görünmez.”

3. *“Her kim benim belâma sabreylediyse bana ulaşmıştır.”*
4. *“Beni arz ve sema içine alamaz (ben arz ve semaya sığmam), ancak mü'min, muttaki ve özü sözü pak olan kulumun kalbine sığarım.”*
5. *“Nefsini bilen Allah'ını bildi (yani Yaratan'ını en fazla bileniniz, nefsinin en çok bileninizdir.”*
6. *“Ey Âdemoğlu, bir kere olsun isyanda bulunup da sonra gazabımı tefekkürle terk-i isyan ettin mi? Emrettiğim fariza-yı emir veçhile eda eyledin mi? Muhtaç ve miskinlere malından vererek malını temizledin mi? Sana zulmeden olup da onun hatasından geçtiğin var mı? Sana kemlik edenlere iyilik ettiğin var mı? Seni terk eden aradığın oldu mu? Sana hıyânet edenlere insaf ettin mi? Evlâdını terbiye eyledin mi? Komşularını hoşnut edebildin mi? Âdemzâdeler! Ben dış görünüşünüze, güzelliklerinize, aidiyetinize bakmam. Benim nazargâhım gönüllerinizdir. Bu hasletlerle sizden râzı olurum.”*
7. *“Gönlü bilen maksudunu bildi ve gönlü bulan maksudunu buldu.”*
8. *“Hayra ve düzgün bir hâle mazhar olanlar Hakk'a hamd etsinler. Hayra ve düzgün bir hâle mazhar olmayanlar kendilerinden başkasını ayıplamasın.”*

Din, İman ve İman Esasları

Hacı Hasan Efendi, aldığı notlarda ehl-i sünnet ve'l-ce-maat akidesine bağlı olduğunu ifade etmiş ve değişik kitaplardan hareketle iman esaslarını özetlemiştir. Onun aldığı notların bir kısmı şöyledir:

İnsanlar dine muhtaçtır. Dinsiz bir insan sağlam hayat düzeni kuramaz. Allah'ın insanlara gönderdiği ilk ve son din İslâm'dır. İslâm dini insanlığın kurtuluşuna vesile olacak son ve en mükemmel dindir.

Hz. Peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.) Efendimiz Hazretleri'nin tebliğ ve talim buyurdukları dîn-i mübin, her yerde ve her zamanda, her sınıf ve her tabakadan bütün insanlara şâmil, en ma'kul ve insan fitratına en uygun, itikat, ibâdet, hayatın ihtiyaçları ve insanlararası ilişkilere dair hükümleri bildiren ilâhî bir dindir.

Aslında, Hakk ve hakikate uygun, insanlığın maddî ve mânevî selâmet ve seâdetini hakkıyla t'mine yeterli ve bunu garanti edecek özelliğe sahip olduğu hem ilim, hem amel sahalarında dâima sâbit olmuş ve olacaktır.

Dîn-i mübîn, iman ve amel üzerine kurulmuş olup, din ve şeriatı yani inanç ve Müslüman hukukuna dair hükümleri içermektedir. İslâm, bütün insanî görevlerin gizli ve âşikâr, bütün amellerini ve hallerini bilen, gören Hâlik Teâlâ'nın emri olduğunu bildirerek, vazifenin yüksek kudsiyyetini gönüllere ayrılmaz ve sarsılmaz surette zerk etmiştir.

Hiç şüphe yoktur ki, diyânet fikrinden mahrum olanların en büyük ihtiyaçları dinedir. Ne yazık ki bunu takdir edemiyorlar.

Ahlâkçıların vazifesi de mümkün olduğu kadar bütün insanlara dindarâne, insan şahsiyetine uygun bir terbiye vermektir. Dinden soyutlanmış kimseleri irşada çalışarak, zavallıları ilâhî dinin feyzinden faydalandırmaktır.

Kısacası: İslâm, Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahirete, kadere, hayrın ve şerrin Allah tarafından takdir edilip yaratıldığına iman, Kur'an-ı Kerim ve âhir zaman Peygamberi tarafından bildirilen emirlere gereğince amel etmektir.

İslâm'ın gayesi, insanı hem dünyada, hem ahirette kurtuluşa, yani insan türü için mümkün olan maddî, mânevî, dünyevî, uhrevî bütün nimet, saâdet ve huzura kavuşturmaktır.

Her türlü meşru arzu ve lezzetler, meta ve menfaatler, refah ve saâdetler, kuvvet ve güçler, sevgi ve muhabbetler, ibâdet ve tâatlar, kudsiyyet ve kerâmetler, cennet ve cemâlullah da dâhil ve bu gayeye ulaşmak için çalışmak her Müslüman üzerine vâciptir.

Takip ettiği yol, muameleleri insan fitratı üzerine bina etmektir. İslâm fitrat dini olduğu için bütün inanç ve amellerinde fitrattan ayrılmaz. Çünkü din fitrîdir. İslâm'ın fitrat dini yani insan tabiatına en uygun ve hatta o tabiatın ayrılmaz parçası olduğu ilgili ayette şöyle ifade edilmiştir:

“Böylece sen, batıl olan her şeyden uzaklaşarak yüzünü kararlı bir şekilde (hak olan) dine çevir ve Allah’ın insan bünyesine naksettiği fıtrata uygun davran: (ki,) Allah’ın yarattığında bir bozulma ve çürümeye meydan verilmesin: bu, sahih (bir) din(in gayesi)dir; ama çoğu insanlar onu bilmezler.”¹⁹³

Ahlâk Esasları

Hacı Hasan Efendi’nin notlarında ahlâka ve ahlâkî meselelere dair epeyce bilgi vardır. Bunların bir kısmı şöyledir:

Ahlâk

Ahlâk ilmi, insanların sahip oldukları bir kısım melekelerden ve mükellef buldukları birtakım vazifelerden bahseden ilimdir.

Ahlâk ilminin faydası pek çok, gayesi pek ulvidir. Şüphesiz ki, her ilmin kıymeti; te’min edeceği faidelerin dereceleri ile gayesinin ulviyetiyle uygunluk arzeder. Ahlâk ilmi ise bu bakımdan pek yüksek bir mevkiye bulunmaktadır. Zira ahlâk insanlara fazîlet dersi verir. İnsanlara hayır ve şerri gösterir. Birtakım rûhanî hastalıklardan korumaya çalışır. Bu sayede kalbimizde faziletlere yönelik güzel heyecan meydana gelir. Artık böyle bir ilmin lüzumu ve faidesinden kim tereddüt edebilir?

Yüce dinimiz İslâm, bir ahlâk dinidir. Dinin temeli inanç ve ahlâktır. Diğer esaslar ve hükümler hep bu iki temele

dayanır. İnanç ve ahlâk olmazsa hukuk ve iktisat da hedefine ulaşmaz. İnsanların faydasına olması gerekirken onlara zarar verir. Ahlâk aynı zamanda bütün peygamberlerin özellikle de Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'nın (s.a.v.) temel vasfıdır. Kur'an onu anlatırken ahlâkî yönüne dikkat çeker. *"Şüphesiz sen yüce bir ahlâk üzeresin."* ayeti bu hususu dile getirmektedir.

Ahlâk bir binadır. Bu binanın ayakta durabilmesi için, bazı davranışların yerine getirilmesi, bazılarının ise yapılmaması gerekir. Yapılması gereken davranışlar ahlâk binasının bakımı mahiyetindedir ve bunlar faziletlerdir. Yapılmaması gereken davranışlar ise binaya zarar verir, onu yıpratır ve zayıflatır. Bunlar ise reziletlerdir.

Hacı Hasan Efendi'nin ahlâken kemalini Es-Seyyid Osman Hulûsi Daredevî Hazretleri, Hacı Hasan Efendi'ye yazmış olduğu İslâm ve Ahlâk Kitabının önsözünde şöyle vurgulamıştır: "Hîn-i sebâvetinden beri ekseri evkâtını erbâb-ı ilim ve irfânın hizmet ve huzurlarında geçirerek onların mazhar-ı dâvât-ı hayriyyeleri olmuştu. O canlı bir ahlâk nümûnesiydi. Tevazu ve vakarıyla herkesin hürmetini celbetmiş, onun güzel huyuna hayran olurlardı. Amelde dâima ihlâs ve samimiyeti ihtiyar eder, şâibe-i riyyâdan kaçınırdı."

Yukarıda bazı Osmanlıca terkiplerle belirtilen hususları günümüz Türkçesine aktaracak olursak; Hulûsi Efendi Hazretleri Hacı Hasan Efendi'nin özellikle bir paragrafta şu özelliklerinden basyediyor;

“Çocukluk yıllarından itibaren vaktini, ilim ve irfan ehliyle, büyüklere hizmet ederek geçirmiştir. Hayır hizmetlere yardımcı olmuştur. Canlı bir ahlâk örneğidir. Güzel davranışlarıyla herkesin hürmet ettiği bir büyük ihvandır. Amelini ihlâs ve samimiyet üzere yapmış, gösteriştten ve şüpheli şeylerden uzak durmuştur.”

Hacı Hasan Efendi, tuttuğu notlarda ahlâka yararlı ve zararlı her iki davranış türüne de örnekler vermiştir. Biz de burada örnek kabilinden her iki davranışa dair onun verdiği örnekleri özetleyeceğiz.

Gıybet

Gıybet, bir kimse hakkında onun gıyabında, yüzüne söylendiğinde hoşlanmayacağı sözler söylemektir.

Gıybet, bir kimsenin arkasından, duyduğunda hoşlanmayacağı söz ve hareketlerle onu rencide etmek¹⁹⁴ ve bir kimsenin ayıp ve kusurunu o yokken arkasından söylemektir¹⁹⁵ şeklinde de tarif edilmiştir.

Gıybet Kur'an ve hadislerde kesin şekilde yasaklanmış bir davranıştır. İlgili ayette şöyle buyurulmuştur:

“Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tevbeyle çok kabuldendir, çok merhamet edendir”¹⁹⁶.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) konuyla ilgili hadislerinden biri şöyledir: *"Ya benim söylediğim şey kardeşimde bulunursa ne buyurursun?" şeklindeki soruya ise, "Söylediğin onda varsa onun gıybetini yapmış olursun. Eğer onda yoksa ona iftira etmiş olursun."* Buyurmuştur.¹⁹⁷

Hacı Hasan Efendi, bu ayet ve hadisi zikrederek, gıybetin tehlikesine kısaca şöyle işaret etmiştir: Lazım gelen tedbirler alınmadığı takdirde her şeyin bir tehlike tarafı olduğu gibi, dilin de insanın başına maddî-mânevî musibetler getiren tarafı vardır. İşte onlardan biri de gıybettir. Gıybet, bir kimsenin gıyabında hoşlanmayacağı bir şeyi söylemektir. İnsanların pek çoğunda bu kanaat mevcuttur. Birbirlerine fenalıklarını teşhir etmek, ırzını namusunu dile dolamak, arkalarından olmadık şeyler söylemek şeklindeki bu kötü âdet, Allah'ın kelamı ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleriyle yasaklanmıştır.

Cenab-ı Hak insanlardaki dili, onu bunu çekiştirmek için yaratmamıştır. Zira bu nimetleri yaratan Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

*"İnsan hiçbir söz söylemez ki onun yanında (yaptıklarını) gözetleyen (ve kaydeden) hazır bir melek bulunmasın."*¹⁹⁸

İnsanların gerek dünya gerekse ahiret hayatında başına gelen ve gelecek olan musibetlerin çoğu diline hâkim olamamasından ileri gelir. Her ağzına geleni salıvermek, muhâkemesiz konuşmak daima pişmanlıkla sonuçlanır. Gıybet, saygı ve sevgi içinde yaşamak isteyen bir milletin

bünyesini kemiren bir kurttur. Sağlam seciyeli bir milletin mânevîyatını zedeleyen bir hastalıktır.

Komşuluk

Komşuluk ev, işyeri, arazi, köy, şehir ve ülke bakımından yakın olanların birbirine göre aldıkları addır.

Ailemizden sonra en yakın sosyal çevremizi komşular meydana getirir. İyi veya kötü günlerimizde şartlar en yakın çevre ile temas hâlinde bulunmayı gerektirir. Darlık zamanında yardımlaşma, normal zamanlarda ziyaretleşme, sır sayılabilen halleri gizleme birbirinin halinden etkilenme, hatta komşunun mülkünü satın almada öncelik hakkına sahip olma (şuf'a) komşulukla ilgili bir dizi hak ve sorumlulukların kaynağını teşkil etmiştir. Kur'an-ı Kerim'de komşu ilişkisinden şöyle söz edilir: "*Anaya, babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşta, yolcuya ve maliki bulunduğunuz kimselere iyilik edin.*"¹⁹⁹

Komşu deyiminin kapsamı ile ilgili olarak Hz. Ali şöyle demiştir: Çevrede "sesi işitilenler" komşudur. Hz. Aişe de her taraftan kırk evin komşu olduğunu ve bunların komşuluk hakkına sahip bulduklarını bildirmiştir. Ayrıca, komşu tabiri, hiçbir ayırım yapılmadan, Müslüman-kâfir, âbid-fasık, dost-düşman, yerli-misafir, iyi-kötü, yakın-uzak bütün komşuları içine alır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: "*Cebrail (a.s.) durmadan bana komşuya iyilik et-*

mevi tavsiye ederdi. Bu sıkı tavsiyeden, komşuyu komşuya mirasçı kılacağını zannettim.”²⁰⁰

Komşusunun, kendisinde ne gibi hakları bulunduğunu soran bir sahabeye Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle cevap vermiştir: *“Hastalanırsa ziyaretine gidersin, vefat ederse cenazesini kaldırırsın. Senden borç isterse borç verirsin. Darda kalırsa yardım edersin. Başına bir felaket gelirse teselli edersin. Evinin damını onunkinden yüksek tutmazsın ki, onun rüzgârını kesmeyesin, Ya ne pişirdiğini ona bildirmezsin, ya da pişirdiğinden ona da verirsin.”*

Peygamberimiz: *“Allah’a ve ahiret gününe iman eden komşusuna iyilik etsin.”*, *“Allah katında dostların en iyisi arkadaşına, komşuların en iyisi de komşusuna en iyi davranandır.”²⁰¹* buyurmuştur.

Komşularımıza ikramda bulunmak da ahlâkî görevlerimizdendir. Rasûlullah (s.a.v.): *“Allah’a ve ahiret gününe iman eden komşusuna ikramda bulunsun.”* demiştir. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) *“Ya Eba Zer! Çorba pişirdiğin zaman suyunu çoğalt ve komşularını da unutma.”* tavsiyesinde bulunmuş, ayrıca *“Komşusu açken tok olarak yatan kimse bizden değildir.”²⁰²* buyurmuştur.

Komşularına kötülük yapmamak, zarar vermemek gerekir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bunun önemini: *“Komşusu, kötülüklerinden emin olamayan kişi iman etmiş olmaz.”*, *“Allah’a ve ahiret gününe iman eden komşusuna eziyet etmesin.”²⁰³* buyurarak Müslümanlara komşu hakkının önemini belirtmiştir.

Hacı Hasan Efendi sohbetlerinden birini komşu hakkına tahsis etmiştir. İlgili hadislerden hareketle kısaca şunları kaydetmiştir:

İnsan topluluklarının insanca yaşamaları için muhtelif râbıtalılarla insanlar birbirine bağlıdırlar. Din bağı, millet bağı, akrabalık bağı, dostluk bağı ve komşuluk bağı gibi insanî bağlara İslâmiyet saygı duymuş ve o bağları tanımayıp rencide edenleri ayıplamış ve uyarmıştır. Bu gibi bağlara hürmet ve sadakat gösteren cemiyetler ve fertler saadete kavuşurlar, bahtiyarlık ve huzur içinde yaşarlar. Bu nizamlara hürmet edip riayet gösteren milletlerin bu âlemden hayat hakkı vardır. Bu bağları hep birden içine alan ve onlara layık olduğu kıymeti veren o muazzam İslâm dini Müslümanları kardeş yapmış, tehlikeli uçurumlar kenarında dolaşan pek çok cemiyetleri kurtarmıştır.

Komşu hakkı, İslâm'ın Yüce Peygamber'i (s.a.v.) tarafından çok önemli bir şekilde kıymetlendirilmiştir. İslâm nazarında komşu hakkına o kadar kıymet verilmiştir ki, Cebrâil (a.s.) zaman zaman bunun önemini Hz. Peygamber'e (s.a.v.) bildirmiştir.

Hacı Hasan Efendi, gerek Darende'de gerek Sivas'ta ve gerek her nerde bulunduysa sofrasını umuma açmış, başta da komşularını bu sofradan nasiplendirmiştir. Hatta Darende Pazarı'nın Sivas'ta hizmet verdiği yıllarda Darende'den birtakım komşularını ve yakınlarını çağırarak o müessesede istihdam edip onların ileri tarihlerde memleketin sayılı esnafları hâline gelmelerine vesile olmuş-

tur. Bunun ötesinde komşularının bütün dertleriyle ilgilenmiş sanki onları her fırsatta gözetmiş ve korumuştur.

Hatta bir gece nefesine mağlup olmuş birkaç sarhoşun bir haneyi rahatsız etmesinin önüne geçmiş bu hadiseyi işlemek isteyenlerden bir kişi sonraları ona teşekkür mahiyetinde: "Allah Hacı Hasan Ağ'amdan razı olsun. Hem bizim hem de Darende'nin onurunu kurtardı." diyerek onun nasıl bir hamiyet sahibi olduğunu açıklamıştır. Komşusu aç olan ve kendisi tok yatan bizden değildir, hadis-i şerifinin nüktesine hep paylaşmış hep yoksullara yardım elini uzatmış, yakınlarına ve komşularına çeşitli güzelliklerde bulunmuştur. Ve de şu hadis-i şerifi çok önemserdi: "*Her kim Allah ve ahiret gününe iman ediyorsa komşusuna eziyet etmesin. Her kim Allah ve ahiret gününe iman ediyorsa hayır konuşsun veya sükût etsin.*" Hiçbir köy veya şehir yok ki içinde yaşayanlar birbirlerine komşu olmasınlar. Eğer herkes komşusunu gözetip hukukuna riayet edecek olursa cemiyet için mesut bir hayat yaşamak herkes için mutluluk vericidir.

Arabuluculuk

Arabuluculuk, dargın olanları uzlaştırmak, barıştırmak, birbirine yakınlaştırmak demektir.

İslâm; Müslümanları, insanların arasını bozacak koğuculuk, gıybet gibi kötü davranışlardan sakındırırken onların arasını düzeltmeyi de teşvik etmiştir. Buna göre Müslümanlar, aralarında dargınlığa varacak söz ve davranışlardan imkân dâhilinde sakınmalıdırlar. Ancak her şeye rağmen ve

bütün dikkatli davranmalara karşın, dargınlık kaçınılmaz olursa dargınlıklarını gidermeye, anlaşmazlıkları çözmeye gayret etmelidirler. Bunun da mümkün olmadığı yerlerde, Müslümanların, diğer Müslüman kardeşlerinin aralarını bulmaya çalışıp, onları barıştırmaları ahlâkî görevleridir. Çünkü Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur:

*“Mü'minler kardeşirler, kardeşlerinizin arasını düzeltin.”*²⁰⁴

Huzurlu bir cemiyet hayatının temel şartı barıştır. Barış esas, kavga arızidir. Yüce Allah, başta aile hayatı olmak üzere, toplum hayatında barış ve anlaşmanın hayırlı bir iş olduğunu bildirmiştir.²⁰⁵ Bu sebeple Müslümanlar, Yüce Allah'ın: *“Allah'tan korkunuz ve aranızı düzeltiniz.”*²⁰⁶ emrine uymayı hayatlarının düstûrlarından biri haline getirmelidirler.

Âlemlere rahmet, Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanlara arabuluculuk yapmalarını tavsiye etmiş, kendileri de bizzat gidip dargın ve birbirini ile anlaşamayan Müslümanları barıştırmıştır.

Bir gün Rasûlullah ahabına: “Size, namaz, oruç ve sadakadan daha üstün bir şey göstereyim mi?” buyurdu. Onlar: “Evet, ya Rasûlullah.”, dediler. Peygamberimiz de sözüne devamla: *“Ara bulmak, barıştırmaktır; Çünkü aranın bozulması saçı kökünden kazır demiyorum, dini kazır.”*²⁰⁷ buyurdu.

Medine yakınlarındaki Kuba halkı döğüşmüş, hatta birbirlerini taşlamışlardı. Bunu haber alan Peygamber

Efendimiz, ashabına: “Haydi bizimle geliniz de onların aralarını düzeltelim.” buyurmuş ve Kuba’ya gitmişti²⁰⁸.

Yine Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “*Halkın arasını düzelten ve bunun için iyilik kasdiyle söz taşıyan ve yine iyilik düşüncesiyle yalan söyleyen, yalancı değildir.*”²⁰⁹

Yalan söylemek büyük günahlardan olduğu hâlde, bazı durumlarda buna müsaade edilmiştir. Yalan söylemenin müsaade edildiği alanlardan biri de, karı-koca ve diğer insanların arasını bulmaktır. İşte büyük bir günah olan yalana müsaade edilmesi, arabuluculuğun ne kadar önemli bir ahlâkî görev olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Birbirinize kin tutmayın, birbirinizle hasedleşmeyin, birbirinizden arka dönüp uzaklaşmayın. Ey Allah’ın kulları! Birbirinizle kardeş olun. Bir Müslüman’ın din kardeşini üç günden fazla terk etmesi (yani dargın durması) helâl olmaz.*”²¹⁰

Öyleyse, birbirine dargın olan Müslümanların, Peygamber Efendimiz’in yasakladığı bir konuda kendilerine yardımcı olmaya çalışan, yani onları barıştırmaya, aralarını bulmaya gayret eden Müslüman kardeşlerine yardımcı olmaları da ahlâkî görevleri arasındadır. Dargın Müslümanlar, inatla dargınlıklarını devam ettireceklerine, dinin üç günden fazla dargın durmayı yasakladığını, atalarımızın: “Müslüman’ın Müslüman’a küslüğü tülbent kuruyuncaya kadardır.” dediğini düşünerek arabuluculuk yapmak isteyenlerin bu hayırlı teşebbüslerini bir barışma vesilesi saymalıdırlar.

Cenâb-ı Hak şöyle buyuruyor: *“Onların gizli konuşmalarının çoğunda hayır yoktur; ancak sadaka vermeyi yahut iyilik yapmayı ve insanların arasını düzeltmeyi gözeten kimseler müstesna. Bunları, Allah’ın rızasını kazanmak için yapana büyük ecir vereceğiz.”*²¹¹

Bu ayet bize, arabuluculuğun, diğer iyiliklerde olduğu gibi, çıkar gözetilmeden sırf Allah rızası için yapılması gerektiğini, ancak böyle bir düşünce ile yapılan arabuluculuğun ahlâkî bir değer ifade edebileceğini göstermektedir.

Dinimiz, arabuluculuğu büyük bir fazilet olarak teşvik ederken, aksine ara bozmak için söz taşımayı da büyük günah saymıştır.

Arabuluculuğun, olumlu ve yapıcı bir insan olmanın önemini çok iyi bilen Hacı Hasan Efendi, sohbetlerinden birini bu konuya ayırmış ve muhataplarına bu konuda gerekli nasihatlerde bulunmuştur. Aile vahdeti, dostluk birliği ve cemiyetin âhengi için arabuluculuğun önemine dikkat çekmiş ve bu konudaki bazı ayet ve hadislerle yer vermiştir.

Hacı Hasan Efendi hiçbir zaman arabozuculuğa, fesatlığa, karıştırcılığa izin vermemiştir. Bunun zahir âleminde de, batın âleminde de örnekleri çoktur. Zahirde hakkaniyeti ve adâleti elden bırakmayarak herkesin hakkını kendisine vermiştir. Hatta Gerçek Gıda ismindeki iş yerinde ortakların arasındaki anlaşmazlığı kendi nüfuzu ve gayretiyle önlemiştir. Bunun ötesinde insan-

ların hangi yapısı olursa olsun, ötekileştirilmesine müsaade etmemiş, herkese Allah'ın kulu sıfatıyla muhabbet ile bakmıştır. İnsanların birbiri ile barışık yaşamasına hem hizmet, hem dikkat, hem de yardım etmiştir. Batın âlemde ise tasavvuf mensubu birtakım ihvanın yanlış yönlendirilmelerine izin vermemiş, onları belli bir potada tutarak dağılmalarını önlemeye çalışmıştır. Bunun dışında hiç kimsenin gerek aile yapısında gerek ticari yapıda bozulmasına, kavgasına elinden geldiğince müsaade etmemiştir. Gerektiği zaman kendisi fedakârlıkta bulunmuştur. Bu hadisenin en büyük örneklerinden birisi Sivas'taki bir toplumsal hadisede evinin önündeki sahanlığa çıkararak uzun süre dua ve niyazlarda bulunmuş (Bu olay Sivas ve Kayseri Olaylarıdır) hadisenin faciaya dönüşmesini dua ve niyazlarıyla önlemiştir. Kendi sohbetlerinde *"Mü'minler ancak kardeşirler. Onun için iki kardeşinizin arasını ıslah ediniz ve Allah'tan korkun ki rahmetine nail olan kimselerden olasınız."* ayetini çokça okur ve devamen tefrikanın çok kötü bir hastalık olduğunu. Toplumu sarsarak çöküntüye götüreceğini söyler, şu hadis-i şerifi okurdu: *"Mü'minler birbirlerini sevmekte, birbirlerine acımakta ve birbirlerini korumakta bir vücutta benzerler. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulurlar."*²¹² Onun için Müslüman; kimseyi rahatsız etmez, kin tutmaz, küskün olanları da barıştırır toplumun huzura kavuşmasına vesile olur.

Emânete Riayet

Emânet, birisinin koruması için bırakılan maddî ve mânevî hak anlamına gelir. Geniş anlamıyla, “Allah’ın tekliflerinin tamamına” emânet denilmiştir.

Eşref-i mahlûkat, Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak tanımlanan insan; Allah’ın öğüdü ve rehberi olan Kur’an-ı Kerim ile ruhlar âleminde verdiği ‘misâk’ı aldığı emâneti yerine getirmeye çalışmakla mükelleftir. Bu manada, herhangi bir şekilde kendisine emânet edilmiş bir malı korumamak nasıl hâinlik olsaydı; daha geniş kapsamlı olarak Kur’an ve Sünnet emânetini sahiplenmemek, İslâm’a yönelmemek ve İslâmî ilkeleri yaşatmamak, yaşatmayı unutturmak veya engellemek de emânet ve emânet ilkelerine uymamak demektir.²¹³

Emânet, Kur’an’ın temel kavramlarından ve peygamberlerde bulunan sıfatlardan biridir. Kur’an’a, Sünnete ve Rasûlullah’ın eşyasına da “emânet” denir. Kur’an, emânet sistemiyle kâinatta bulunan her şeyi birbirine bağlamış, herkesi birbirine emanet etmiştir. En özlü anlamıyla “güven” diyebileceğimiz emânet kâinâtın huzur ve düzenini sağlayacak en temel duygudur. Vedâ Haccı’nda Rasûlullah, kadınların da erkeklere birer emânet olduklarını açıklamıştır.²¹⁴ Yine Vedâ Hutbesi’nde Rasûlullah, “Size bir emânet bırakıyorum ki, ona sarıldıkça sapıklığa ve dinsizliğe düşmezsiniz. Bu emânet Allah’ın kitabı Kur’an ve benim sünnetimdir.”²¹⁵ buyurmuştur.

Allahu Teâla, “emânet” kavramını Kur’an-ı Kerim’de çok geniş bir anlamda zikretmiştir. Bir ayette emânetin önemi şöyle anlatılır:

“Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir.”²¹⁶

Bu genel anlamlandırmadan sonra, “Emanetleri ehline vermemizi, insanlar arasında hükmettiğimiz zaman adâletle hükmetmemizi emreder.”²¹⁷

Allah Rasûlünün şu uyarısı da emânete riayetin yozlaşması durumunda neler olacağını açıklamaktadır: “Emânet kaybedildiği zaman yani -işler ehli olmayanlara verildiği zaman- kıyâmeti bekle.”²¹⁸ İsrailoğulları bu yüzden çökmüş ve sapmışlardı.

Rasûlullah (s.a.v.), hicretten önce, kendisinde bulunan emânetleri sahiplerine iade etmişti. Çünkü kâfirler ona “el-Emîn” olarak mallarını emânet ediyorlardı.

Emânete riayet, mü'minin temel özelliklerindedir.²¹⁹ Çünkü mü'min, iman ve emanet aynı kökten gelmektedir. Emanetin kıymetini ancak mü'min bilebilir. Bu sebeple Hz. Peygamber (s.a.v.), “Emânete ihânetin münâfıkların alâmetlerinden olduğunu”²²⁰ ve “Emânet sahibi olmayan kişinin gerçek imânı olmadığını”²²¹ söylemiştir.

Hacı Hasan Efendi, emânetle ilgili ayet ve hadislere dayanarak emânete riayetin cemiyet hayatında ve insanlar arasında huzur ve barışın sağlanmasındaki önemine dikkat çekmiştir. O, kısaca şu hususlara işaret etmiştir:

Cemiyet içinde yaşayan insanlar daima birbirlerine muhtaçtırlar. İnsanların alışverişte, dostlukta, komşulukta ve her türlü muamelede birbirlerine karşılıklı bir

itimatla bağlandıkları takdirde huzur içinde yaşamalarından şüphe edilemez. İnsanlar birbirlerine sağlam bir itimat beslemek sayesinde, işlerinin yolunda gitmesini bütün hayatlarının bir ahenk içinde geçmesini sağlamış olurlar. Bir tâcir doğrulukla ticaretini ileri götürebilir. Bir işçi hıyanetten uzak kaldıkça tuttuğu işte muvaffak olur. Bir hükümdar ve bir kumandan maiyetine itimat ettiği takdirde harbi kazanır, idaresinde başarı gösterir. Eğer bir tacirin hıyanetine kanaat getirirsek onunla muamele etmekten korkarız. Herhangi bir davamızın ta'kibi için itimat ettiğimiz bir avukat, kendine olan itimadımızı su-i istimal ederek hasmımızla işbirliği yapar ve bize hıyanet ederse onun yanına bir daha varmayız. Emanet ettiğimiz herhangi bir şeyde hıyaneti sabit olana ikinci defa bir emenat tevdi etmekte tereddüt ederiz. İtimat her şeyin başında gelir. İnsanlar, ahlâkından emin olan kimselerle işbirliği yaparlar. Muvaffakiyetin sırrı sadakattadır. Hıyanether musibete yol açar. Dine, millete, vatana hıyanet edenleri herkes lanetle yâd eder. Hainlikle ne aile ocakları sönmüş, ne ticarethaneler kapanmış, nice memurlar işinden olmuştur. Onun için İslâmiyyet emanet ehli olmayı, sadakat sahibi bulunmayı ve hıyanetten uzak kalmayı emreder.

Hacı Hasan Efendi emanete hıyanetin münafıklık alameti olduğunu birçok zamanlar anlatmıştır. Emanete ihanet edenlere ikinci bir defa hiçbir şeyin emanet edilmeyeceğini söyleyerek hıyanetin musibete yol açacağını söyleyip dine, millete, vatana ihanet edenlerin lanetle yâd edildiğini söyleyerek ihanet sonucu nice ocakların, nice ticarethanelerin söndüğünü sohbetlerinde söylemiştir. Sadakat sahiplerinin muvaffak olacağını bildire-

rek Allah emri olan ayet-i celileyi okuyarak: “Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adâletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi iştirici, her şeyi görücüdür.”²²² Ve peşinden şu hadis-i şerifi tekrar ederdi:

“Münafığın alâmeti üçtür: Konuştuğu vakit yalan söyler, söz verirse sözünde durmaz. Kendisine bir şey emânet edilirse ona hıyanet eder.”²²³

Kendisine gelince birtakım esnaf veya üretici kendisine belli meblağlarda emanet için para getirdiğinde, bu emanetleri zarfa koyarak bizzat kimin getirdiğini isim olarak kendilerinin yazmasını ister ve o zarfı kasasına koyardı. Hiçbir zaman o emanet paraları kendi ticarethanesinde kullanmaz emanet sahipleri hangi zamanda ve hangi şartta gelirse gelsin onların emanetini kendilerine teslim ederdi.

Tasavvufî Meseleler

Bir sufi olan Hacı Hasan Efendi, tuttuğu notlarda zaman zaman tasavvufa ait bazı kavramları açıklamıştır. Örnek olarak şunları verebiliriz:

Tasavvuf

Genel olarak âdab, ilim, hakikat ve mânevîyata ait kinâyeli, rumuzlu sözlerin ismi tasavvuftur. Yazılan bu kelimeler ve hikmetlerin tamamı tasavvuftur. Tasavvuf, vakti önemli olan şeye sarf etmektir.

Hacı Hasan Efendi, başta mürşidi Mustafa Hâkî Efendi olmak üzere sıra ile diğer mürşitlerinden gördüğü tasavvuf kaidesini aynen uyararak ve uygulayarak yaşamış, tasavvuf âdabına azami gayret göstermiştir. Birinci mürşidi Seyyid Mustafa Hâkî Efendi Hazretleri olması hasebiyle saadat-ı kirama olan tazim hürmet ve muhabbeti edep ve sufî esaslar çerçevesinde ömrünün sonuna kadar uygulamıştır. Tasavvufun emrettiği başta zikir olmak üzere sohbeti seniyye ve azimetle amele son derece dikkat etmiştir. Hatta rahatsızlığı zamanlarda uyursa abdest almaya bir yukarı dairedeki tuvalet gidemeyeceğinden korkarak birçok geceler uykusunu terk ederek teheccüt namazlarını kılmıştır. Burada önemli bir mevzuya dikkat çekmek gerektir ki, kendisi özel tuvalet kullanmış, çocuklarının dahi kullandığı tuvaleti kullanmamıştır. Azami derecede sohbet esaslarına uymuş, mürşidin sohbetlerini dikkatle dinlemiş ve hafızasında saklamış ve nakletmiştir. Mürşit ve mürid âdabını kendi uygulamalı olarak örnek teşkil edecek şekilde göstermiştir. Küçüklerini sevmiş, büyüklerine edeple saygıda bulunmuştur. Tasavvufun nefsi terbiye ve güzel ahlâklarla donanma öğretisi olduğunu her fırsatta söylemiş ve ahlâkı güzelleştirmenin tasavvuf yoluyla daha güzel ve daha kolay olduğunu beyan etmiştir.

Nefs

Nefs, tasavvufun temel kavramlarından biridir. Tasavvuf mânevî bir eğitim olduğu için bu eğitim sürecinin nefisle yakın irtibatı vardır. Çünkü bir anlamda tasavvuf nefis eğitimidir.

Hacı Hasan Efendi'nin notlarında nefis için şu ifadeler geçer:

Nefis, insanın maddî ve mânevî varlığıdır. Yani nefis hem cisim hem de ruh manasına gelir. Aynı zamanda vicdan dediğimiz keyfiyet nefis kelimesi ile izah olunur.

Namaz başta olmak üzere bütün ibadetler, nefsi terbiye etmek, onu kötülüklerden arındırıp iyiliğe sevketmeye yöneliktir.

Hacı Hasan Efendi tarikat terbiyesi ile yetiştiği için letaiflerle bağlantılı olan nefsi emmare, nefsi levvame, nefsi mutmainne, nefsi raziiyye, nefsi marziyye, nefsi mülhimme ve nefsi zekiyye kademelerini geçerek bir müridin son dersi olan 'makam-ı zat-ı buhta ermiştir.' ifadesiyle kemalini Es-Seyyid Osman Hulûsi Hazretleri, Hacı Hasan Efendi'nin yazmış olduğu İslâm ve Ahlâk Kitabının önsözünde vurgulamıştır.

Mürid

Bir mürid, Allah için bir pîre gitmiştir. Muhabbet yolunda destgir yani elinden tutan yardımcı edinmiştir. Her kim muhabbetu'llah mertebesini bulmuştur, ondan kibir, haset, buğz, adâvet, kin ve kûdûret, ucb ve enaniyyet düşünceleri kalkmıştır.

Kerâmet

Hak Teâlâ'nın evliyâsına ikramıdır. Lâkin ona yani keramete meyledip heveslenmek, sâlikin yani tasavvuf ve

tarikât yolcusunun fitnesi ve tuzağıdır. Kerâmet, aşk cevherinin arz-ı rehnumâsıdır. Yani kerâmet aşk cevherinin rehberidir.

Hacı Hasan Efendi'nin naklettiği bu tarife göre kerâmet, Yüce Allah'ın velî kullarına bir ikramıdır. Mü'minler Allah'ın velîleri yani dostları olduğuna göre aslında her mü'minin bir kerâmeti vardır ve olmalıdır. Çünkü kerâmet Allah'tan alınan bir ikramdır. Allah'dan az veya çok ikram almayan bir mü'min düşünülemez. O hâlde her mü'minin kerâmeti vardır. Ancak kerâmet istikâmet oranındadır. Ne kadar, istikâmet o kadar kerâmet. Bu yönüyle kerâmet bir mü'min hayatında önemli bir aşama ve mazhariyettir. Fakat bu ikram yerli yerince kullanılmazsa Allah yolcusu olan müridin fitnesi ve tuzağı haline gelir. Kerâmetine güvenen insanlar imtihanı kaybeder ve nefsin tuzağına düşebilirler. Tasavvufta kerâmetin bir yeri vardır. Ancak kerâmet asla hedef değildir. Aksine, mü'minin Allah'a karşı sorumluluklarını yerine getirmesi neticesinde Allah'tan aldığı bir hediyedir. Bu hediyeyi herkesle paylaşmak doğru olmaz.

Bu sebeple Hacı Hasan Efendi kerâmeti tarif ettikten sonra şu cümleleriyle bu konuda bir uyarıda bulunmaktadır:

“Ey insan! Basîret ve iman ile bak ki, bu şeriat ne büyük kerâmet kalesidir. Ve bunu elde eden kimse, iki âlemde ne acîb, aziz, şerîf ve her taraftan emin ve selâmettedir. Mademki her dakika ömründen bir nefes geçip gidiyor. Onu ancak şevk ve şetâretle geçirmeye bak. İyi bilmiş ol ki, bu

mülk ve varlığın sermayesi ömürdür. Ve onu sen nasıl geçirirsen öyle geçer.”

Hacı Hasan Efendi bu ifadeleriyle şeriât-tarikat ayrılmazlığına çok güzel bir şekilde dikkat çekmektedir. Şeriatın tarikat için bir ölçü olduğunu isabetli bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira şeriatsız tarikat, cehâletten besleneceği için ve sabit zâhiri ölçüleri olmadığından insanı nereye götüreceği belli olmaz. Yaptığı ibâdet ve zikirler neticesinde kendisinde birtakım olağanüstülükler fark eden bazı kimseler ucba kapılarak kendilerini kaybedebilirler. Aşırılığa düşüp dinin sınırlarını zorlayabilirler. Tarikatsız şeriat erbabı ise, özsüz kabuğa benzer. Kabuk kemirip özden nasiplenmek isteyen hiçbir şey elde edemediği gibi, şeriatın zâhirinde kalanlar da manayı dinin hükümlerindeki mânevî hazzı tadamazlar. İbadetleri de bir süre sonra âdete dönüşür. Bu sebeple büyük âlim İmam Şafii bir beyitinde şeriat-tasavvuf dengesini çok veciz ve güzel bir şekilde dile getirmiş ve şöyle demiştir:

*Hem fakîh ol hem de sûfî,
Sakın olma sadece biri,
Ben Allah için uyarırım seni
Sade fakîh, takvadan yoksun katı kalpli,
Sade sûfî, zır câhil, nasıl düzeltir hâli*

Hacı Hasan Efendi kendinden zuhur eden hâlleri devamlı gizlemeye çalışmıştır. Kerametın hâl olduğunu söylemiş ancak kendinden zuhur eden haller de olmuştur. Bunlardan başlıcaları şudur ki, kendisinin uzun bir zaman çocuğu olmamış bir hakikat ehli kendisine ge-

lerek sırt sırta vermesini söylemiş ve Allah'ın kendisine beş evlat vereceğini müjdelemiş ve bu müjde gerçeğe dönüşmüştür. Selahattin Boynueğri Bey'den nakledilen bir olayda ise bir şahıs Sivas yakınlarında yaptığı bir kaza sonunda gelmiş Hacı Hasan Efendi'yi ziyaret etmiştir. Hacı Hasan Efendi bu kazanın ticarî kâra işaret olduğunu söylemiş ve söylediği üzere o şahıs yüksek bir ticaret adamı olmuştur. Sonraki bir kazada Hacı Hasan Efendi'ye müracaat etmiş ve cevaben "Zekâtını, verginizi ve fitrenizi düzgün verin." tembihleri ile ikaz edilmiştir. Yine Darende eşrafından Uzun Hacı diye bilinen zatın torunlarından Müslim Kaştaş Bey'den nakledildiği üzere bir rahatsızlığı sonucu ameliyat olması gerektiğini söylerler. O ise Hacı Hasan Efendi'ye gelerek durumunu arz eder. Dua ederler. Rüyasında bir şahıs, ona İhramcızâde Efendi tarafından bıçaksız ameliyat edildiğini söyleyerek telaşlanmamasını ister. Ve söylenildiği gibi sıhhat bulur. Aynı şahıs daha sonra gözlerinden rahatsız olup, tekrar Hacı Hasan Efendi'ye müracaat eder. Hacı Hasan Efendi ise iki parmağını mübarek ağzı ile ıslatarak bu şahsın gözlerine sürmüş ve bu şahıs da şifa bulmuştur. İşte bu olaylardan sonra bir Darende ziyaretinde acaba Hacı Hasan Ağa'mın mı rütbesi büyük yoksa Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'min mi düşüncesine kapılmış, Hulûsi Efendi Hazretleri'ne ziyarete geldiğinde Efendi Hazretleri kendisine esans takdim ederken: "Oğlum biz iki cesette bir canız, Abimizdir." buyurmuş Hacı Hasan Efendi'yi ziyaretinde ise Hacı Hasan Efendi ona "Elin rütbesini ne yapacaksın kendi işine bak." buyurmuştur.

Yine Darende'nin önemli simalarından olan Dr. Mehmet Söylemez Bey kendisinin Hacettepe Üniversitesi'ne Öğretim Görevlisi olarak çağrıldığını ve gidemediğini şu şekilde izah eder. "Bu tamamen Hacı Hasan Ağamın mânevî engellemesi idi. Ben onun bize olan sahiplenmesini vefatından sonra anladım. Çünkü o vefat edene kadar ben muayenehanemde hasta kaybetmedim. O gittikten sonra hasta kaybım oldu, işte o himaye duygusunun azaldığını anladım." Yine sarhoşların birinin Hacı Hasan Efendi'ye hakaretine mani olan ikinci sarhoş insanın Hacı Hasan Efendi'nin duasıyla ve himmetiyle tarikata intisap ettiğini nakletmiştir.

Muhabbet

Muhabbet, hakikatte bir zevk işi ve bir şevk nûrudur. Bu nûr, gerçek bir ve tek olan Allah'ın zâtını zâtıyla idrâk etmekten doğar ve bir ışık gibi saçılır.

Muhabbet, bir şirin haldir ki, onunla acılar tatlı baldır.

Muhabbet bir devâdır ki onunla her illet şifa bulur.

Muhabbet bir cilâdır ki onunla her keder sâfi olur.

Muhabbet bir şirin haldir ki onunla her maraz sıhhattedir.

Muhabbet bir candır ki onunla ölümler de canlanır.

Muhabbet Allah'ı tanımanın yani marifetullah'ın bir sonucudur ve Allah'a yaklaşma vesilesidir.

Ashab-ı Kehf'in köpeği lisan-ı hâlle Allahu Teâlâ Hazretleri'nin kudreti ile şöyle demiştir: "Ben Allah dostlarına muhabbet edenlerdenim. Bırakın beni hâlime sizinle gideceğim. Hak yolunda cânı fedâ etmek saâdete ermeyi gerektirir."

Allah İçin Sevmek

Hacı Hasan Efendi, sohbetlerinden birinde "Allah İçin Muhabbet ve Buğz" üzerinde durur ve kısaca şu mesajı verir:

İnsanlar nefret ve muhabbet gibi sıfatlardan kendilerini kurtaramazlar. Bu duygular insanın yaratılışında vardır. Pek çok işlerini de muhabbet veya buğzun tesiri altına yaparlar. Kalplere muhabbet ve ülfet esaslarını yerleştirmek Cenâb-ı Hakkın mü'minlere olan büyük lütuflarındandır. İslâm gelmeden önce en basit hadiselerden ve nefretlerden dolayı insanlar birbirine düşüyor, savaşlar çıkıyor, kanlar dökülüyor ve yuvalar yıkılıyordu. İnsanlarda yaratılıştan var olan sevgi ve buğzu terbiye edecek kudsî bir terazi ve bir düstur yoktu. İşte tam bu noktada Allah'ın lütfu insanlığın imdadına yetişti. Kucağında hakikatler taşıyan din ve peygamber gönderildi. Böylece insanlar için saadet kapıları açıldı. Bunu Yüce Allah şu ayetiyle çok veciz bir şekilde gözler önüne sermektedir:

"Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O,

kalplerinizi birleştirmişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.”²²⁴

Buna göre insanlar yaptıkları işi Allah için yapar ve ilişkilerinden Allah'ın rızasını gözetirlerse birbirini sevmeleri ve kızmaları Allah için olursa o zaman Allah'ın lütfuyla uçurumlardan kurtulur ve gerçek kardeş olurlar.

Allah'tan Korkmak

“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten nasıl sakınmak gerekiyorsa, öylece sakının ve siz ancak Müslümanlar olarak ölün.”²²⁵

Allah'tan korkmak ve sakınmak konusunda bu ayeti esas alan Hacı Hasan Efendi kısaca şunları söylemektedir:

Allah'a itikat ve taatı ile tanımak, O'ndan bu suretle korkmak, pek çok hikmet ve faziletleri kapsamaktadır. Allah korkusu dünyada bir cemiyet için lüzumlu bir fazilet ve iki âlemde birçok korkulardan kurtarır bir kudrettir. Enbiyanın ve evliyanın en büyük ibadetidir. Cenab-ı Peygamber (s.a.v.) buyurmuşlar ki, “Ben sizin hepinizden fazla Allah'ı tanır ve dünyada O'ndan hepinizden fazla korkarım.”

“Her kim, insanlar katında muhterem ve mükerrerem olmak isterse Allah'tan korksun.” O'nun varlığına, birliğine

iman ile boyun eğdiğiniz hâlde can verin. Allah korkusu dünyada bir milletin ahlâkını, vatanını ve mukaddesatını kurtarır. Âhirette Allah'ın rızasını kazandırır. Cennetler, ebedî mesud hayatlar bahşeder.

Bir insanın Allah korkusundan nasibi arttıkça ahlâk ve fazileti artar, ruhu ve insanlığı yükselir, Allah'ına o nisbette yaklaşır.

Evladınıza Allah korkusu, din ruhu aşılaysın ki, ahlâkını, şerefini, mukaddesatını kurtarasınız, kendinize ve milletinize itaat eder ve vatanınızı kurtarmakta can veren bir evlat yetiştirmiş olursunuz.

Tevbe

Rücû etmek, geri dönmek, pişman olmak, nedamet duymak, yaptığı günahı bırakıp Cenab-ı Hakk'a yönelmek.

Yüce Allah'ın bir ismi, bir sıfatı olarak "et-Tevvâb" ise itaata yönelerek Allah'a dönen kişinin istediği bağışlanmayı kabul edip, o tevbekâr kulunu huzuruna alan ve onu affeden anlamındadır. Bu itibarla tevbe, kul hakkında günahlardan dönmeyi, Yüce Rabbimiz hakkında da cezalandırmaktan dönmeyi ifade eder, yani kul Rabb'ine döner, Rabb'i de onun bu yönelişini kabul eder ve onu cezalandırmaktan vazgeçer. İşte bu mânâda «et-Tevvâb» sıfatı, kulların tevbelerini her yönelişlerinde rahmet ve mağfiretiyle kabul eden demektir.²²⁶

İslâm'da tevbe; birisi Allah, diğeri kul yönünden iki farklı anlam taşır. Allah yönünden tevbe, yapılan kötülüğü, işlenen günahı veya kabahati affedip bağışlamaktır. Kul yönünden, yaptığının kabahat veya günah olduğunu bilip, onu bırakıp terk ederek Allah'a dönmek, yani O'nun emirlerine uymak ve yasak ettiği şeylerden kaçınmak suretiyle Allah'a sığınarak O'ndan affetmesini, bağışlamasını dilemek, yaptıklarından pişman olduğunu da belirterek yalnız O'na yalvarmak demektir. Meselâ, bir kabahat, söz gelişi içki içmeyi sırf bedenine yapmış olduğu bir zarardan dolayı veya malına yahut da şerefine zararı dokunduğu için terk etmekte olduğu gibi, Allah rızası ve Allah korkusu düşünülmeyecek olursa, bu gerçek mânâda tevbe sayılmaz. Çünkü tevbe, yaptığı işin günah olduğunu, kusur veya kabahat olduğunu, suç işlediğini kabul etmekle başlar. İşte bu anlamda tevbe, bir ibadet olarak da sadece yüce Rabb'imize tahsis edilmelidir.²²⁷

Hacı Hasan Efendi, tevbe hakkında kısaca şunları kaydetmiştir:

Bu dünya hayatında tamamen (günahtan) korunmuş bir insan yoktur. Cenâb-ı Hak meleklerini kendine ibadet ve tâat etmek gibi sırf hayra yönelik şeyler için yaratmış, onlarda kendilerine isyan edecek vasıflar halk etmemiştir. Şeytanlar ise şer için yaratılmış birer unsurdur. Fakat insan bu iki mahlûk arasındadır. Onda hem şer ve hem de hayır duyguları mevcuttur. Onun her iki tarafa meyilleri bir yaratılışı vardır. Onun varlığında hayır, şer, salâh ve fesat daima çarpışır. O bu iki kuvvet arasında kalmış bir avdır. Sağlam iman ve akl-ı selim sahiplerinde hayrın şer-

re galip geldiği, düzgün durumun bozuk hale dönüştüğü daima görülmektedir. İnsanlık hâli, insanın yaratılışında mevcut olan şer kuvveti geçici bir zaman için onu fena yollara sürükleyebilir. Merhametlilerin en merhametlisi olan Mevlâ kullarının önüne tevbe gibi bir lütuf kapısı açmış, hatalarını afvetmek için böyle bir fırsat bahşetmiştir. Cenâb-ı Hak bir hadis-i kudsîsinde şöyle buyurmuştur: *“Kullarım hiç günah işlemeselerdi onları yok eder, bana karşı kusur edip af dileyen kullar halk ederdim.”*

Cenâb-ı Hak bu hadis-i kudsîsiyle Afv u Gafur ismi şeriflerinin tezahürü hikmetine binâen kullarının kendine yalvarmasını ve O’ndan af dilemesini istiyor. Rasûl-i Ekrem Efendimiz de şöyle buyuruyorlar: *“Âdemoğlu hatadan kurtulamaz. Hata edenlerin en hayırlısı hemen tevbekâr olan kimselerdir.”*

İşlenen günahlar Allah ile kul arasına çekilen bir perde ve Allah’ın rıza ve sevgilinin önüne geçen bir hâldir. Hakk’ın gadabına sebep olan fi’li işlemek en büyük felâkettir. Fakat sıdk ile yapılan tevbe hayvanlar ve kul hakkından başka günahları yok eder. İçeriden gelen samimi bir nedâmet hataları siler, süpürür. Can ü gönülden edilen istiğfar ve yalvarış Gaffarü’z-Zünûb olan Mevlâ’mızın rızasını kazandırır. Cenâb-ı Hak Kitab-ı Kerim’inde buyuruyorlar ki:

“Ey iman edenler, Allah’a öyle bir tevbe edin ki gayet ciddi bir tevbe olsun. Gerek ki Rabb’iniz kusurlarınızı afveder de sizleri altından ırmaklar akar cennetlere koyar.”²²⁸

Ve yine buyuruyor ki: *“Ey Habibim! Nefislerine zulmetmekte ileri gitmiş olan kullarıma müjdele. Sakın Allah’ın rahmetinden ümitlerini kesmesinler. Şüphe yok Allah bütün günahları afveder. Gafur olan da O’dur.”*²²⁹

Tevbe âsi kullar için en büyük kurtuluş ve saadet kapısıdır. Peygamber Efendimiz yukarda meâlen sunduğum hadîs-i şeriflerinde tevbenin dünyada da bir sebab-i saadet olduğunu beyân ederek te’yiden şöyle buyuruyor: Allah Teâlâ çok istiğfar eden kimseyi her sıkıntıdan kurtarır, bir kurtuluş kapısı açar, her üzüntüden kurtaracak bir ferahlık verir ve onun hatır ve hayaline gelmedik bir yerden rızıklandırır. Tevbekâr olan Allah’ın sevgilisidir. Sıdk ile günahına tevbe eden, hiç günah işlememiş gibi muaf ve mağfur olur.

Hacı Hasan Efendi insanın, daha doğrusu akıl sahibi bir Müslüman’ın Allah’ı anarak tevbe etmesini bu lütuf kapısından yararlanmasını hep tavsiye eder idi. Hatta şu hadîs-i kutsîyi beyan ederek *“Eğer siz hiç günah işlemeyseydiniz, Allah Teâlâ Hazretleri sizi helak eder ve yerinize, günah işleyecek (fakat tevbeleri sebebiyle) mağfiret edeceği kimseler yaratırdı.”*²³⁰ okur ve sonra *“Bütün insanlar hata işler. Hata edenlerin en hayırlıları ise tevbe edenlerdir.”*²³¹ hadisini söylerdi.

Allah Dostlarını Ziyaret

Kur’an’da mü’min kelimesi yanında zaman zaman “veliy” ve “evliyâ” kelimeleri de kullanılır. Bazen de “evliyâu’llah” tamlamasına yer verilir. Velî kelimesinin; Allah dostu, Allah’ın özel kulları, Allah katında özelliği bulunan

kimseler gibi anlamları vardır. Bu makamı hak etmiş özel insanların Allah katında özel bir yeri ve Allah'ın onlara muhabbeti vardır. Aynı durum kullar nezdinde de böyledir. Allah'ın muhabbetinin yansıdığı bu insanlar diğer insanlar tarafından da farklı değerlendirilir ve kendilerine farklı bir muhabbet ve sevgi duyulur. Bu onların gösterdiği veya göstereceği kerâmet sebebiyle değil, istikâmetleri dolayısıyla. Bundan dolayı Allah'ın velî kullarını ziyaret etmek çok önemlidir. Zira insan onları ancak Allah için, beraber Allah'ı anmak için ziyaret eder. Niyeti sağlam olduğu oranda da bu ziyaretten istifade eder.

İşte notlarında bu noktaya değinen Hacı Hasan Efendi şöyle demiştir: “Allah dostlarını ziyaret gerçekten dünya mutluluklarının en büyüğüdür. Pîrân-ı ızam hazerâtının ziyâretine varmak şifadır, rahmettir, Cenab-ı Hakk ile meşgul olmanın sebeplerindedir.”

Bu cümleler, Allah dostu olduğuna inanılan zevatın neden ziyaret edildiğini ve bu ziyaretin ne gibi faydalar sağlayacağını göstermektedir. Bir kere ziyaret iyi niyetle, dünyevî bir maksat taşımadan sırf Allah için yapılır. Bu ziyaret böyle bir amaçla yapıldığı zaman sahibini manen mutlu eder ve onun birçok mânevî hastalığına şifa olur. Çünkü o ziyaret esnasında zikir, dua, sohbet, hasbihal, dertleşme, nasihat, değer verme, değer verilme gibi hep güzel şeyler bulunur.

Adâlet

Adâlet, her şeyin hakkını Hak ile vermek demektir. Tâatı terketmek ise ruhun hakkını vermemek demektir. Zira Allahu Teâlâ Hazretleri'nin emr-i şeriflerine muha-

lefet eden bir kimse, görmekten ve işitmekten mahrum olmuş demektir.

Adâlete karşı hiç kimse güçlü değildir. Zira hiç kimse Allah'a karşı güçlü değildir. İşte bunun içindir ki, iman sahipleri hiçbir vakit ümitsizliğe düşmezler. Hak var iken cesaretini kaybetmezler. Allahu Teâlâ âdildir. Adâlet ve Hakk en güçlünün değil en haklıdır.

Yaratılmışların idaresinin Yaratıcı'nın kâmil kudretine te'siri olamaz.

Allahu Teâlâ mahlûkunu bildiği gibi harekette serbest bırakmaz. Fakat aslında onu sevk eden Allah'tır. Kulunun fiillerini ve hareketlerini görmek ister.

Hacı Hasan Efendi hayatı boyunca adâleti kendisine düstur edinmiştir. Öyle ki hiç kimseye haksızlık veya hukuksuzlukta bulunmamaya azami gayret göstermiştir. Hacı Gözütok Ağabey'den nakildir: Darende Pazarı'nda çalıştığı yıllarda ilçelere servis edilen bir kısım sipariş edilmiş üründen birinin kendisine ulaşmadığını söyleyen ilçeli esnaf gelerek Sabit Ağabey'e bu meseleyi anlatır. Konuya şahit olan Hacı Hasan Efendi meseleyi öğrenmek için oğluna: "Sabit, bu zatın ürünlerini göndermiş miydiniz?" diye sorar. O da cevaben: "Evet babacığım gönderdik. Biz arabaya verdik ama nerede kaybolduğu belli değil." der. Hacı Hasan Efendi: "O zaman bu zatın ürünlerini tekrar veriniz ve işini terk ettiği için gidiş geliş yol parasını da takdim ediniz." buyurur.

Başka bir mevzuda esnaftan Balaban Bey'in Sivas Kaledibi civarında bulunan üç dairesini Darende Pazarı ortakları satın almıştır. Balaban Bey'in hanımı bu satışa şiddetle karşı çıkmış ama tapu işlemleri bittiği için yapacak bir şey kalmamıştır. İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Hazretleri'ni ziyarete gelen Balaban Bey, daha kendisi bir şey söylemeden, konuyla ilgili bir kart yazan İhramcızâde Hazretleri o kartı Hacı Hasan Efendi'ye ulaştırmalarını emreder. Hacı Hasan Efendi de, kartı alır almaz derhal çocuklarını ve ortaklarını çağırır ve bu üç dairenin yeniden iade edilmesini emreder. İkinci bir işlemle daireler iade edilir.

Hukuk

Allahu Teâlâ Hazretleri insanları bir kısım vazifelerle mükellef kıldığı gibi, kendilerine birtakım hukuk da vermiştir. Bu cihetle hukukun aslı, İlâhî lütfun tecellisinden başka bir şey değildir. Her insan yaşama hakkına, hürriyet hakkına, tasarruf hakkına ve diğer temel haklara sahiptir. Bu hakları hiçbir vakit imha edemez.

İslâm'a göre, temel insan hakları insana sırf insan olduğu için doğuştan Rabb'i tarafından verilmiştir. Dolayısıyla insan haklarını krallar, yöneticiler ve devletler veremez. Bu hakların kaynağı Allah'tır. Allah da bu hakları insana, insan olduğu için vermiştir. İnsan haklarından yararlanmanın temel şartı sadece insan yani âdemoğlu olmaktır. İnsan doğuştan dokunulmazdır. Bunu ifade etmek için İslâm âlimleri şöyle bir ifade kullanmışlardır:

“Masumiyet yani dokunulmazlık âdemiyet ileidir.” İnsan olan dokunulmazlığı hak eder. Rengi, dini, milliyeti, cinsiyeti, ırkı, makamı, mevkisi, bölgesi, mâlî durumu asla önemli değildir.

Buna göre her insanın sırf insan olması hasebiyle, doğuştan yaşama, seyahat etme, mülk edinme, tahsil alma, inanma, inancını yaşama gibi temel hakları vardır.

Yine İslâm âlimleri insan dünyaya üç temel hakla gelir demişlerdir. Bu üç hak bütün temel hakları kapsayıcı mahiyette olup şunlardır: Hürriyet, mülkiyet ve masumiyet. Yani insanlar hür doğar. Kölelik doğuştan olmaz. Ya savaş ya borcunu ödeyememe ya fakirlik veya ağır bir suçun cezası olarak sonradan köleleştirilmeler olmuştur. Ancak doğuştan bütün insanlar hürdür. Bunun belki tek istisnası köle olan ana-babadan doğanlardır. Yine bütün insanlar doğuştan mülk edinme, özel mülke sahip olma hakkına sahiptir. Aynı zamanda bu haklarını koruma ve dokundurumama hakkına da sahiptirler.

Zikir

Kalbin temizliği zikirle hâsıl olur. Bir ayette şöyle buyurulmuştur:

“Onlar, inananlar ve kalpleri Allah’ı anmakla huzura kavuşanlardır. Biliniz ki, kalpler ancak Allah’ı anmakla huzur bulur.”²³²

Zikir Cenâb-ı Hakdan gayri her ne olursa olsun feragat etmekle gerçekleşir.

Zikrile kalp temiz olur. Zikrile muhabbet-i İlâhiyye hâsıl olur.

Zikrile ibâdetin lezzeti bulunur.

Zikrile İslâm inancı kuvvetlenir.

Zikrile namaza zevk ve şevk ile girilir.

Zikrile ahkâm-ı şer'iyeye kolay ve sühuletle icrâ olunur.

Zikrile taklitlikten vicdanlığa yükseliş hâsıl olur.

Meselâ: Niyeti doğru ve hâlis bir insan "Allah Allah" ism-i şerifini dese ve hakikatten habersiz olsa bile zikre devam ederken ism-i Hudâ ona yol gösterir ve yâr-ı refik olur.

Aşk

Aşk: aşk, muhabbetin nihayeti ve zirvesidir ve Hakk'ın dostlarına yardımıdır.

Aşk, bir kâmil üstaddır ki, onunla yüzbin ruha tesir edilir.

İnsan akli olan cüz'î akıl ve aşk Hak emrine hayrandır.

Aşkın meşrebi her meşrepten ayrıdır.

Âşkın meşrebi vahdet ve mezhebi Hudâ'dır.

Aşkın baharı pejmürde olmaz, şevkin kıvılcımı vürud olmaz.

Tevekkül

Tevekkül, âcizlik gösterme, başkasına güvenip dayanmak, Allah'a güvenme, O'nun hükmünün mutlaka meydana geleceğine kesin olarak inanma ve alınması gereken tedbirleri almak anlamına gelir. Müslüman'ın, yapacağı işlerde tüm zahiri sebeplere sarılması, alınması gereken tedbirleri alması, çalışıp çabalaması, ama gönlünü bunlara bağlamayıp sadece Allah'a dayanmasıdır. Tevekkül, hiç bir zaman, çalışmayı ve sebebe sarılmayı terk edip, "Allah'ın dediği olur." diyerek kenara çekilmek değildir.²³³ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.), devesini salıvererek Allah'a tevekkül ettiğini söyleyen bir bedeviye "*Onu bağla da öyle tevekkül et.*" buyurmuştur.²³⁴

Sabır

Acıya katlanma, sıkıntı ve meşakatlere karşı soğukkanlılıkla mukavemet etme, aklın ve dinin gösterdiği yolda sebat etme.

Sabır ruhun bir melekesidir, güzel bir huydur. Tahammülü zor ve nefse ağır gelen şeylere katlanmak ancak sabır ile olur. Bir hakkı müdafaa ve muhafaza etmek için gösterilen sebat, sabretmekle mümkündür. Allah'ın emirlerini yerine getirmek, aklın ve dinin hoş görmediği ve nefsin meşrû olmayan istek ve arzularına mukavemet edebilmek, hayatta elde olmadan başa gelen ve insana büyük elem ve keder veren bela ve musîbetlere karşı koyabilmek ve bunların üstesinden gelebilmek için sabırlı olmak ve sabretmeye alışmak lazımdır.²³⁵

Bütün faziletlerin anası, hayatta muvaffak olmanın ve kemale ermenin sırrı bu güzel özelliştir. Her türlü rezaletin sebebi sabırsızlık veya gerektiği kadar sabır göstermemektir. Sabır her faziletin üstünde bir değer taşır. *“Şüphesiz Allah Teâlâ sabredenlerle beraberdir.”*²³⁶

Sabrın başı acı olsa da sonu selamettir ve sonucu tatlıdır. Sabır bir insan için önemli bir başarıdır. Zira insanın sabretmesi gereken yerde içinden taşıyıp gelen duygulara hâkim olması o kadar da kolay değildir. Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

“Sabreden başarıya ulaşır.”, “Sabır başarının anahtarıdır.”, “Sabır bir ışıktır.”, “Sabır cennet hazinelerinden bir hazinedir.”, “Sana sıkıntı veren şeylere karşı sabretmende birçok hayır vardır.”

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ifadesiyle; *“Sabır, acı bir olayın yaptığı sarsıntıya karşı ilk anda gösterilen tahammüldür.”*²³⁷ Zira bir felaketle ilk karşılaştığı zamandaki sabrın önemi büyüktür. Sabretmek, mahkûmiyete, meskenete ve zillete razı olmak, haksız tecavüzlere, insan haysiyetine gölge düşürecek saldırılara katlanmak ve bunlara ses çıkarmamak anlamına gelmez. Çünkü meşru olmayan şeylere karşı sabretmek caiz değildir. Bunlara karşı içten elem duymak ve bunlarla mücadele etmek gerekir. İnsanın kendi gücü ve iradesiyle üstesinden gelebileceği kötülöklere katlanması ya da karşılayabileceği ihtiyaçları karşısında gevşemesi sabır değil, acizlik ve tembelliktir. Nitekim Rasulullah (s.a.v.) şöyle dua etmiştir: *“Ya Rabbi! Acizlikten ve tembellikten sana sığınırım.”*²³⁸

Bazı sıkıntılar vardır ki, kulun irade ve gücünü aşar. Böyle felaketler başa geldiği zaman heyecana kapılmadan ve şikâyet etmeden takdir-i İlâhî'ye razı olup sabretmek mü'minlerin özelliklerindedir. Nitekim Cenab-ı Allah Kuran-ı Kerim'de sabr-ı cemili (güzel sabır) emretmektedir.²³⁹ Rasulullah (s.a.v.): *"Sabr-ı cemil şikâyet edilmeyen sabırdır."* buyurmuştur. Kur'an-ı Kerim'in yetmişden fazla ayetinde zikredilen sabır, insan tabiatına aykırı olan zorunlu hallere uymak ve güçlülere karşı koymak demektir. Sabrın gâyesi, beklenmedik olaylar, içine düşülen güçlükler karşısında tedirgin olmamak, paniğe kapılmamak ve tahammül göstermektir. Allahu Teâlâ sabredenlere mükâfatını hesapsızca vereceğini müjdelemiş ve onları övmüştür.²⁴⁰ Cenab-ı Hakk şöyle buyuruyor:

*"Muhakkak sizi biraz korku, biraz açlık ve mallardan, canlardan, ürünlerden biraz eksiltmekle deneriz; sabredenleri müjdele."*²⁴¹

Peygamber Efendimiz de yine şöyle buyurmuştur: *"Hoşlanmadığın şeye sabretmende büyük fayda vardır."*²⁴², *"Sabır ve tahammül gösteren kimseyi Cenab-ı Hakk sabırlı kılar. Sabırdan daha hayırlı ve geniş bir nimet hiç bir kimseye verilmemiştir."*²⁴³

Hacı Hasan Efendi sabırla ilgili şunları kaydetmiştir:

İnsan iyi ve kötü duyguların, hayır ve şer kuvvetlerinin çarpıştığı muharabe meydanıdır. Bâtıl inançlar ve kötü ameller bu meydanda gâlibiyet elde etmek için birçok câzip ve aldatıcı vâsıtalara sahiptir. İşte akıl ve iman sahibinin elinde bu düşmanlara karşı koyacak başlıca

vasıta sabırdır. Sabır bu mücadelede elde edilecek başarı silahının başında gelir. Çünkü Müslüman'ın sabrı bâtılın askerine, nefis ve şeytanın arzularına karşı koyan bir kuvvettir. Sabır, hakikat uğrunda eziyet, musibete tahammül kudretini veren bir nimettir. Bu hayatta pek çok engelleri aşmakta da muhtaç olduğumuz şaşmaz bir kılavuzdur.

Cenâb-ı Hak Kitab-ı Hakîm'inde sabırla yardım istememizi ferman buyurmuştur: *“Ey iman edenler, Allah'tan sabır ve namaz (dua) ile yardım dileyin. Şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir.”*²⁴⁴

Peygamber Efendimiz buyuruyorlar ki: *“Oruç sabrın yarısıdır. Sabır ise imanın yarısıdır.”*

İhlâs ve Riyâ

İhlâs, başlıca şu anlamlara gelir:

1. *Bir şeyi saf, temiz ve arıtılmış hale getirmek.*
2. *Kalbi saf etmek, çıkar ve şöhret amacı güdülmeyen, içten, riyasız, samimi sevgi ve bağlılık.*
3. *Yapılan ibadet ve işlerde gösterişe yer vermeme, ibadet ve taatte riyadan uzaklaşma hali ve kalbin safasına keder veren şeyden, kalbi uzak tutmak.*
4. *Sırf Allah rızasını düşünmek, ona göre hareket etmek ve sadece Allah için ibadet etmek.*²⁴⁵

İhlâs; bir kalp hareketi ve ruhanî bir davranıştır. Kalp temizliğinin ve sağlamlığının bir delilidir. Yalnız Allah'ın rızasını arayan bir niyettir. Kişinin bütün varlığı ve benli-

ği ile Allah'a kulluk etmesi ve bu ibâdet ederken Allah'tan başkasını düşünmemesidir. İhlâsta Hakkın rızâsı talep edilir, yapılan işlerde, riya, gösteriş, menfaat ve şöhret gâyesi güdülmez.²⁴⁶

İhlâs, yeniden dirilme, silkinme, kendine gelme, imanımızı test etme ve “*Ey iman edenler! İman edin.*” sırrına ermenin en önemli yoludur.

Kur'an-ı Kerim'de ihlâsın değişik yönlerine ve neticelelerine dikkat çekilmiştir. Buna göre ihlâs, ibadet ve davranışta Allah'a özden bağlanmaktır. Mesela şu ayet, amellerinde sadece Allah'ın rızasını gözetenlerin hâlis insanlar olduğuna işaret etmektedir: “*Yaptıklarımızın mükâfatı bize, sizin yaptıklarınızın cezası da size aittir. Biz ona özümüzle bağlanmışız.*”²⁴⁷

İhlâs, İslâm medeniyetini diğerlerinden, Müslüman'ı diğer insanlardan ayıran en temel vasıflardan biridir. Zira insanı insan olduğu için sahiplenen, himaye eden, kucaklayan, insanca hayat yaşaması için bütün imkânları seferber eden sadece İslâm medeniyetidir. İnsanlar arası ilişkilerde Müslümanlar birbirine yapmacık gülcükler dağıtmayı başkalarından öğrenmişlerdir. Çünkü Müslümanların kitabında içi başka dışı başka olmak yoktur. Mevlana: “Ya göründüğün gibi ol ya da olduğun gibi görün.” derken aslında ihlâslı davranmayı kastetmiştir.

İhlâs, samimiyet demektir, samimiyetse dinin özüdür.

İhlâs, kulu Allah'a bağlayan en samimi yoldur.

İhlâs, şahısların mülâhaza ve takdirinden korunabilmektir.

İhlâs, bir insan için ve bir Müslüman için en saf, en temiz, en içten, en tabii duygu ve davranışların adıdır.

İhlâs, Allah ile olan ilişkiye ve Allah için yapmamız gereken her şeye dünyalık ve rıya karıştırmamaktır.

İhlâs, bir şeyi sadece Allah için, O'nun rızasını kazanabilmek için yapmaktır.

İhlâs, yapılan amelleri şeytana pay vermeden kurtarabilmek bahtiyarlığıdır.

İhlâs, sıdk (doğruluk) ve istikâmetin (dürüstlüğü) en yakın arkadaşı hatta bunların özüdür.

İhlâs, dindarlığı hedefine ulaştıran bir öz, bir arınmışlık ve mümini, şeytanî tehlikelere karşı koruyan bir sigortadır.

Hz. Peygamber: *“Ameller niyetlere göredir, her kese niyetinin karşılığı verilecektir.”*²⁴⁸ buyurmuştur.

Kudsî bir hadiste şöyle buyrulur: *“İhlâs benim sırrımdan bir sırdır. Onu kullarımdan sevdiğimin kalbine emanet olarak bırakırım.”*

Bir başka kudsî hadiste şöyle buyrulur: *“Kulumun kendisiyle bana ibâdet ettiği en sevimli şey, bana karşı samimi ve ihlâslı olmasıdır.”*

İşkencilere rağmen dininden dönmeyenler, şehit ve gazi olanlar, Allah'ın emirlerini terk etmeyenler bu samimiyeti göstermişlerdir. Altının safı ateşle denenir. İmanın safı ve müminin ihlâsı da zorluklar, musibetler karşısında kendini gösterir.

Şu üç şey ihlâs alametidir: Buna göre bir kimse:

1. Yaptığı amelle ilgili olarak halkın övmesini ve yermesini eşit tutabilirse
2. Amelde ameli görmeyi unutmuşsa. Yani çalıştığını görmeyip ucuba düşmekten kurtulmuşsa
3. Amelin ahirette sevap getireceğini unutup sırf Allah için yapabilmeyi başarmışsa ihlâs sırrına ermiştir.

Meşhur sufilerden bazıları ihlâs konusunda şöyle demiştir:

Fudayl b. İyad: “Ameli ve günah olan şeyleri terk halk için etmek riyadır. Halka gösteriş için amel ve ibadet şirk-tir. İhlâs ise bu iki şeyden Allah’ın seni kurtarmasıdır.” buyurmuştur.

Cüneydi Bağdadî ise: “İhlâs, Allah ile kul arasında bulunan bir sırdır; melek bilmez ki sevabını yaza, şeytan bilmez ki ifsad ede, heva ve heves bilmez ki saptıra.” buyurmuştur.

Seyl b. Abdullah’a soruldu: “Nefse en ağır gelen şey nedir?” O da: “İhlâstır. Çünkü ihlâsta nefsin nasibi yoktur.” dedi.

Başta ibâdetler olmak üzere bütün amellerin Allah’ın rızasını gözeterek ve O’nun rızasını kazanmak için yapılması esastır. Bu da ancak ihlâs ile mümkün olur.

Yapılan ameller ancak ihlâs ile ulvi bir gayeye bağlanır ve ibâdet vasfı kazanır.

İhlâs ile yapılan normal bir amel sayılırken, ihlâs ile yapılmayan ibadet bile ibadet olma vasfını kaybeder. Bu sebeple Allah katında amellerin kabul olmasının ve değerlendirilmeyi hak etmesinin temel şartı ihlâstır.

İhlâs olmadan yapılan bir amel, başta riya yani gösteriş olmak üzere, birçok olumsuzluğun gölgesinde kalır ve boğulur.

Beden için ruh ne ise ameller için de ihlâs odur. Yani ihlâssız amel özü olmayan kuru bir bitki ve sadece bir yorgunluktan ibaret kalır.

İhlâs, kazanılması zor ancak kaybedilmesi kolay bir haslettir. Bunun için Zünnun-i Mısrî'nin şöyle dediği nakledilir:

“Bütün insanlar ölüdür, âlimler bundan müstesnâdır. Bütün âlimler uykudadır, ilmiyle amel edenler bunun dışındadır. İlmiyle amel edenlerin de aldanma ihtimali vardır, ancak ihlâslılar müstesnadır. İhlâslılar da her an büyük bir tehlike ile karşı karşıyadırlar...”²⁴⁹

İmam Birgivî bunu “Bütün insanlar helak oldu, ancak âlim olanlar kurtuldu. Âlim olanlar da helâk oldu, ancak ilmi ile amel eden, yani öğrendiklerini yapan âlimler kurtuldu. Amel eden âlimler de mahvoldu, ancak bunları ihlâsla, yani Allah rızası için yapan âlimler kurtuldu.” şeklinde ifade etmiştir.

İhlâsın zıddı riya ve gösteriştir. Bu da insanı şirke sürükler. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu konuda şöyle buyurur:

“Şüphesiz Cenab-ı Allah sadece kendisi için ve kendisinin rızası için olmayan bir amelden başkasını kabul etmez.”²⁵⁰

Hacı Hasan Efendi ihlâsla ilgili olarak şu hususları not etmiştir:

Hakları çiğneyerek hak yolunda imiş gibi görünenler sözlerinde, işlerinde ve bütün ibâdet ve amellerinde riyâkâr olanlar, dünyada insanlarla eşit yaşasalar bile âhirette cehennem en altında yer alacaktır. İnsanları aldatmakta başarılı olanlar, hiçbir zaman sinelere vâkıf bütün esrara muttali', gaipleri bilen Allahu Teâlâ'yı aldatamazlar. İbâdetlerinde gösteriş yapanlar, bütün işlerini riyâ ile çevirenler, samimiyetin verdiği iç huzurundan mahrum oldukları gibi âhirette de amellerinin mükâfatını göremezler. *“Münâfıklar Allah'ı kandırmak isterler, Allah da onların cezasını verir. Onlar namaza üşenerek kalırlar, halk görsün diye kırlar ve Allah'ı pek az anarlar.”²⁵¹*

Rasûl-i Ekrem Efendimiz mürâilik ve münâfıklık gibi mezmum sıfatlardan kurtulmamız, riyâ ve nifakla iş görenleri seçebilmemiz için münâfığın özelliği olan üç alameti bize şöyle beyân buyurmuşlardır: *“Münâfığın âlameti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiği zaman sözünü yerine getirmez, vâdinde hulf eder, kendine emânet edilen şeye hıyânet eder.”*

Bazı Müslümanların gerek dünya ve gerek âhîret işlerinde samimiyet ve ihlâstan uzaklaşması, riyaya yönelmesine sebep olmuştur. Dostluk ve komşuluk esaslarına riyâ karışmış, ticaret ve sanata samimiyetsizlik el atmış, her

şeyde aldatmak hâkim, ibâdet ve tâatlar ferdî ve ictimâî hareketler hep riyâ ile karışır olmuştur. Emânete hıyânet âdet olmuş, itimat ortadan kalkmış. Dost dostuna, kardeş kardeşe, evlât babaya, komşu komşusuna hemmeslek olan meslektaşına inanmaz olmuştur. Her işinde ihlâsın nûrunu, sadâkatın feyz ve bereketini riyâ söndürmüştür. Peygamber-i Zîşanı: “Ümmetim için en ziyade korktuğum şey küçük şirkir.” buyurmuştur. “Küçük şirk nedir, yâ Rasûlallah?” diye sorulunca “Riyâdır.” buyurmuşlar.

Kıyâmet gününde insanlar amellerinin mükâfatlarını aldıklarında Cenâb-ı Hak riyâkâr kimselere diyecek ki “Haydin dünyada gösteriş yaptığınız kimselere gidin, mükâfatınızı onlardan isteyin.” Kıyâmet gününde kurtuluş çaresi nedir diye Peygamberimiz’e sual soran kimse şu cevabı almıştır: “Allah’ı aldatma.” deyince, buyurmuşlar ki: “Allah ve Rasûlünün emirlerini Allah rızası için yapmayıp da insanlara gösteriş maksadıyla yapmak Allah’ı aldatmaya kalkışmak değil de nedir?” buyurmuştur.

Bu vatana sözü doğru, özü doğru olan evlât yetiştiriniz. Yalandan nifak ve riyâdan evlâdınızı muhafaza ediniz. Terbiyenin esası sizin elinizle kurulur. Hakikatin en doğrusu sizin dilinizle söylenir. Hakikatleri nûr-ı İlâhî ile gören ve gösteren siz olacaksınız. Sizin terbiye ve görüşünüze şeriât sahibi kıymet vermiştir.

Haset

Kıskanmak, çekememek, başkasında olan sağlık, zenginlik ve benzeri nimetlerden dolayı rahatsız olarak o

kişiden o nimetin gitmesini istemek... Kalpte bulunan ve insanı kötülöklere sürökleyen en önemli ve gayri ahlâkî özelliklerden, hastalıklardan birisidir. Bilgisizlik ve tamahkârlığın birleşmesinden, kaynaşmasından doğar. En çok da tanıdık ve akrabalar arasında kendisini gösterir.

Haset, çirkin huyların en zararlılarındanır. Herkes-te bulunmakla birlikte dereceleri farklıdır. Kimi insanda haset duygusu bir an için gelip gider; kiminde ise iyice yerleşir, bütün benliğe hâkim olur ve gittikçe artar. İşte asıl üzerinde durulması gereken ve tehlikeli olan haset sonuncusudur. İmam Gazalî'ye göre haset ancak bir nimete karşı olur. Allah bir kimseye bir nimet bağışladığı zaman diğer insanda ona karşı iki türlü hal belirir. Birincisi, o nimeti çok görerek onun elinden gitmesini istemektir; buna haset denir. Hasedin tezâhürü de insanın elindeki varlığı, nimeti çok görmek ve yok olması halinde sevinmektir. İkinci hâl ise ne varlığa sevinmek, ne de yok olmasını istemektir. Buna karşılık o insanda bulunan nimetin kendisinde de bulunmasını istemektir. Buna da gıpta denilir.²⁵²

“Mü'min gıpta; münâfık haset eder.” sözü bu iki durumun farkını ve bulunduğı insanın niteliğini ortaya koymaktadır.

Haset, yani başkasının elinde bulunan bir nimetten hoşlanmayarak onun yok olmasını istemek haramdır. Ancak bir fâcir veya kâfirden bulunup fitne uyandıran, insanlar arası ilişkilerin bozulmasına, herkese eziyet edilmesine neden olan nimetin ortadan kalkmasını istemek,

bundan hoşnut olmamak haram ve günâh değildir. Çünkü onun yok olmasını istemek bir nimeti çekemeyerek yok olmasını istemek değil; bir fitne ve zulüm aracının ortadan kalkmasını istemek demektir.²⁵³

Hasedin haram olmasının sebebi Allah'ın kullar arasında yaptığı taksim ve takdire razı olmamayı, teslimiyet göstermemeyi ifade etmesi ve Kur'an-ı Kerim'de ifade ettiği gibi kâfirlerin özelliklerinden birisi olarak sayılmasıdır. İlgili ayet şöyledir:

*“Size bir iyilik dokunsa, bu onları tasalandırır, size bir kötülük dokunsa, ondan ötürü sevinirler.”*²⁵⁴

Ehl-i kitabın içlerindeki hasetlerin kendilerini nasıl bir yola sürüklediği de şöyle anlatılmaktadır:

*“Kitap sahiplerinin çoğu, gerçek kendilerine belli olduktan sonra sırf içlerindeki hasetten ötürü sizi imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler.”*²⁵⁵

Kendilerine kitap ve ilim geldikten sonra insanların birbirlerine düşmelerinin sebebi de haset olarak ifade edilmiştir:

*“Onlar kendilerine ilim geldikten sonra sadece azalarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer belli bir süreye kadar (azabın ertelenmesi hakkında) Rabb'inden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hüküm verilir (işleri bitirilirdi).”*²⁵⁶

İnsanoğlunun en kötü ve müzmin hastalığı olan haset hakkında Hacı Hasan Efendi kısaca şunları kaydetmiştir:

İctimâî hastalıklarımızdan biri de hasettir. Bu haset ve çekememezlik yüzünden beşeriyet ferdî, ictimâî pek çok zararlara dûçar olmuştur. İnsanları ve bütün mah-lûkatı yaratan Allah rızıkları kulları arasında taksim etmiştir. İnsanlara verilen akıl ve zekâ gibi şeylerle ezelde taksim olunmuş birer lütf-ı İlâhîdir. Fakat insanoğlu nedense akıl taksimine razı olur da bir türlü rızık taksimini hazmedemez. Herkes kendi aklını beğenir, rızıktan şikâyet eder. Yaratan'ın yaptığı akıl taksimini kabul eder de rızık taksimine râzı olmaz. Haset denilen kötü huydan kendini kurtaramaz. Ayet-i kerîmede: *"Allah'ın fazlından insanlara verdiği nimetleri çekemeyip haset mi ediyor?"*²⁵⁷ buyrulur.

Haset, insan hayatında pek derin yaralar açmıştır. Şeytanın insanlar üzerinde kullandığı en mühim silâhtır. Bu öyle bir âfettir ki, bir cemaati parçalamak ve bir milletin yükselmesine engel olmak için şeytanın kalplere ilga ettiği bir vebâdır. Bir milletin iktisadî ve ilmî durumunda haset yüzünden açılan yaralar, asırlarca kapanmaz. Fertler olsun, cemiyetler olsun, çok defa bu haset yüzünden pek çok mahrumiyetlere dûçar olurlar.

Cenâb-ı Peygamber (s.a.v.) buyuruyor ki: *"Sakının, aman hasetten sakının. Zira haset ateşin odunu yakıp bitirdiği gibi, hasenâtı, yaptığımız iyilikleri yer bitirir."*

Rüşvet

Rüşvet, haksız bir menfaat elde etmek için kişilere çıkar sağlama; lehe hüküm vermesi için hâkime verilen mal

veya para; başkasının malını haksızlıkla yeme yollarından biridir. Rüşvetle ya hak edilmeyen bir menfaat ele geçirilmekte veya başkasının hakkına tecâvüz edilmektedir.²⁵⁸

Rüşvet yalnız alan için değil veren ve aracılık yapan için de harâmıdır. Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “İnsanların mallarından bir kısmını bile bile, günâh işleyerek ele geçirmek için iş başındakilere yedirerek mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin.”²⁵⁹

Rüşvetin devlet dairelerine, özellikle mahkemelere girmesi çok büyük bir suçtur. Hz. Peygamber (s.a.v.): “Hüküm vermede rüşvet verene ve alana Allah lânet etsin.”²⁶⁰ diye beddua ederek rüşvetin ne kadar çirkin ve haksız bir kazanç yolu olduğunu göstermek istemiştir.

Bir memurun rüşvetle haksızlık yapması çok kötü bir iştir. Rüşvet, bir hakkı araştırmak, bir işi yapmak için de alınmaz. Bu zaten memurun görevidir. Devlet memurlarının hediye almaları da dinimizce rüşvet sayılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde şöyle bir olay olmuştur: Peygamberimiz, zekât toplamak için sahabeden birini memur olarak bir bölgeye göndermiştir. Bu memur dönüşünde, topladığı zekâtı teslim ederken şöyle demiştir:

“Bu sizindir, şu da bana verilen hediyedir.” Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) kızmış ve şöyle buyurmuş: “Eğer doğru söylüyorsan, git, anne-babanın evinde otur ve bu hediyeler sana gelsin, görelim.”²⁶¹

Bu hadisiyle o, memura ancak rüşvet düşüncesi ile hediye verilebileceğini anlatmak istemiştir.

Rüşvet dört kısımda ele alınabilir.

- 1- Hâkim veya idareci olabilmek için verilen rüşvet.
- 2- Hâkimin lehinde hüküm vermesini sağlamak için verilen rüşvet.
- 3- Bir kimse ile idarecinin arasını düzeltmek karşılığında üçüncü kişiye verilen rüşvet. Burada rüşvet veren ya idareciden gelecek bir zararı önlemek veya meşru bir menfaat elde etmek istemektedir.
- 4- Bir kimsenin malına ve canına bir zarar vereceğinden korktuğu kişiye verdiği rüşvet.

Birinci ve ikinci maddede tarafların her ikisi için de vermek veya almak haramdır. Üçüncü madde yalnız alana haram, verene haram değildir. Dördüncü maddede de hüküm aynıdır. Çünkü bir Müslüman'ın, Müslüman kardeşinin malına canına zarar vermemesi gerekir.

Ayrıca rüşvet kabul eden hâkimin vermiş olduğu hüküm geçerli değildir. Aynı zamanda böyle bir hâkim âdil sıfatını kaybeder ve fasık olur, görevine de son verilir. Devlet görevinde çalışan memurların ve hâkimin almış olduğu hediyeler de rüşvet sayılır. Çünkü onlar bu görevde olmasalardı kendilerine hediye verilmeyecekti. Hediye vermekten maksatları işlerini gördürmektir. Hatta rüşvet alan hâkim doğru karar vermiş olsa bile yine aldığı haramdır. Çünkü hüküm vermek onun görevidir. Ayrıca başka bir şey alması gerekmez.

Rüşvet alan bir kimse almış olduğu mala dinen sahip olamaz; onu geri vermesi gerekir. Bir kimsenin dinine ge-

lecek bir zararı önlemek için rüşvet vermesi bir çare ise verebilir. Bu, verene haram olmaz. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) dine dil uzatan şairlere ve aleyhte bulunmalarını istemediği kimselere bir şeyler verirdi. Bu konuda müellefe-i kulub'a zekâttan pay verilmiş olması yeterli bir delildir.

Rüşvet toplumsal bir hastalıktır. Rüşvetin yaygınlaştığı yerlerde halkın birbirine ve devlete karşı besledikleri güven duygusu yok olur. Herkes yapılan işlerden, özellikle mahkemelerde verilen kararlardan şüphe eder; her işin, her kararın arkasında rüşvet var zanneder, rüşvetsiz iş yapılmayacağına inanır. Bu inanca namuslu insanların da kapılması, rüşveti toplumsal bir felaket haline getirir.

Rüşvetin sadece topluma değil, onu alana da zararı vardır. Az çok dinî inancı olan insanlar, er geç yaptıkları işin kötülüğünü anlayacak ve vicdanları rahatsız olacaktır. Asıl önemlisi de dünyada üç-beş kuruşluk menfaat sağlamak için rüşvet alanların Allah'ın lanetine müstehak olmaları ve dünyaları için ahiretlerini kaybetmeleridir. İslâm'ın hâkim olduğu toplumlarda rüşvet olayı asgari sınıra çekilir. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.v.) rüşvet alana da verene de lanet ettiği ve ikisinin de cehennemlik olduğunu ifade ettiğini bilen Müslümanlar mutlaka bundan uzak dururlar.²⁶²

Bu toplumsal hastalığa dair Hacı Hasan Efendi'nin notlarından ve ikazlarından şunları okuyoruz:

İnsanlar arasındaki dostluk râbitaları ve her türlü muamele esasları doğruluk terazisinde tartılmadıkça ne

ferdin refahı ve ne de cemiyetin sâdeti şeref ve haysiyeti sağlanabilir. İnsanlar birbirlerine muhtaçtırlar. Ticarî muamelelerde resmî ve gayr-ı resmî işlerde birbirimize muhtaç olduğumuz daima vâkidir. Bu ihtiyaç tatmin yolunda yanlış yollara sapmak, emniyet ve doğruluk esasları üzerinde yürümemek bir cemiyetin mânevî temellerini sarsar. İnsanları birbirine bağlayan itimat bağlarının kopmasına sebebiyet verir. Hayata huzur ve itminan bahşeden feyizli kaynakların sönmesine de en tehlikeli âkıbetlere yol açar. Eğer insan vicdanının sesini duyarak imanının ışığı altında yürüyerek vazifesini ifa etmez ve her işinde temiz bir yürekle Allah'tan korkarak hareket etmezse, haklar ve hakikatler zayî olur ve bütün işler fesada uğrar.

Geçici bir hayat değilmiş gibi lüzumundan fazla dünyaya bağlanmak bitmez, tükenmez hırs ve tama esiri olarak hareket etmek insanı harama götürür. Helâlinden kazanmak ve yemek var iken harama el uzatmaya, rüşvet almaya ve o yolda servet toplamaya sevk eder. Rüşvet almayı İslâmiyet kat'iyen haram kılmıştır. Çünkü rüşvet ahlâkî ifsat eder, âdâb ve nezâketi yıkar, zimmet vicdanı öldürür. Rüşvet alandaki kötü haramın, fesat ve denâetin bir alâmetidir. Herhangi bir işe rüşvet karışırsa o şeyin nûrunu karartır. Doğru ve selâmete giden yolunu şaşırtır. Bir mahkemeye rüşvet girdiğini tasavvur ediniz, adâletin o mahkemede yeri kalır mı? Rüşvet hakkı boğar, adâleti perdeler, zulmü yaşatır. Cinayetleri gizler, hakikatleri alt üst eder. Zâlimin zulmünü artırmakta, câninin cinayetini tekrarlamakta, müfsidin şer ve fesadını yapmaktaki hareketlerin devamını sağlamış olur. İnsan haklarının ziyâına, zulüm ve fesadın taammüm etmesi-

ne sebebiyet verir. Onun için İslâm dini rüşvetle hüküm kürsüsüne oturmayı, rüşvetle hükmetmeyi haram kılmıştır. Rüşvetle hükmedenin hükmünü bâtil saymıştır. Böyle ibadullahın hukukunu himaye etmiş Cenâb-ı Hak Kur'an-ı Kerim'inde buyuruyorlar ki:

*“Ey iman edenler! Meşru olmayan sûretlerle birbirinizin mallarını yemeyin. Lâkin arzunuzla edeceğiniz bir ticaret olursa ona diyecek yoktur.”*²⁶³

Diğer bir ayet-i kerimede şöyle buyrulur: *“Hakkınız yok iken birbirinizin mallarını bâtil sebeplerle yemeyin. İnsanların mallarından bir kısmını bile bile günah ile yemek için o malları hâkimlerin eline düşürmeyin.”*²⁶⁴

Ve yine buyurur ki: *“Birbirinize fazilette, merhamette yardım edin. Yoksa günahta, zulümde yardım etmeyin.”*²⁶⁵

Rasûl-i Ekrem Efendimiz şöyle buyururlar: *“Bir vücud ki, haramla beslenmiştir. Onun için evlâ olan ateştir.”*

Yine buyurmuşlar ki: *“Rüşvet alana da, rüşvet verene de, aralarında vasıta olana da Allah lânet etsin.”*

Koğuculuk

Arapçası “nemime” olan koğuculuk, bir kimseye, o kimse hakkında bir başkasının söylemiş bulunduğu bir sözü ya da o kimseye yönelik yapmış bulunduğu bir işi-gördüğünü veya duyduğunu öne sürerek- ulaştırma, aktarma, götürme işidir. Kısacası kişiler arasında arabozmak amacıyla söz taşımaktır.

Gıybette, bir kimse hakkında konuşma vardır. Konuşulanın konuşanları ilgilendirip ilgilendirmemesi veya doğru olup olmaması da gıybet fiilini değiştirmez. Eğer konuşulanlar yalansa, hem gıybet hem iftirâ edilmiş olur. Konuşulanlar doğru ise, gıybet yapılmış olur. Koğuculukta ise, anlatılan şeyler kendisi ile konuşulan kimseyi ilgilendiren bir konuda olmaktadır: “Senin hakkında şunu dedi veya senin aleyhinde şunu yaptı.” gibi... Kendisine söz götürülen kimsenin sıradan biri olması ile herhangi bir konuda yetkisi bulunan bir görevli olması arasında fark yoktur. Bu bakımdan jurnalciler ve ihbârcılar da “koğucu” (nemmâm) konumundadır. Ancak, Allah için yapılan şahitliktir ki, bunun dışındadır.²⁶⁶

İslâm dininde koğuculuk hoş görülmemiş ve bu durum hem ayetlerde, hem de hadislerde belirtilmiştir. Nitekim bir ayette şöyle buyurulmuştur:

*“Vay haline, diliyle çekiştirip alay edenlerin hepsinin.”*²⁶⁷

Bu ayette geçen “hümeze” kelimesi, yalın bir çekiştirmeden çok koğuculuk anlamına gelmektedir. Bir başka ayette, “sözü yaymak için yürüyen hemmaz”lara yani söz taşıyanlara aldırış edilmemesi, itibar gösterilmemesi istenmiştir.²⁶⁸

Konuyla ilgili hadislerden biri şöyledir: “*Koğucular cennete girmeyecektir.*”²⁶⁹

Hacı Hasan Efendi'nin bu kötü huyla ilgili olarak şunları not ettiğini görüyoruz:

İnsanlar arasındaki sevgi ve saygı bağları birbirlerini saymakla ve sevmekle oluşur, kudsî bir bağa bağlanmak

ve kudsî bir topluluk meydana getirmekle muhabbetle ve yardımlaşma ile olur. İyi anlaşmış muhabbetle yaşayan ferdlerden oluşan bir cemiyetin meydana getireceği hayırlı işler ferdler tarafından vücuda getirilen birçok hayırlardan daha üstündür. Ferdleri Allah'ın ipine sarılmış, mâneviyatını sarsıcı tefrikaya düşmemiş olan cemiyet topluluğu içinde bulunup da mânevî kuvveti, hayrı, şerri idrak edemeyen birçok ferдин terbiyesini deruhte ettiği zaman pek çok faydalı neticeler elde eder. Öyle bir asırdayız ki, değil ferdlerin, hattâ hükümetlerin bile yalnız yaşamaları tehlikeli olmuştur. Hedefi hak ve hakikat olan bir topluluğun ehemmiyetini, insanların hayrına çalışmanın kıymetini, hâdiselerin iktizasına göre nâzil olan Kur'an-ı Kerim beyan buyurmuştur. İnsanlar yaratılışları itibariyle şahsî menfaatleri uğrunda ebnâ-yi cinsinin haklarını çiğnemeye, kendi fikirlerini beğenmeye, her meziyeti kendilerinde üstün bulmaya meyyal oldukları için yanlış yollara sapanlara doğru bir istikâmet vermek, içinde yaşadığı cemiyetin faydasını şahsî menfaatten üstün tutmak hususunda dinî terbiyeye muhtacız. Çünkü dinî inançlar cemiyetin dâimâ selâmetini te'min edegelmiştir.

Bir cemiyetin âhengini bozar, efradını birbirine düşürmekten zevk alır, cemiyet arasında muhabbet bağlarını koparmaktan haz duyan hasta ruhlu insanlar vardır. Bunlara dinimizde "nemmam" adı verilir. Bunlardaki cemiyetin vahdetini sarsan söz taşıma âdeti, insanların başına pek büyük musibetler getirmiştir. Birinin sözünü başkasına götüren ve bu sûretle ara açanlar nice âile ocaklarını söndürmüş, ülfet ve muhabbetle yaşayan iki

kardeş arasını açmış, baba ve evlât arasındaki şefkat ve merhametle tecessüs etmiş ictimâî binâyı yıkmıştır.

Anlamadan, dinlemeden her işittiğimiz şeyin arkasına düşmememiz lâzımdır. Tahkik etmeden verilen kararlar, vahim âkıbetler doğurur. Konuşmamızın başında okuduğum ayet-i kerimede Cenâb-ı Hak buyuruyorlar ki: *“Ey iman edenler! Eğer size bir fâsık bir haberle gelirse onu tahkik edin. Anlayın, dinleyin. Yoksa bilmeden bir kavme sataşırsınız da yaptığınıza pişman olursunuz.”*

Dostluk, akrabalık, komşuluk, aile gibi râbitaları parçalamak için söz taşıyanlar nemmamlık ve hafiyelik edenler cennete giremeyeceklerdir. Çünkü Cenâb-ı Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: *“Size en şerli olanlarınızı haber vereyim mi?”* Ashâb-ı kirâm, *“Yâ Rasûlâllah haber veriniz.”* dediler. Buyurdular ki: *“İnsanları birbirine düşürmek için söz götürenler. Dostlar arasını ifsat edenler en şerli, hayırsız insanlardır.”*

Yalan Yere Yemin

Olmuş bir olayın aksini iddia edip ve buna da yemin etmeye yalan yere yemin etmek denir.

Yalan yere yemin eden kişi, Allah'ı yeminine şahit göstererek insanları kandırmak istediği için O'nun mukaddes adını istismar etmekte, O'na iftirada bulunmaktadır. Kur'an, yalan yere yemini yasaklayıp bu şekilde davrananların azaba çarptırılacağını şu ayetle ifade etmiştir:

“Birbirinizi aldatmak için (yalan) yemin etmeyin, bu yüzden yere sağlam basan ayak sürçebilir ve Allah yolundan alıkoymanıza karşılık kötü bir azab tadarsınız. Bunun için size (ahirette de) büyük bir azab vardır.”²⁷⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.) de, büyük günahların en büyüklerinden birinin de yalan yemin olduğunu söylemiştir.²⁷¹

Bir kimse geleceğe yönelik yaptığı bir yemini bozduğunda, kefarecini ödemek suretiyle yeminin günahından kurtulur. Fakat yalan yemin öyle büyük bir günahdır ki, onun cezasını keffaret dahi düşüremeyeceği için, yalan yeminde keffaret olmaz. Böyle bir günah işleyen kişi, yalanına şahit gösterdiği Allah'a tevbe etmeli, af dilemeli ve bir daha bu günahı işlememelidir. Onun günahını ancak Allah affedebilir. Yalan yeminle başkalarının hakkı alınmışsa, velev ki bu kanun yoluyla olsun, ikinci bir günah daha işlenmiş olur. Haksız yere elde edilen bu hak, sahibine ödenmedikçe tevbe ile kurtuluş olmaz. Mesela bir kimse, ödemediği borcunu bile bile “ödedim” diye yemin etse, karşı taraf da alacağını isbat edemese ve hâkim, yalan yemin edenin borçsuz olduğuna hükmetse, bu kişi iki büyük günahı birden işlemiş olur. Bir de dikkatsizlik, kötü alışkanlık, hata... gibi sebeplerle yalan yere yemin etmek durumuna düşülür. Şüphesiz ki bunun günahı diğeri gibi değildir. Fakat gelişi güzel, lüzumsuz yere Allah'ın adını anmak da bir günahdır. Bu nedenle dile hâkim olmalı, yemini alışkanlık haline getirmemeli, ancak çok önemli durumlarda yemin etmelidir. Yeminde niyet, yemin ettirenin maksadına göredir. Bu nedenle, yemin eden kişi kalbinden başka şeyleri geçirerek yemin ederse yine yalan yemin et-

miş olur. Mesela, Ahmed'e olan borcu için yemin ettirilen kişi, Mehmed'e ödemiş olduğu, borcu kasederek, borcu mu ödedim diye yemin ederse, yalan yemin etmiş olur.²⁷²

Hacı Hasan Efendi bu konuda şunları kaydetmiştir:

İnsanlık için en mükemmel düstur olan dinimiz helâl ve haramı açıkça beyân buyurmuştur. Âsilere, imanı zayıf olan fâsiklara kolay gelir. Onlar bâtili hakikate, haramı helâle tercih eder. Bu fena hayatta bunu kazanç verir bir ticaret sayarlar. Her gün göz önünde bu hayata vedâ eden binlerce insanı görür ve işitir de yine fisk u fücundan vazgeçmez. Âkıbeti yığın yığın nedâmetlerle dolu olan gafletine son vermez. İnadında, isyanında ısrar eder. Muamelesi bozuk, ticareti hileli, yalan söylemekte ve yalan yere yemin etmekte hiçbir beis görmez. Beş- on paraya, sefil bir menfaate sözünü malını satarken, Allah nâmına yemin etmekten de korkmaz. Kur'an-ı Kerim bunların hâlini anlatırken şöyle buyurur:

*“O kimseler ki Allah'ın ahdini ve kendi yeminlerini birkaç paraya, sefil bir menfaate satarlar. İşte onların ahirette hiç nasibi yoktur. Allah kıyâmet günü onlara hitap etmeyecek, yüzlerine bakmayacak ve kendilerini temize çıkarmayacaktır. Onlar için dayanılmaz bir azab vardır.”*²⁷³

Yalan yere yemin etmek en büyük günahdır. Peygamber Efendimiz: *“Yalan yere yemin etmek öyle fena bir şeydir ki, yeryüzünü çıplak bırakır, bereketi kaldırır.”* buyurmuştur.

Sözü doğru, özü doğru bir insan her iki âlemde de kârlıdır. Bu öyle bir meziyettir ki, dostunun da düşmanının

da itimadını kazanır, takdirine sebep olur. Er veya geç iki cihanda muvaffakiyetler te'min eder.

Ümmeti için daima hayırlar ve güzel meziyetler dileyen Peygamberimiz (s.a.v.), doğruluk meziyetini de müteaddit hadislerle tavsiye buyurmuşlardır: *“Doğruluktan ayrılmayınız. Zira doğruluk iyiliğe gider. İyilik ise insanı cennete götürür. İnsan doğruluğu araştırır ve doğru söylemekte devam etikçe Allah indinde sıddıklar defterine kaydolunur. Yalandan sakının. Zira yalan fışk u fücra giden bir yoldur. Fışk u fücür ise insanı cehenneme götürür. İnsan yalan söylemekte devam ettikçe, hileli yollar aradıkça Allah indinde yalancılar defterine kaydolur.”* Ve buyuruyorlar ki: *“Dört kimseye Allah gazab eder. Mal satarken çok yemin edene, kurulan ve kasılan fakire, evli olan zâniye, zâlim olan hükümdara.”*

Sohbetimizin başlangıcında zikri geçen hadis-i şeriflerinde ise: *“Emin ve daima doğru söyleyen tâcir, kıyâmette doğrulukta kemâle ermiş sıddıklarla, nebîlerle, şehidlerle bir yerde olacaktır.”* buyurmuşlardır.

Yalan Yere Şahitlik

Cenâb-ı Hakk'ın insanlara lütfettiği sayısız nimetlerden biri de dildir. Bu nimetin şükrünü edâ etmek için ibâdet etmek ve doğru konuşmak lâzımdır. Onu Allah'ın râî olamayacağı bir şekilde kullanmak, fena sözlere âlet etmek, onunla dedikodu etmek, kovuculukta bulunmak, bâtilı müdafaa ve yalan yere şehâdet etmek Allah'ın o lütfunu inkâr ve nimetini tepelemek demektir. Cenâb-ı

Peygamber Efendimiz bir hadîs-i şeriflerinde:

“İnsanları yüzüstü ateşe sürükleyen dillerinin belâsıdır.” buyurmuştur.

Sözü sağlam olanın özü de sağlam olur. Özü sağlam olanın ise her işi sağlamdır. Sözün ehemmiyeti pek büyüktür. Yalan söylemek büyük günahlardandır. Hele yalan yere şehâdet bir hakkın zayı’ olmasına sebep olur, adâleti sarsar. Sarf ettiğimiz her sözü bir melek daima yazar. Bugün yardımını gördüğümüz, her an muhtaç olduğumuz âzamız, yarın fena âlemlerimizden ve yalan söylediğimiz sözlerden dolayı bizim aleyhimize şehâdet edeceklerdir. *“İşlemiş oldukları günahtan dolayı dillerinin, ellerinin ve ayaklarının kendi aleyhlerine şâhitlik edecekleri günde onlara çok büyük bir azap vardır.”*²⁷⁴ ayet-i kerîmesi bunu ifade etmektedir.

Risâletpenâh Efendimiz (s.a.v.) buyuruyorlar ki: *“Altı şeyi kendinizden yapacağınıza bana söz veriniz. Sizler için cennete kefil olayım. Sözünüzü doğru söyleyiniz. Vaad ettiğiniz zaman va’dinizi yerine getiriniz. Size bir şey emânet olduğu zaman da emânete hıyânet etmeyiniz. Zinadan nefsinizi muhafaza ediniz. Gözlerinizi harama bakmaktan sakınınız. Zulümden de elinizi çekiniz.”* Bu altı şeyi yapmaya muvaffak olan Müslümanı Cenâb-ı Peygamber (s.a.v.) cennetle tebşir ediyor. Başka bir hadîs-i şeriflerinde, yalan söylemeyi ve yalan yere şehâdet etmeyi en büyük günahlar meydânında zikrediyor. Sohbetimizin başında da okuduğum ayet-i kerimede Cenâb-ı Hak buyuruyorlar ki: *“Ey iman edenler! Allah’tan korkun,*

sağlam ve doğru söz söyleyin de Allah işlerinizi yoluna koyusun ve günahlarınızı mağfiret buyursun. Her kimse ki Allah ve Resûlüne itâat ederse o kimseye hakikaten büyük bir müjde erişmiştir.”

Toplumsal Meseleler

Hacı Hasan Efendi, notlarında ve hutbelerinde bazı toplumsal meselelere parmak basmış ve dikkat çekmiştir. Bunlar arasında vatan savunması, ağaç dikme, temizlik, bulaşıcı hastalıklardan sakınma, içkinin yol açtığı toplumsal felaket ve yıkım, haşeratla mücadele, yangın tehlikesinden korunmak, İslâm'da tedaviye verilen önem, din duygusunun toplumdaki yapıcı rolü, çalışmak, dizanteri ve ishal, göz değmesi gibi bir yönüyle ferdî diğer yönüyle toplumsal olan meseleler de vardır. Konuyla ilgili bazı örnekler şöyledir:

Vatan Müdafaası

Cenâb-ı Peygamber: *“Çocuklarınıza kitabet, yüzmek, atıcılık öğretiniz.”* buyurmuştur. Vatan müdafaası sağlam seciyeli, yüksek ahlâklı, sağlam vücutlu askerî bilgilerle mücehhez, vatanın öz evlâdı ile olur. Bize yan bakan düşmanları korkutmak, bütün esbaba tevessül etmekle mümkündür. Cenâb-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'inde buyuruyor ki: *“Düşmanlarınıza karşı gücünüz yettiği kadar her kuvvetten ve cihad için beslenen atlardan hazırlık yapın ve onunla hem Allah'ın hasmını hem sizin hasımlarınızı korkutacağınız gibi daha başka düşmanları da korkutur-*

sunuz. Onları siz bilmezsiniz. Onları ancak Allah bilir. Ve Allah yolunda her ne sarf ederseniz hiç noksansız mükâfatını alacaksınız.”

İslâm dininde insanların sulh içinde yaşamaları esası tutulmuş, zaruret olmadıkça harbe kıyam edilmemiştir. Düşmanların teaddi ve zulümlerinden korunmak için Müslümanlar kılıcı elden bırakmamıştır. Harp tehlikesi karşısında daima hazır bulunmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de diğer bir ayet-i kerimede buyuruyor ki: *“Haram ay, haram aya karşılıktır. Hürmetler (saygı gösterilmesi gereken şeyler) kısas kuralına tabidir. O hâlde kim size saldırırsa, size saldırdığı gibi siz de ona saldırın, (fakat ileri gitmeyin). Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki, Allah kendine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”*²⁷⁵

İçkinin Fenalığı

İnsanoğluna verilen nimetler arasında aklın büyük bir nimet olduğu şüphe götürmez bir hakikattir. Dünyada akl-ı selim, sıhhatli bir vücut, ihtiyacı giderecek bir servet, şerefli ve haysiyetli bir hayat, her insanın amacı ve en mühim saâdet esaslarıdır. İslâmiyet bu saâdet vasıtalarının muhafazasında azamî gayret göstermemizi ve bunların zararını icap ettiren şeylerden kaçınmamızı kat'iyetle emreder. İçkiyi haram kılmıştır. Çünkü insanın şuurunu, akıl gibi bir nimeti hiçbir sûretle kaybetmesine razı değildir. Muvakkat bir zaman için olsa dahi aklın muvazenesinde herhangi bir bozukluğa meydan

verilmesini istememiştir. Zira akıl muvazenesini kaybederse birçok fenalık ve tehlikelerin baş göstermesi melhuzdur. Mal kaybı, vücudun tahribi, şeref ve haysiyetin heder olması, ahlâkî çöküntüye götüren âkıbetlerin çoğalması, içki içenlerin dünyadaki ziyanlarıdır. Alkolün ciğerde ve beyinde tahripkâr bir faaliyeti vardır. Bu yüzden aklını zâyi edenler, fakr ü ihtiyaç içinde kıvrananlar, illet ve hastalıklara müptelâ olanlar daima görülmektedir.

İçki beşer hayatında derin yaralar açmış, nice âile ocakları söndürmüş ve nice evlât ve âileyi ihtiyaç içinde kıvrandırmış, sokaklara düşürmüş perişan etmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.) içkiyi her fenalığın esaslarından saymıştır. İçki esir ettiği kimselerin kalbinden âile muhabbetini, evlât şefkatini, şerefli bir yaşayış duygusunu sarsmıştır. Peygamberimiz (s.a.v.), sekir veren içkinin her çeşidini, azını ve çoğunu haram diye haber vermiştir. İçkinin fenalığı hakkında vârid olan hadislerin birinde şöyle buyurmuşlardır:

“Her sarhoşluk veren şey şarap hükmündedir. Ve her nevi şarap ise haramdır. Her kim dünyada şarap içmeyi âdet edinir ve tevbe etmeden ölürse, âhirette göreceği azabtan başka cennet şarabı içmeyecektir.”

Kur’an-ı Kerim’in birçok ayetlerinde içkinin fenalığından bahs olunmuştur. Şu ayet-i kerimede Cenâb-ı Hak ferdin ve cemiyetin selâmeti bakımından bazı kötü şeylere yaklaşmaktan Müslümanları nehyetmiştir. Ve bu meyânda içkinin de fenalığı ve şeytan işi olduğunu haber vermiştir. Ve şöyle demiştir:

“Ey iman edenler! İçki, kumar, putlara kısmet çekilen zarlar hep şeytan işi murdar şeylerdir. Onun için sizler o murdar şeylerden uzak durun ki, felâha kavuşup yakayı kurtarabilesiniz. İçki ile kumar yüzünden sırf aranızda husumet düşürmeğe, bir de sizleri Allah’ı anlamaktan, nazar kılmaktan alıkoymayı istiyor. Nasıl artık vazgeçiyorsunuz değil mi?”²⁷⁶

Göz Değmesi (Nazar)

Göz değmesi (isabet-i ayn) haktır; insanın zehri gözündedir; yılanın zehri dişlerinde olduğu gibi.

Göz değmesi, insan ruhunun etkilerindedir. Sahibinin kötülüğüne delâlet etmez. Şu kadar ki haset olan bit-tabî bed nazar olur.

Bir hadis-i şerifte nazara karşı şu dua tavsiye edilir:

“Eûzü bi kelimâti’llahi’t-tâmmetü min külli şeytânin ve hâmmeten ve min külli aynin lâmmeten.” Manası: “Tâm kâmil şâfî ve nâfî olan kelimât ile kelâmu’llah ile Kur’an-ı Azimüşşan cemil ins ve cin şeytanlarının şerrinden ve bil-cümle muzır ve zararlı olan hevâmdan, yani yılan, akrep gibi olan haşerattan ve her bir isabet edici gözden yahut insan şuuruna halel getirecek olan kâffe-i eşyadan sizi istiâze eylerim. Allahu Teâlâ’nın hıfz ve emanetine sizi tevdi’ eylerim.”

Göz değmesinden kaçınmak yani çekinmek lâzımdır. Kaçınmak için bazı sebeplere tevessül eylemek meşru olduğu gibi, sebeplere tevessülün mukadder olan bir belâyı

def edemeyeceğini ve her şeyde hüküm ve te'sir ancak Allahu Teâlâ'nın olduğunu, sonuçta Allah'ın emrine boyun eğmekten, tevekkülden başka çare olmadığını ve herkesin Allahu Teâlâ'ya itimadı lazım olduğunu bu ayet-i kerime haber vermiştir.

İbâdetlerin Hikmetleri

Hacı Hasan Efendi'nin defterlerine aldığı notlarda ibâdetlerle ilgili kısımlar hayli yekûn tutmaktadır. O, ibâdetlerle ilgili aldığı notlarda sadece ilmihâl bilgilerini değil aynı zamanda ahlâk kitaplarını da dikkate almıştır. İbâdetlerin fikhî hükmü yanında hikmetlerine de yer vermiştir. Biz de aşağıda onun ibâdetlerin hikmetlerine dair aldığı bazı notları özet olarak sunacağız.

Temizlik

Dinimiz temizlik dinidir. Hem dinin kendisi temiz ve hem de temizleyicidir. Dinimizin getirdiği temizlik anlayışı olabildiğine kapsamlıdır. İnançta temizlik, fikirde temizlik, kalpte temizlik, vücutta temizlik, dilde temizlik ve ibadette temizlik gibi insan hayatında bulunan her şeyin temizliğine dikkat etmektir.

Tahâret yani temizlik, fıkıh ilminde abdest almak ve gusül etmek suretiyle yapılan temizliktir. Ahlâk ve tasavvufa göre ise temizlik, selim fitratın birtakım şâibelerden, suflî hasletlerden, bozuk inançlardan temizlenmesidir. Bu tahâret ruha ait mânevî bir nezâfettir. İffet, hayâ ve

edeb gibi yüce hasletlerden ruha ait zerâfetlerden başka değildir. İnsanın ahlâkî nezâheti bu gibi temizliklerle ayakta durur. İnsanda yok olmaktan korunan hoş güzellik (hüsn-i letâfet) hayâ ile iffettir. Hayâsız bir çehre ruhsuz vücuda benzer.

Temizlikte madde ve mana gereklidir. Takvanın, ihlâsın, ihsanın ve sıdkın (doğruluğun) temizliği vardır. Takvadaki temizlik, dünyanın helal ve haramını birbirinden ayırmaktır. İhlâstaki temizlik, kendi amellerine güvenmemek; ihsandaki temizlik kendi iyiliklerine bakmamak; sıdktaki temizlik ise, Allah'tan başka ne varsa hepsinden yakayı kurtarmaktır.

Namaz

Namazdan asıl gaye, Allah'ı zikir ve tefekkürdür. Namazın birtakım hikmet ve sırları vardır. Bir ayette şöyle buyurulmuştur:

*“Gerçekten ben, Allah'ım; benden başka hiçbir ilâh yoktur. Onun için bana ibadet et ve anmak için namaz kıl.”*²⁷⁷

Namaz içerisindeki hareket ve teferruat ise her birinde mühim hikmetler bulunan özel şekillerdir.

Nitekim namaz, “malum rükünler ve özel fiiller” olarak tarif edilir. Esasen bu fiilleri ve hareketleri bir ibadete çevirip namaz yapan Allah'a kulluk niyeti ve azmidir. Fakat namaz kılma şeklindeki ibadete ait bu hareketler Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yapılmak suretiyle ümmetine öğretilmiştir. Allah Rasûlü bir hadislerinde: *“Benim namaz*

kılışıma bakın ve öyle namaz kılın."²⁷⁸ buyurmuştur. Bu hadisini, Müslüman olup nasıl namaz kılacaklarını soran bir kavme namazı tarif ederken söylemiştir. Ayrıca Hendek Savaşı sırasında birkaç vakit namazları kazaya kalınca ashap namazları nasıl kaza edeceklerini merak edince de böyle buyurmuştur. O hâlde namazın şeklini biz Hz. Peygamber'den (s.a.v.) öğreniyoruz. O da Hz. Cebrâil'den öğrenmişti. Cebrâile de Yüce Allah öğretmişti.

Biz sadece namazın şeklini değil, aslını, içini, her bir şeklin nasıl yapılacağını ve içinin nasıl doldurulacağını da Allah Rasûlünden öğreniyoruz. Nitekim o, tâdil-i erkânı sahabesine bizzat öğretmiştir. Çünkü namazda asıl hedef huşudur. Huşu namazın mânevî rüknüdür. Huşunun temin edilmesinin en temel şartlarından birisi tâdil-i erkândır. Tâdil-i erkân; namazın içinde yer alan, kıyam, rükû, secde gibi rükünleri yerli yerinde, acele etmeden, hakkını vererek düzgün, sükûnet içinde ve itina ile yapmaktır. Buna göre tâdil-i erkân, rükûda, rükûdan doğrulmada, secdede ve iki secde arasındaki oturuşta söz konusu olur.

Ebû Hureyre (r.a.) tâdil-i erkânla ilgili olarak Asr-ı Saadet'te meydana gelen bir hadiseyi şöyle anlatır:

Rasûlullah (a.s.) mescide girmişti. Derken taşradan bir şahıs geldi ve namaz kıldı. Sonra gelip Rasûlullah (s.a.v.) ile selamlaştı. Rasûlullah (s.a.v.) ona, "Dön ve yeniden namaz kıl; çünkü sen namaz kılmış olmadın!" dedi. O da dönüp evvelce kıldığı gibi namaz kıldı. Rasûlullah (s.a.v.) yine ona dedi ki: "Dön ve yeni baştan kıl; çünkü sen na-

maz kılmış olmadın!" Allah Rasûlü (s.a.v.) üçüncüsünde de namazı tekrar kılmasını emredince o şahıs: "Seni hak üzere gönderen Allah'a yemin ederim ki, bu kıldığımdan başka daha iyi nasıl kılacağımı bilmiyorum. Bana doğrusunu öğretir misin ya Rasûlallah?" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Namaza durduğun vakit başlangıç tekbirini al. Kur'an'dan iyi bildiğin (sûre ya da ayetleri) oku. Rükûa varınca beden azaların yerleşinceye kadar bekle. Rükûdan başını kaldırıncaya kadar tamamen doğruluncaya kadar ayakta dur. Sonra secdeye kapan ve azaların yerleşinceye kadar orada kal. Secdeden başını kaldırıncaya kadar azaların yerleşinceye kadar otur. Ardından tekrar secde yap ve azaların yerleşinceye kadar orada kal. Sonrasında ayağa kalk ve dimdik dur. Namazın bütün rekâtlarında aynen böyle yapmaya devam et!"*²⁷⁹

Gerek Kur'an'ın namazı en güzel şekilde kılmayı emretmesi gerekse Hz. Peygamber'in (s.a.v.) konuyla ilgili emir, tavsiye ve uygulamaları, namazda acele edilmemesini ve namazın huzur, sükûn ve huşu içinde kılınması gerektiğini göstermektedir. Zira namazın bilincine vararak onun mânevî feyiz ve zevkinden istifade edebilenler acele etmez ve namazlarını sükûnet içinde kılarlar. Ruhuna ve amacına uygun namaz kılmayı ifade eden bu durumu İslâm hukukçuları daha çok "tâdil-i erkân" veya kısaca "i'tidâl" terimiyle ifade etmişlerdir.

Tâdil-i erkâna riayet edebilmek için en uygun vaktin aranması, namazın işlerin yoğun olduğu ve vaktin daraldığı bir ana ertelenmemesi ve imkân dâhilinde cemaatle eda edilmesi daha uygundur.

Tâdil-i erkânın ölçüsü, kılınan bir namazın her bir rüknünde rahat bir halde bulunmak, kıraati güzelce ve acele etmeden yapmak, ifa edilen her rükûndan sonra bir müddet beklemek veya iki hareket arasında kalkmanın eğilmekten ayrılmasını gösterecek kadar sükûnetle hareket etmektir. Bu ölçüye riayet eden namazını “dört başı mamur” olarak kılmış olur. Mesela, rükûdan doğrulurken vücut dimdik bir halde olmalı, en az bir kere “Sübhânel-lahî'l-azîm” diyecek kadar ayakta durup azalar mutmain oluncaya kadar beklenilmelidir. İki secde arasında da bu ölçüye riayet edilmelidir. Buna göre tâdil-i erkânın asgari ölçüsü, “Sübhânallah” diyecek kadar sükûnet içinde uzuvların hareketsiz kalmasıdır. Bu miktar, zaman bakımından birkaç saniye demektir.

İslâm hukukçuları, namazın mânevî rükünü olan huşûun gerçekleşmesinde tâdil-i erkânın önemli rolü bulunduğunda genel ve ortak bir kanaat ortaya koymuşlardır. Dehlevî'nin değerlendirmesine göre, tâdil-i erkâna riayet edilmeden yapılan rükünler bir anlam ifade etmeyeceği ve ibâdete uygun düşmeyeceği için tâdil-i erkân emredilmiştir.²⁸⁰ Ancak, gerek Kur'an'da gerekse hadislerde namazın önemine ve istenen ölçülere göre ifâ edilmesi gerektiğine işaret eden nasları dikkate alarak ve farklı şekillerde yorumlayarak tâdil-i erkânın hükmü konusunda ihtilaf etmişlerdir. Tâdil-i erkânın namazın rükünü ve yerine getirilmesinin farz olduğu görüşünde olanlar, rükünlerin ruhunu dikkate alırken, farz olmadığı kanaatini taşıyanlar zahirî durumlarıyla ve örfen kendileri için kullanılan isimleri karşılayacak miktarlarıyla yetinmişlerdir. Mesela, örfe göre, miktarı önemli olmamak

üzere, bir an dik durmaya 'ayakta durma' (kıyâm) denilir. Fakat rükünlerin şekliyle ve örfî anlamlarıyla yetinmeyenlere göre namazın rüknü olan ayakta durma belli bir süreden aşağı olmamalıdır. Buna göre ta'dil-i erkâna riayeti bir rükün veya rüknün şartı olarak değerlendiren Malik, Şafiî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Yusuf gibi İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre ta'dil-i erkân farzdır. "Farzı ikmal eden şey vaciptir." kuralından hareket eden Ebû Hanife ve İmam Muhammed'e göre vacip, bazı âlimlere göre ise vacibe yakın müekked sünnettir. Zâhirî, Câferî ve Zeydiyye mezhebine göre de ta'dil-i erkân bir rükün olup uyulması farzdır. Hanefî mezhebine dair yazılan bazı fıkıh kitaplarında ta'dil-i erkânın hükmü rükunlere göre değerlendirilerek, rükûda "tuma'nîne"nin, rükûdan doğrulduktan sonra bir süre ayakta beklemenin (kavme) ve iki secde arasında bir müddet ("Sübhânellahî'l-azîm" diyecek kadar) oturarak beklemenin (celse) sünnet olduğu kaydedilmekte ise de, daha kuvvetli bulunan görüşe göre, ta'dil-i erkânın birer boyutu olmaları yönüyle bunlar vaciptir.²⁸¹ Ta'dil-i erkânın farz olduğu görüşünü benimseyenlere göre bunun terki durumunda namaz bâtil olur ve ta'dil-i erkâna riayet ederek yeniden kılınması gerekir. Vacib olduğu kanaatini taşıyanlara göre ise sadece sehiv secdesi yapmak gerekir. Hanefîlerin bir kısmı, rükû ve secdelerde ta'dil-i erkâna riayet etmeyen namazını iade etmesi gerektiğini söylerken bazıları da, ta'dil-i erkânın unutulması ve gaflet sebebiyle terkedilmesi durumunda sehiv secdesi, kasten terk edilmesi halinde ise namazın iade edilmesi ve ayrıca Allah'tan af dilenmesi gerektiği görüşündedirler.

Tâdil-i erkâna riayetin hükmü konusundaki görüşleri fıkıh usulü temeline oturtmak için bazı hukukçular şöyle bir değerlendirme yapmışlardır: Tâdil-i erkâna riayet etmeden kılınan namaz, sıfatındaki noksanlık sebebiyle kâsır (eksik) bir edâdır. Bu şekilde ifâ edilmiş bir yükümlülükteki eksiklik, varsa misliyle telâfi edilir, yoksa noksan olanın hükmü sâkıt olur ve noksanlıktan dolayı günah terttüp eder. Tâdil-i erkânın misli olmadığından misli ile telâfi edilemez.²⁸² Bu durumda söz konusu ölçüyü terk eden ne olursa olsun eksik edâdan ötürü günahkâr olur.²⁸³

Namazı özel vakitlerinde ya da her bir namaza ait belirlenmiş vakitte yani vaktinde eda etmek lazımdır. Namazın mahiyetinde yer alan hareket ve vazifeler tetkik edilirse Yüce Yaratıcı'ya karşı tazim ve tekrim içinde namazın cisim ve ruha karşı dahi vazifeleri içerdiği görülür. Namazda Hâlik Teâlâ Hazretleri'ne tazim ve tekrim namazın başından itibaren mevcut olduğu gibi, edasından evvel ve edası esnasında edilen tekbir ve tesbihler, kıyam ve kuudlar, rükû ve sücudlar hep Hazret-i Allah'a tazim ve ubudiyet ifade eder.

Namaz dinin direği olduğu için İslâm bu ibadete ayrı bir önem vermiştir. İbâdetler içerisinde mekânla irtibatlı iki ibâdet vardır. Bunlardan biri namaz diğeri hacdır. Bir ibadetin mekânla irtibatlı olması da ayrıca anlamlıdır. Hacda olduğu gibi, namazda da hemen namaza başlanmayıp bir hazırlık safhası vardır. Hacda ihram ve ihrama girme yeri olduğu gibi, namazda da abdest ve mescit vardır. Hacı olmak için hemen Kâbe'ye gidilemediği gibi, namaz kılmak için de doğrudan mescide gidilmez. Hac

için önce ihrama girmek gerekir. Namaz için de özel dinî temizlik olan abdesti almak gerekir. Sonra mescidin bahçesine, son cemaat yerine ondan sonra da namaz kılınacak mekâna gelinir. Namazdan önce ezan okunur. Bütün bunlar namaza hazırlık ve ibadet iklimine hazırlanmak için yapılıır. Böyle olunca da namazda huşu yakalanmaya çalışılır. Bu şekilde kılınan namaz Allah katında da namaz olduğu için kılanı beklenen hedefe ulaştırır. O hedef de bir ayette şöyle ifade edilmiştir:

“Sana vahyedilen bu ilâhî kelamı (başka insanlara) ilet ve namazında dikkatli ve devamlı ol; çünkü namaz (insanı) çirkin fiillerden ve akla ve sağduyuya aykırı olan her türlü şeyden alıkoyar; Allah’ı anmak gerçekten en büyük (erdem ve iyilik)tir. Allah bütün yaptıklarınızı bilir.”²⁸⁴

Namazın Cisme Ait Faydaları

İslâm dininde cisim ile ruh yahut diğer bir tabirle nefsin maddî kısmı ile mânevî kısmı birbirine o kadar bağlı ve bağımlı kabul edilmiştir ki, bütün ibadetlere hem ruh ve hem de beden iştirak eder.

Zaten maddî, mânevî hayır te’min eden her iş İslâm’a göre ibadettir. Gerek cisme ve gerek ruha karşı gösterilen hürmetler de ibadettir. Yani Müslüman’ın ruhunu ve cismini zarara sokacak işlerden kaçınarak onlara hürmetli davarnaması da bir ibadettir. Çünkü bunlara hürmetli davranmayı, onları bize emânet olarak veren Yüce Allah emretmektedir. Cenab-ı Hakk’ın emirlerine hürmetle nefsin mürakabe ve tezkiyesi de ibadettir. Yine cismin te-

mizliğine, sıhhatine riayet etmek de Cenab-ı Hakk'a karşı tazim ve ubudiyete dâhildir.

Namazın cisme yarayan yönü abdestten başlar. Abdeste Allah'a ibadet için niyet edilir. Yıkanan ve meshedilen her organın yanlıta kullanılmayacağına, aksine yaratılış gayesine uygun olarak hayırda kullanılacağına söz verilir. Abdest aslında mânevî bir temizliktir. Ancak onun bedene ve maddî sıhhata ait tarafları da vardır. Bunların tamamı, yani abdestin maddî ve mânevî temizlik yönleri Cenab-ı Hakk'a tazim ve itaat hareketleri ile bütünlük arz eder. Esasen Müslümanlıkta temizlik temeldir.

Abdeste dair olan ayet-i kerimede şöyle buyrulur:

“Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve -başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp iseniz, iyice yıkanarak temizlenin. Hasta olursanız veya seferde bulunursanız veya biriniz abdest bozmadan (def-i hacetten) gelir veya kadınlara dokunur (cinsel ilişkide bulunur) da su bulamazsanız, o zaman temiz bir toprağa yönelin. Onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (teyemmüm edin). Allah, size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez. Fakat O, sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”²⁸⁵

Namaz pek ulvi bir ibadettir. Namaz mü'minlerin mi'racıdır. Kurbiyyet-i mâneviyyeye yani Allah'a manen yakın olmaya vesiledir. İnsan namaz sayesinde ruhen yükselir; kalben huzurlu olur. Kendisinde pek güzel duygular meydana gelir. Bir ayette şöyle buyrulur:

“Siz ey imana ermiş olanlar! Sarsılmaz bir sabır ve namaz ile yardım arayın; zira unutmayın, Allah zorluklara karşı sabredenlerle birlikte dir.”²⁸⁶

Namazın insanı çıkardığı en önemli makam günahları ve çirkinlikleri terk etme makamıdır. Namazın her rükünü ibadettir. Aynı zamanda namaz bütün ibadetlerin özeti mahiyetindedir. Namazda hacdan, oruçtan, zikir ve tesbihten bir parça vardır. Cenab-ı Hak gerçekten sabredenlerle beş vakit namazlarını eda edenlerin dualarını kabul edip medet ve nusret-i İlâhiyesini onlarla beraber kılar ve onların yardımına koşar.

Namaz ile cisme edilen hizmet yalnız cisimde temizlikten ibaret değildir. Aynı zamanda elbisenin ve namaz kılınacak yerlerin dahi temiz olmaları şarttır. Ve yalnız temizlenmekle kalınmayıp âdab-ı muaşerete, hüsn-i tabiata uygun güzel ve temiz elbise olması da gerekir.

Namazın ruha, yani nefsin mânevî cihetine hizmeti, nefsin terbiye ve tezkiyesine olan hizmeti pek büyüktür. Namaz kılan kimse bütün güç ve kudretini namaza hasredecektir. Secde mahalline bakıp başka tarafa bakmama ve kimse ile konuşmama şartı tamamen kendisini namaza verip başka şeylerle alakayı tamamen kesmek içindir.

Zira mabudunu bulan başka şeye iltifat etmez. Namazda başka şeyler arayan ve gözleri başka tarafları koлаçan edenler Allah ile bağlantıyı henüz kuramamışlar demektir.

İnsanın gerek namaz esnasında, gerek namazdan sonra Allah'ın emirlerini ve kendi amellerini düşünerek yaptıkları iyi ise devam, fena ise tekrar yapmamak için azim ve ihtimam etmesi gerekir.

Namazda sağa ve sola selam verilir. Selamı veren Müslüman, selamı sağında ve solunda bulunan meleklerle ve cemaata verir. Niyeti onları selamlamaktır. Bir anlamda namazından hâsıl olan rahmetten onları yararlandırmak istemektedir.

Ayrıca tahiyat okunurken orada tekrar edilen bir selam cümlesi vardır. Bu cümlede: *“Esselamü aleynâ ve alâ ibâdillahissalihin”* buyrulur. Yani, *“Selam bizim ve Allah'ın sâlih kullarının üzerine olsun.”* demektir.

Halkın namazda iken yolladığı bu selamdan her kim hisse almak dilerse sâlih bir kimse olsun, yoksa büyük faziletten mahrum kalır. Dikkat ediliyor mu, teşehhüddeki vaciplerden olan *“Esselamü aleyna ve ala ibadissalihin”* şeklindeki bu mübarek lafız Yüce Alah'ın sevgili peygamberinin diliyle kullarına bağışladığı sonsuz rahmet deryalarından biridir. Bu lafızlar meleklerin tamamını kapsadığı gibi, peygamberleri, velîleri ve sâlih kulların tamamını kapsamaktadır. Bu büyük ilâhî nimete karşı şükretmemiz lazım gelmez mi? İşte namaz şükürün bütün çeşitlerini kuşatan bir ibadettir.

İbadetler içinde en mühim olan beş vakit namazdır. Kıyamet gününde en evvel sorguya çekilecek Allah hakkı da namazdır. Eğer Müslüman namazından dolayı doğ-

ru düzgün hesap verirse diğer işleri de düzelir. Eğer aksi meydana gelirse, diğer amellerdeki hesabı da bir çıkma-za girer. Hülasa, namazda bütün beşerî hayatın şekil ve mertebeleri bir araya getirilmiştir. Bu sebeple bir ayette şöyle buyurulmuştur:

“(Manasını anlamak, ezberlemek ve gereği üzere Allah’a ibadet etmek için: (Ey Rasûlüm) sana vahy edilen Kur’an’ı oku ve namazı (devamlı beş vakit) kıl. Gerçekten namaz, kötü işten ve alışkanlıktan alıkoyar. Muhakkak ki Allah’ı zikretmek (namaz kılmak yahut Allah’ın mağfiretle kullarını anışı, diğer ibadetlerden) daha büyüktür. Allah (iyilik ve kötülük) her ne yaparsanız onu bilir.”²⁸⁷

Allah’ı zikrin lisan ile kalp ile ve ruh ile olmak gibi farklı mertebeleri vardır. Bütün ruh ile yapılan mertebesi tabii en büyük mertebesidir. Rahmanî bir zevk ve gönülleri kapsayan bir aşk meyli, dünya ve ahiret amellerinin hepsine karşılık gelir.

Nefsin manası, insanın maddî-mânevî mevcudiyetidir. Yani nefis hem cisim hem de ruh manasına gelir. Aynı zamanda vicdan dediğimiz keyfiyyet nefis kelimesi ile ifade olunur.

Hâsılı namaz, hem Cenab-ı Hakk’a ibadet ve ubudiyet, hem cismin sıhhat ve afiyetine, güzel endam ve kıvam kazanmasına, nezâfet ve teravetine sebeptir. Namaz, hem de nefsin murâkabe ve tezkiyesini, olgunluk kazanmasını, terbiyesine ve kâmil insanı hedeflemiştir.

Oruç

İslâm dininde oruç senede bir ay muayyen saatlerde yiyip içmekten ve daha bazı hususlardan nefsi Allah için men etme fârizasıdır.

Oruçta esas olan Allahu Teâlâ'nın emrini icrâ etmektir.

Oruç nefsin tezkiyesine, sabra alışmasına, iradenin terbiyesine ve cismin sıhhatine hizmetçidir.

Ramazân-ı Şerif Müslümanlar için af ve mağfiret ayıdır. Herkes oruç ile namaza, tevbe ve istiğfara diğer vakitlerden ziyâde devam eder. Zekât ve sadakalarını ve fitır sadakalarını bu ayda vermek için ihtimam eder.

Ramazân-ı Şerif daha çok durumu düzeltmeye (ıslah-ı hâle), ahlâkın düzeltilmesine hizmet eden bir mübârek aydır.

Orucun insanı sabır ve metânete alıştırması ve iradeyi kuvvetlendirmesi inkâr edilemeyen bir hakikattir. Bununla birlikte bu iradeyi takviye yalnız oruca mahsus değildir. İslâmî amellerin tamamı iradeyi takviye ve hasta rûhları düzelten mühim âmillerdendir.

Aslında, bütün fertleri her türlü menhiyata karşı nefislerine hâkim olarak yetiştirilmiş bir milletin ne derece metânet ve yüksek konum kazanacağı izaha muhtaç olmayacak kadar açıktır. İşte Allahu Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri buyuruyor ki:

“*Ya eyyühellezîne âmenû*”: Ey mü'minler, ey benim birliğimi, Peygamberimin risâletini tasdik eden kullarım!

“*Kütibe aleykümüs-Sıyam*”: Sizin üzerinize oruç farz oldu. Siz Ramazan-ı Şerif ayında her gün fecrin doğuşundan güneşin batmasına kadar ibadet niyetiyle yemekten, içmekten, bazı haklarınızdan nefislerinizi menetmeğe mükellef oldunuz.

“*Kemâ kütibe allelzîne min kabliküm*”: Nasıl ki sizden evvelki ümmetlere de oruç farz olmuştu. Onlar da bu güzel ibadetle mükellef idiler. Artık hakkınızda bir İlâhî lütuf olan bu fârizaya riayet ediniz.”

“*Lealleküm tettekûne*”: Tâ ki günahlardan sakınasınız. Bu mukaddes fârizayı güzelce ifa ederek takvâ mertebelerini kazanasınız. Bu sayede nefislerinizin hevesatına gâlip gelerek melekiyyet derecesine sevk olasınız.

Orucun tam olması için gerekli şartlara riayet edilmesi lazım gelir. Nefsi, her türlü menhiyattan engellemek ve sâlih amellere devam ve ihtimam ile tam olur. Çünkü oruçtan asıl maksat nefsin temizlenmesi ve tezkiyesidir. Binâenaleyh hem oruç hem günahlar beraber olursa o orucun Allah katında makbul olması şüphelidir.

Orucun sağlığa olan faydası, gerek Ramazan-ı Şerif’te gerek onun haricinde oruca devam edenlerin uzun yaşamalarına rağmen sıhhatlerinin devam etmesi ile sabittir.

Oruç bazılarının zannettikleri gibi nefse eziyet etmek için değildir. İslâm Dininde nefse eziyet haramdır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “*O Kur’an, insanları Hakk’a ulaştırır, helâl ile haramda ve din hükümlerinde hakk’ı bâtıldan ayırır. Sizden her kim Ramazan ayında*

hazır bulunursa o ay oruç tutsun. Kim hasta olur yahut seferde bulunursa oruç tutamadığı günler sayısınca sıhhat ve ikamet halinde orucunu kaza etsin. Allah size kolaylık diler, size güçlük dilemez.”²⁸⁸ Allahu Teâlâ'nın “Size kolaylık murad buyuruyor, güçlük murad etmiyor.” ayet-i kerîmesi oruç hakkında nâzil olmuştur.

Şurası da hiç unutulmamalıdır ki, oruç da bütün farzlar gibi Allah'ın emridir diye tutulur. Gaye, Allah'ın emrini icradır. O'nun sebebiyle hâsıl olan maddî ve mânevî menfaatler o gayenin içinde ve beraberinde hâsıl olan faydalardır. O kadar ki, gayet ulvi ve mânevî arınmayı ancak kâmil iman ile tutarak o özel zevki tatmış olanlar bilir.

Hac

Vakit ve halleri ve sıhhat afiyetleri her yönden müsait olan Müslümanların, azimet ve seferlerinde bir kere Mekke-i Mükerreme'ye gidip senenin muayyen zamanında insanlığın kiblesi olan Kâbe-i Muazzama'yı belirlenen şartlar dâhilinde bilinen merasimi ifa etmek farzdır. Hac budur.

Haccın ahlâkta, sosyal bakımdan faydaları pek çok ve pek büyüktür. Binlerce mü'minin dergâh-ı ulûhiyete tazim ve ubudiyet hissiyle, gür sesle tekbir alarak te'yid, iman bağı, kalplerini ve vicdanlarını saf hale getirerek, günahlarından istiğfar ile bundan sonra günah işlememek ve salih amellere devam etmek için karar vermeleri, nefis tezkiyesi ve ahlâklarını düzeltmeleri için ne büyük âmildir.

Ne zavallıdır o kimseler ki, kendilerinin o sınırlı bilgilerine mağrur olurlar da kendi zekâlarının erişemediği her hakikati inkâra cür'et ederler. Bir ruh ki, ulûhiyet fikrinden mahrumdur. Bir ruh ki mebde ve meadden bi-haberdir. Bir kalp ki, birtakım süfli hissiyata zebundur. Artık o ruhun ne şerefi olur? Artık o kalbin ne kıymeti olabilir?

“Lebbeyk Allahumme lebbeyk. Lebbeyke lâ şerike leke lebbeyk. İnnel hamde ve'n ni'mete lek ve mülk lâ şerike leke.”

Bu ifadeler, hacın sembollerindedir. Hacıların adanmışlığını, Allah'a bağlılık ve teslimiyetini doruk noktasına çıkararak bu telbiye duası, hacılara heyecan ve ruh katan bir özelliğe sahiptir.

İnsanın kurtuluşa erişmesi için tezekkî yani kalbini ve ruhunu kötülüklerden temizlemesi gerekir. Fakat bu kâfi değildir, bedenî ibadetler de lazımdır. İşte bu farz buyurulan hac hem bedenî hem mâlî bir hâlis ibadettir. Belki siz, gelip geçici ve hızlı bir şekilde sona eren (seriu'z-zeval olan) varlığınızı ve dünya hayatını ahiret hayatına tercih edersiniz. Felaha vesile olacak şeylere layıkıyla ehemmiyet vermezsiniz. Hâlbuki ahiret daha hayırlıdır, daha bakidir. Onun ruhanî ve cismanî nimetleri asla sona ermez. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmuştur:

“(Bu dünyada) arınmayı başaran ise, (öteki dünyada) mutluluğa ulaşır ki böylesi, Rabbinin ismini hatırlayan ve (O'na) ibadet edendir. Ama hayır, (ey insanlar,) siz bu dünya hayatını tercih edersiniz, oysa gelecek hayat (âhiret) daha iyi ve daha kalıcıdır. Gerçek şu ki, (bütün) bunlar, geçmiş vahiylerde (bildirilmiş)tir. İbrahim ve Musa'ya indirilen vahiylerde.”²⁸⁹

Haccın edasında gerek hava değişimi ve seyahat sebebiyle sıhhatçe ve gerek birçok zevat ile tanışmak, malumatını arttırmak, ticaret ve sairece faydalar hâsıl olabilir. Fakat hacca niyet eden kimse için gaye asıl maksat bunlar olmayacak. Ancak dinin emrini icrası olacaktır. Fakat bunun içinde ve beraberinde hâsıl olan maddî menfaatlardan yararlanmaktır.

Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Ta ki kendilerine ait menfaatlara şâhit olsunlar ve Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği dört ayaklı hayvanlar (kurbanlıklar) üzerine belirli günlerde (kurban kesme günlerinde) Allah’ın adını ansınlar.”*²⁹⁰

Zekât

Vakit ve halleri müsait olan Müslümanların zekâtıtan pay alma şartlarını taşıyan muayyen muhtaç kimselere, yine muayyen şartları yerine getirerek ve Allah’ın emri olarak mâlen yardım etmelerine zekât denir. Vakit ve halleri müsait olan Müslümanlar dedik çünkü zekâtın farz olması için insanın, ailesinin, yani nafakası üzerine vâcib olanların ihtiyaçlarının te’minine yeterli olduktan sonra cinsine göre miktar ve şartları belirli mala sâhip olması lâzımdır.

Bu mukaddes fârizanın ifası nasıl insanın korktuklarından emin ve umduklarına nâil olmasının en mühim şartlarından ise, terki de azaba müstehak olmanın sebeplerindedir.

Cenâb-ı Hakk’ın size in’âm ve ihsanı olan servetten ve rızıktan insanın kendisinden başkalarını da yararlandır-

mayı düşünmesi ve onlara karşı vazifelerini ifâ etmesi gerekir. Çünkü zengin Müslümanların malı tamamen kendilerine ait olmayıp o mallarda kazanamayan ve kazandığı kendisine yetmeyenlerin hakkı vardır. Nitekim bir ayette şöyle buyrulur:

*“Mallarında (yardım) isteyen ve (iffetinden dolayı istemeyen) mahrum olanlar için bir hak vardır.”*²⁹¹

Arap dilinde rızık, kendisinden faydalanılan her şey demektir. Bu sebeple bu kelimeden Allah'ın ihsan ettiği her türlü fedâkârlık mânâsı anlaşılıyor. Binâenaleyh insanın malı ile olduğu kadar vücuduyla, aklı ile ilmi ile ahlâkı ile bütün hüküm ve kuvvetle maddî ve mânevî iktidarı dâhilindeki her vasıtayla, muhtaç olanların imdadına ulaşması kâbil olan fedakârlıkta bulunması hep bu yüce ibadetin mânâsına dâhildir. Dinin ve imanın kâmil olması için fedakârlığın şart olduğunu bildiren çok sayıda ayet-i kerime vardır. Mesela Yüce Allah şöyle buyurur:

*“Sevdiğiniz şeylerden sadaka vermedikçe dindarlığın yüksek mertebesine nâil olamazdınız.”*²⁹²

Evet, insanın gerek kendi nefesine gerek başkalarına karşı hürmetkâr olup şefkat üzere olması ve halka karşı hürmet ve cömertlik göstermesi gerekir. İşte insanlık budur.

Zekât İslâm'ın köprüsüdür. Müslümanları birbirine bağlar. Cemiyete, devlete ve fukaraya faydeler sağlar.

Ayet-i kerimede şöyle buyrulur: *“Altını ve gümüşü saklayıp da Allah yolunda infak etmeyenleri elim azab ile müjdele.”*²⁹³

Zekât vermek için evvelce niyet etmek lazımdır. Zekâtı sırf Allah Teâlâ'nın emri ve O'nun zengin Müslüman'a yüklediği bir borç olduğunu bilerek; borç edâ eder gibi ve karşılığında hiçbir şey beklememek üzere vermek gerekir.

Vecizeler

Hacı Hasan Efendi hayatı boyunca defterlere pek çok notlar almıştır. Bunlar arasında İslâm'ın özeti mahiyetinde kabul edilebilecek özlü sözler de vardır.²⁹⁴ Biz onları "vecize" başlığı altında vermeyi uygun gördük. Çünkü bunlar bazen bir ayetin, bazen bir hadisın, bazen bir âlime ait sözün bazen de bir dinî bilginin en öz ifadesidir. Hacı Hasan Efendi bunları muhtelif kitaplardan derlemiş ve defterlerine kaydeylemiştir. Hayatı bir tasavvuf insanı olarak yaşadığı için her fırsatta insanlara öğüt vermeyi ve örnek olmayı şiar edinmiş olan Hacı Hasan Efendi, bu özlü sözlerle bazen çok önemli bir konuyu pratik bir şekilde özetlemiştir. Biz bu vecizeleri nakletmekle kalmayıp okuyucuya faydalı olması için elimizden geldiği kadar da açıklamaya çalıştık. Çünkü bunların özet halinden neye işaret ettikleri tam olarak anlaşılabilir. Ayrıca açıklama yapılmadan İslâm ilimleri içerisindeki bağlantıları yeterince kurulamayabilir.

Örnek olarak şunları verebiliriz:

1. *İnsanın kıymeti yapabildiği şey ile takdir olunur.*

Kur'an'da bir ayet-i kerime bize şu mesajı vermektedir:

“*Ve insana, kendi gayret ve çabaların(in sonuçların)dan başka bir şey yoktur.*”²⁹⁵ Bu vecize, meâli verilen bu ayetin manasına işaret etmektedir. Zira insanı değerli kılan onun işleri ve amelleridir. Nitekim şair Ziya Paşa da bir sözünde bu manaya işaret ederek şöyle demiştir:

*Âyinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz
Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde*

2. *Âlemde her şeyin ruhu çalışmaktır. İnsan çalışmak için doğmuştur.*

Çalışmak, kendi elinin emeğini yemek, kimseye muhtaç olmamak ve emeğinden başkalarını da yararlandırmak İslâm'ın da emridir.

3. *Her sabah erkenden kalkan kimse hem sıhhatli hem mesrû olur.*

Müslümanların mesaisi sabah namazıyla başlar. Namaz saati günün en bereketli ve verimli saatidir. Esnaf- lar, çiftçiler ve memurlar için de durum böyledir. İslâm tarihinde okul eğitimi bile sabah namazıyla başlar. Bu- gün ilerlemiş milletlerin erken yatıp erken kalktığı da bir vakıdır. Geri kalmış ülkelerin en kötü alışkanlığı ise sabahın bereketini kaçırarak kadar yatmalarındır. Ülke- mizin bazı vilayetlerinde esnafın erken saatte dükkân açarken, bazılarının hâlâ öğlene kadar dükkân açmama- sı o günün bereketinden mahrum kalmalarına sebep ol- maktadır.

İslâm eğitim tarihinde sabah vaktinde uyuyan ve uya- nık duran iki hayvan örnek olarak verilir. Buna göre, kö-

pekler sabaha kadar uluyup tam seher vaktinde uykuya dalarlar. Hâlbuki koyunlar sabaha kadar uyuyup seher vaktinde ayakta olurlar. Sonuçta koyun bir batında en fazla iki yavru yapmasına rağmen soyu bereketli, köpek ise bir batında birden çok yavru yapmasına rağmen soyu bereketsiz sayılmaktadır.

4. *Allah'ın isimleri kalbin medâr-ı âramıdır*

Yani Allah'ın güzel isimleri olan Esmâu'l-hüsna, gönül rahat edeceği ve istirahatata kavuşacağı yerdir ve huzur bulma vesilesidir. Mü'minin, Allah'ın isimlerini andıkça kalbinde sükûnet ve huzur meydana gelir.

5. *İnsan doğru dürüst yaşamakla büyüklerin rütbesini bulur.*

Bu vecizede, doğru dürüst yaşamaktan maksat ahlâklı yaşamaktır. İslâm'ın insanlığa armağan ettiği en büyük hazine ahlâktır. Güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderilmiş olan Hz. Peygamber (s.a.v.) de bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır: "Kişi, güzel ahlâkı sayesinde gündüz oruç tutan ve gece namaz kılanların derecesine ulaşır."

6. *Sükût eden nâdim olmaz*

İnsanın başına gelen felaketlerin çoğu dili yüzündendir. Bu sebeple sükût konuşmaya tercih edilmiştir. Dilin sebep olduğu âfetleri anlatmak için de şöyle denilmiştir:

Dilim seni dilim dilim dileyim

Bana ne gelirse senden bileyim.

7. *Sözün hayırlısı müfid ve muhtasar olanıdır.*

Uzun konuşmak hem karşısındakini ve hem de konuşanı yorar. Bazen de zaman ve enerji israfına yol açar. Uzun sözün yalan başta olmak üzere kötü ve çirkin alışkanlıklara sebep olma ihtimali de vardır. Onun için en hayırlı söz maksadı en kısa yoldan gösteren kısa sözdür.

8. *İnsanın başındaki nimet ve mâlik olduğu serveti izhâr etmesi şükr-i ni'mettir.*

Allah kuluna verdiği nimetin eserini onun üzerinde görmesini ister. Nimetin dil ile eserini gösteren şey zikir-dür. Fiil ile gösteren ise ikram, sadaka ve zekâtıdır. İsrafa ve gösterişe kaçmadan kişi kazandığı nimet ile bolluk içerisinde yaşayabilir. Ancak bu, malında zekât başta olmak üzere vermesi gereken kısmı verdikten sonra olur.

9. *Hukukullah gibi hukuk-ı ibâd da vecîbe-i zimmettir.*

Allah haklarına riayetle yükümlü olduğumuz gibi, kula haklarına riayetle de yükümlüyüz. Allah haklarından maksat, yapmamız gereken farzlar ve yaklaşmamız gereken haramlardır. Kul hakları konusunda da Allah hakkı olanlar vardır. İffetli kimselere iftira yasağı böyledir. Ancak gıybet, koğuculuk, lakap takma, alaya alma ve aşağılama gibi hususlar özellikle kul hakkı ihlalidir.

10. *Hâlik'in muradını mahlûk anlayamaz.*

Bunun için Allah'a ait konularda "Hikmetinden sual olunmaz!" deriz. Bize göre kötü olan şey, Allah katında iyi olabilir. Çünkü ilâhî plânın bununla nereye varmak istediğini tam bilemeyiz. Şu ayet bu duruma işaret etmektedir:

“Savaş, hoşunuza gitmediği hâlde, size farz kılındı. Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz onu hoş görmezsiniz. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz. Allah bilir, siz bilmezsiniz.”²⁹⁶

11. Her zaman nefsinin, vücudunu zarardan siyânet dahi vecibe-i zimmettir.

İnsanın kendini tehlikeye atmaması ilâhî emirdir. Müslüman sadece cihada katıldığı zaman, kendini ölüme maruz bırakır. Bu da hiçbir tedbir almadan kendini ölüme atmak değildir. Gerekli tedbirler alınır, silah ve teçhizat hazırlanır fakat düşman tarafı galip gelir de Müslüman öldürülürse şehid olur. Yani savaş şeklindeki cihad Müslüman'ın kendisini ölüme atması değil, ölümü göze almasıdır.

12. Hâlden haberi olmayan şerli kimselerle oturmaktan ise yalnız olmak hayırlıdır.

Bunun için şöyle denilmiştir:

Anlamaz bizi sufi, kâl ehli

Bî-zebân söyleşelim var ise bir hâl ehli

13. Çok evlât sahibinin rızkı geniştir.

Her canlının rızkı Allah'a ait olduğu için her çocuk kendi rızkıyla doğar ve onu yer. Kendi bereketini getirir. Bu, inançla ilgilidir. Buna inanmayanlar dünyada nüfus plânlamasını yaparak önce kendi nesillerini ve genç nüfuslarını bitirdiler. Dünyayı da tek çocuklu veya çocuk-suz yaşamaya göre dizayn ediyorlar.

14. İnsanın başkalarını ıslah etmeye çalışmasından kendi nefsinin ıslah etmesi daha hayırlıdır.

İnsan önce kendine vaz etmeli sonra da başkalarına. Kendine sözü geçmeyen başkalarına söz geçirmesi o kadar da kolay olmaz. Onun için peygamberler ahlâk ve yaşayışlarıyla örnek olmuşlardır. Çünkü güzel yapmak, güzel söylemekten daha etkilidir.

15. Hayat ileride güzel hesap vermek için bir büyük sermayedir.

Hayat, Müslüman'a verilmiş bir fırsattır. Âhireti kazanmak için bir vesiledir. Dünyanın, ahiretin tarlası olması da bu anlama gelir. Onun için hesaba çekilmeden önce nefislerimizi hesaba çekmeliyiz ki, büyük imtihana hazır olalım.

16. İnsanlarda kusur olmamış olsa, büyüklere şân olan afvın hükmü olmamak lazım gelirdi.

Hata ve unutmaya insana ait özelliklerdir. İnsan kusursuz olmaz. Önemli olan kusurda ısrar etmemektir. Küçüklerin kusurunu affetmek büyüklerin şânındandır.

17. İnsanın eşref-i mahlûkat olması rûhunun ulviyyetindedir.

İnsanı insan yapan aklıdır. Ancak akıl da ruhun güçlerinden bir güçtür. O zaman insanı insan yapan ve onu canlı kılan ruhtur. Ruhun bakımını iyi yapmak gerekir. Ruhun gıdası ibadettir.

18. Bilgisinden nasip alamayan insanın rûhu hasta ve kalbi yaralıdır.

Bilgiden maksat, doğruyu yanlıştan ayırt etmek ve doğruyu yaşayıp yaşatmaktır. Bilgi bu maksatla elde edilmezse ya insanlara üstünlük taslamak veya insanlara zarar vermek amacı güder. Bu da hasta ruhlu ve yaralı kalpli insanların işidir.

19. Söz kalptedir, lisan yalnız kalpte deveran eden söze tercümandır.

Dil kalbin tercümanıdır. Her şey zihinde ve kalpte kurgulanır ve kotarılır. Dil onu dışarı atar. Onun için tercümanın güvenilir olması ve geveze olmaması önem arzeder.

20. İyi görebilmek için gözün sıhhati yerinde olmalı.

21. Her sözün, her سوالin vakti, sırası ve yeri vardır.

22. Her hizmetin iptidası meşakkattir, amma nihayeti safâ ve meziyettir.

23. Vatanperverlik âli bir his, makbul bir seciyedir.

24. Dürüst ve doğru muamele cihan değer.

25. Ömür ve hayatını beyhûde geçiren kimsenin mahsulü pişmanlıktır.

26. İstediyin olmuyorsa olacağını iste.

27. Âhret yakındır, orada nedamet bî-fâide.

28. Her fi'lin hâliki Hak'tır, kâsibi ise kuldur.

29. Kimsede bir meziyet göremeyen gâfil, her türlü meziyetten mahrumdur.

30. *Sırrın senin esirindir, ifşa edersen o vakit sen onun esiri olursun.*

31. *Edeb ve hayâdan mahrum olan insan cem'iyetin en âdi bir ferdidir.*

Onun için şöyle denilmiştir:

*Ehl-i irfân arasında aradım kıldım taleb
Her hüner makbûl imiş illâ edeb illâ edeb*

Yine şöyle denilmiştir:

*Edeb bir tâc imiş nûr-ı Hudâ'dan
Giy ol tâcı emin ol her belâdan*

Cenâb-ı Peygamber (s.a.v.) buyurdular: “*Utanmadıktan sonra dilediğini işle.*” sözü hayâsızlığın en iyi bir tarifidir.

32. *İnsanın kelâmı, akıl ve fikrinin tercümanı, ilim ve faziletin beyanıdır.*

33. *Ehl-i hünerin kadrini bilmek de hünerdir.*

34. *Asılzâde hıyanet etmez. Âkil kimse yalan söylemez.
Mü'min gıybet etmez.*

35. *Büyük halk olunanların kederlerinde de büyüklük gözüktür.*

Bunun için, büyük dağın karı boranı da büyük olur, denilmiştir.

36. *Vicdan insana hak ve hakikatin ne olduğunu gösteren mânevî bir rehberdir.*

37. *Kendinden üsttekilere bakan insan fakir olur,
kendinden alttakilere bakan ise zengindir.*

38. *Her şey çoğaldıkça ucuzlar, edep ve ilim ise
çoğaldıkça kıymetlenir.*

39. *Bir şeyin vakti gelmeyince acelenin faydası yoktur.*

Vaktinden önce acele eden bazen mahrum kalarak ceza bile görür. Mesela, mirasçısını öldürüp bir an önce mirasa konmak isteyen vâris mirastan pay alamaz. İş yine olması gereken vakitte olur. Acele edenin çırpınıp kendini yıpratması yanına kâr kalır.

40. *Her insanın hakkındaki takdir kendini bulur.*

İnsan için ezelde takdir edilen ve insanın bilmediği bir kader vardır. İnsan başına ne geleceğini önceden bilemez. Ancak elinden gelen tedbiri almakla yükümlü olan insan yine de kaderin hükmünden kaçamaz.

Kaderin sırrını ve hakikatini bilmeye çalışanların eline zihin yorgunluğundan başka bir şey girmez. Çünkü sınırlı olan aklımız bunu kavrayamaz ve kuşatamaz. Biz hâlâ dünyanın, belki kendi yaratılış ve hâl ü keyfiyetimizi hakkıyla bilmekten âciz bulunuyoruz. Nerede kaldı ki, ind-i İlâhîde mâlûm olan sırr-ı kaza kudretini bilelim.

Cenâb-ı Hak bir şeyin meydana gelmesini murat edince onu oluşturacak sebepleri kolaylaştırır.

41. *İstikâmet ve ihlâs, kıyâmet gününde sermâyelerin en
güzelidir.*

42. En büyük tecrübe mektebi tarihtir. Tecrübe dersi hatırdan çıkmaz.

Tecrübe, bir insan için en büyük derstir. Başkalarının nasihatinden çok daha tesirlidir. Bunun için “Bir musibet bin nasihatten evladır.” denilmiştir. Çünkü başkasının söylemesi biraz hayal ve teorik gelir. Pratiği ancak insan kendi yaşayınca görür. Bunun için, tekerrürden ibaret olması sebebiyle en yüksek ilmin tarih ilmi olduğu söylenmiştir.

43. Perde kötü işler içindir. Hayır işlerde (teşvik amaçlı) perde bulunmaz. Daima âşikârdır.

44. Nefsine acımayan başkalarına merhamet etmez.

45. Adâlet, her şeyin hakkını Hak ile vermek demektir. Terk-i tâat ise rûhun hakkını vermemektir.

Adâlet, denge anlamına gelir. Bunun için de her şeyi layık olduğu yere koymak ve her şeye hak ettiği muameleyi yapmak adâlet, tersi ise zulümdür. Allah’a itaati terk etmek ve ibâdetleri yapmamak ruha zulmetmek demektir. Zira ruha ibadet vermek ve bu canı ibadet için kullanmak gerekir. Yaratılış gayemiz budur. Aksini yaparsak ruhu ve canı ait ve layık olduğu işlerin dışında kullanmış oluruz ki bu da zulümdür.

Adâlete karşı hiç kimse güçlü değildir. Zira hiç kimse Allah’a karşı güçlü değildir. İşte bunun içindir ki iman sahipleri hiçbir vakit ümitsizliğe düşmezler. Hak var iken cesaretlerini kaybetmezler. Allahu Teâlâ âdildir. Adâlet ve hak en kavînin değil en haklıdır.

46. İnsanın kıymeti yapabildiği şey ile takdir olunur.

Ziya Paşa'nın dediği gibi:

Âyinesi iştir kişinin lâfa bakılmaz

Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde

İnsanı değerli, farklı ve üstün kılan amelleridir. Lafa bakılırsa herkes her şeyin en iyisini kendisinin yapacağını veya yaptığını söyler. Fakat esas hakem işin kendisidir.

47. İnsan doğru dürüst yaşamakla büyüklerin rütbesini bulur.

İnsanı esas büyülen ve yücelten istikâmet üzere yaşayabilme becerisini göstermesidir. En kıs aifadesiyle istikâmet, kişinin özü ve sözünün bir olması, olduğu gibi görünüp görüldüğü gibi olabilmesidir. Daha kısa söylersek dürüst olmasıdır. Dürüstçe yaşamasıdır. Bu zor bir iş olduğu için Hz. Peygamber (s.a.v.) bu konuda ümmetinin hâlini düşünüp yaşlanmıştır. Yani onların bu istikâmet kaitesini tutturup tutturamayacakları onu endişelere sevketmiştir. Hud Suresi nâzil olduğunda Hz. Peygamber (s.a.v.): “*Hûd Suresi beni yaşlandırdı.*” demişti. Çünkü orada şöyle bir ayet vardı:

“Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Beraberindeki tevbe edenler de dosdoğru olsunlar. Hak ve adâlet ölçülerini aşmayın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı hakkıyla görür.”²⁹⁷

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) endişesi kendi adına değil, “*Beraberindeki tevbe edenler de dosdoğru olsunlar.*” ifadesi sebebiyle ümmeti adına endişeye kapılıyordu.

Evet, sükût birçok belayı savdığı için sükût eden pek pişmanlık duymaz.

48. *Âli himmet ve hâlis niyyet olursa hangi müşkil var ki hallolmaz.*

49. *Kur'ân-ı Kerim okuyan kimselere gönül şifâsı hâsıl olur.*

50. *Sulehânın verdikleri zahmet aynı rahmettir.*

Sâlih kimseler insanlara zahmet verirler. Çünkü onları nefislerinin isteklerine karşı çıkmaya davet ederler. Bu da onlara aslında rahmet getirir.

51. *İlim her rütbenin fevkindedir.*

Bu söz hadis olarak da: “İlim rütbelerin en üstünüdür.” şeklinde nakledilmiştir. Ameli doğrultan ilimdir. İnancı düzelten ilimdir. Maişeti kazandıran ilimdir. Bunun için pek çok rütbe ilim ile kazanılır.

52. *İhsana kötülükle mukabele hem musibet hem denâattır.*

İyiliğe karşı ancak iyilikle karşılık verilir. Hatta daha fazla iyilikle karşılık vermek daha Müslümanca ve insana yaraşır bir harekettir. İyiliğe karşı kötülükle karşılık vermek ise hem bela hem de alçakça bir davranıştır. İnsanlık her zaman iyiliğe karşı iyilik görmediği için bundan acı dersler çıkarmış ve bu tecrübe mısralara şöyle yansımıştır:

İnsaoğlu hilebazdır kimse bilmez fendini

Kime iyilik yaparsan sakın ondan kendini.

53. Hâlik'in muradını mahlûk anlayamaz.
54. Hâlden haberi olmayan şerli kimselerle oturmaktan ise yalnız olmak hayırlıdır.
55. İnsanın kendi nefsinin islah etmesi başkalarını islah etmeye çalışmasından daha hayırlıdır.
56. Hayat âlemini te'min eden diyanet gücüdür.
57. Hayat ileride güzel hesap vermek için bir büyük sermayedir.
58. Her hizmetin başlangıcı meşakkattir, amma sonu safâ ve meziyettir.
59. Her insan vatanını anası gibi, kanununu da babası gibi tanımalıdır.
60. Vatanperverlik âli bir his, makbul bir seciyedir.
61. Dürüst ve doğru muamele cihan değer.
62. Ömür ve hayatını beyhude geçiren kimsenin mahsulü pişmanlıktır.
63. Kimsede bir meziyet göremeyen gafil, her türlü meziyetten mahrumdur.
64. Sırrın senin esirindir, ifşa edersen o vakit sen onun esiri olursun.
65. Babadan evlâda edebden büyük miras olmaz.
Edeb hayatta ziyet, ihtiyaç zamanında tükenmez hazinedir.

66. Ârif gözüyle değil, kalb gözüyle görür.
67. İlmin efdalı ilmihâl, amelin efdalı hıfz-ı hâldir.
68. Azmi olmayana ilerlemek nasip ve kolay olmaz.
69. Ömrün bereketi güzel amel ve ahlâk ile dir.
70. Elbette bu karanlık hayatın bir aydınlık sabahı vardır.
71. Cevâhirin kıymeti var amma sohbet ve güzel kelâmın kıymetine baha yoktur.
72. Minnet ile her ne iş yapılmışsa günahı sevabından çoktur.
73. Şer ehli kimselerle görüşmek, fırtınalı zamanda denizde bir tahta parçası üzerinde bulunmaya benzer.
74. Riyâset sevdası, devası bulunmayan bir hastalıktır.
75. İnsanın edebi, altından hayırlıdır.
76. Her şeyde fayda gözlemeyen insanın, cihan halkının tamamı akrabasıdır.
77. İlminden nasip almayan kimsenin canı hasta ve kalbi yaralıdır.
78. İyilik bilmeyen adama iyilik etmek, iyilik bilen adama kötülük etmeye benzer.
79. Tuzu sarf ettikten sonra tuzluğu atma, ola ki yine lâzım olur.

80. Tatlı su başlarında halkın izdihamı çok olur.
81. Her şeyin bir hadimi var, dinin hadimi ise edebdir.
82. Hesabı pâk olan kimsenin her zaman yüzü aktır.
83. Âlemde en zengin, en şerefli adam en namuslu olan kimsedir.
84. Hiddetlenmek tatlıdır amma semeresi acıdır. Nasihat acıdır amma meyvesi pek tatlıdır.
85. Gül ağacı kurursa oduncular, yani odun satanlar sevinirler.
86. Ahlâk dinden ayrılmaz. Dinsiz adamın ahlâk sahibi olması zordur.
87. Edeb ve iffet, büyüklüğün şânı, kişiliğin kemâli, güzel özelliklerin zirvesidir.
88. Edebden doğar kemâl, kemâldedir türlü hâl.
89. İlim ahlâk-ı hamîdenin tuzu mesabesindedir.
90. Bâtılın müddet-i cevânı azdır. Hak ve savap ise kıyâmete kadar bâkidir.
91. Cimri ve harisin altını bukağıdır.
92. Eğrinin gölgesi de eğridir.
93. Akıllı düşman akılsız dosttan daha hayırlıdır.
94. Her gecenin akabinde bir gündüz vardır.
95. Ülfetin şartı külfeti terk etmektir.

96. Dostun dayağı acıdır.
97. Çok söyleyen çok ayıplanır.
98. Erbabı olmayana iyilik zulmün ta kendisidir.
99. İnsanın yalnızlığı kötülerle oturmaktan hayırlıdır.
100. Dil yâresi süngü ve mızrak yarasından şiddetlidir.
101. Nâsın şerlisi kendisinden halkın çekindiği kimsedir.
102. Himmet-i âlî olan kimsenin kıymeti çoğalır.
103. İnsanın mühim işlerinde erbabiyle müşavere etmesi emr-i İlâhî'dendir.
104. Hayırlar işlemekte tereddüt câiz değildir.
105. Sözünde sâdık, ahde vefâ eylemek enbiyâ vasiyeti ve Allah'ın emânetindedir.
106. İnsanı insan eden gönül sadakâtidir.
107. Bazı imtihanlar insanın sırf kemâlini ikmâl içindir.
108. Ümit rûhun gıdasıdır.
109. Akıl sahibi için fakirlik yoktur. Kanaat sahibine gam yoktur. Yalancıya ikram yoktur. Hasude rahatlık yoktur. Fâsıka hürmet yoktur.
110. Cenâb-ı Hakk'a tâat, insanın Hâlik'ına karşı vazifesi ve mahlûka karşı da ifa edeceği vazifenin rûhudur.
111. Kitap, mütalâası ücretsiz ve minnetsiz bir muallimdir.

112. *Mâneviyat ihmal oldu, din lafızda kaldı.*
113. *Hakikati bilenlerin susması, yanlış bilenlerin, muâırızların sesini yükseltir ki, onlara fırsat verir.*
114. *Herkesin rehberi kendi vicdanıdır. Eğriyi, doğruyu gösterecek ondan daha iyi bir âlet olmaz.*
115. *Dünyada iyi işlerle yâd edilenler dünya durdukça yaşarlar.*
116. *Başımızı yaran taş başkalarına attığımız taştır.*
117. *Cenâb-ı Hakk'ın yaktığı çırayı üfürerek söndürmek isteyen ancak sakalları tutuşur.*

Nasihatleri

Hacı Hasan Efendi'nin notlarında yer yer nasihatler yer almaktadır. Bu nasihatlerin bir kısmı kendine bir kısmı ise başkalarına aittir. O, bu nasihatleri nakletmiştir. Ancak bu nasihatlerin hangisinin Hacı Hasan Efendi'ye ve hangisinin başkalarına ait olduğunu tespit zor olduğu için en azından onun seçip kendisi için nasihat vesilesi kabul ettiği hususları kendi nasihati olarak almakta bir beis yoktur. Biz onun defterlerinde kaydettiği nasihatleri kendine ait olsun veya olmasın onun nasihatleri olarak sunmayı uygun bulduk.

1. *İstikamet sahipleri umduklarına nâil olamazlarsa da bir vakit aç kalmazlar, sevilirler, aranırlar, hüsn-i zan ile kabul olunurlar. Lakin çok aranırlar fakat az bulunurlar.*

2. *Hâlik'tan kork ki mahlûktan emin olasın.*
3. *Nefsine muhalefet et müsterih olursun.*
4. *Dünyanın hangi şeyinde bekâ vardır? Hangi şeyleri sürekli bir değişim içinde değil? Böyle bir dünyanın muhabbet ve sürurunu neden gönüle sokmalı, neden ehemmiyet vermeli? Görülmez ki, bu dünyanın her doğuşu bir batış, her sevinci bir hüznün, her karşılaşması bir sırt dönmedir.*
5. *Dünyaya rağbet ve itibar eden için dünya mihnet diyarı, lezzet ve muhabbet etmeyen için nimet diyarı, ibretle nazar eden için hikmet diyarı ve mânâsını anlayan için selâmet diyarıdır.*
6. *İhtiyaçtan dolayı o kadar feryat etme. Çünkü senden daha muhtaç, daha nasipsiz kimseler görürsün.*
7. *Öğrenmek için dinlemeli. Selâmette olmak için sükût etmeli.*
8. *Dünya sevgisi insanı şaşkırtır ve türlü te'vilâta düşürür, gafili âkil gösterir, âkili gafil zanneder.*
9. *Allah dostlarını ziyaret, el-Hak dünya saâdetlerinin en büyüğüdür.*
10. *İnsan bu kıymetli ömür ve hayatını öyle bir hâl ile yaşamalı ki bugün için hayırlı ve yarın için faydalı ola.*
11. *İstediğin olmuyorsa olacağını iste.*

12. Bir mürid, Allah için bir pîre gitmiştir. Tarîk-i muhabbette destgir ittihaz etmiştir (onun elini tutmuştur). Her kim muhabbetullah mertebesini bulmuştur, ondan kibir, haset, buğz, adâvet, kin, küdüret, ucub ve enâniyet efkârı def u ref' olmuştur.

Hacı Hasan Efendi bu vecize ile bir mürşide intisab edenin Allah'a götüren bir yola girdiğini, yolunu bulduğunu ifade etmektedir. Bu yol muhabbet yoludur. Allah'ın muhabbetini tadana ancak O'na hakkıyla ibâdet etmek tatlı gelir. Bu mertebeye erişen kişi, ancak Allah'ın helallerinden zevk ve tad alır. Allah'ın haram kıldıkları ise ona acı gelir ve sıkıntı verir. Bu sebeple tarikat ehli olan kişiler, kibir yani büyüklenme, haset yani çekememezlik ve kötüye götüren ölçüsüz kıskançlık, buğz, adâvet yani düşmanlık, kin, küdüret yani gereksiz sıkıntı, ucub yani kendini beğenme ve enâniyet yani bencillik gibi duygulardan kurtulmuş olmalıdırlar. Bu kötü duygulardan kendilerini kurtaramayan ve yola yani tarikata girdiğini zanneden bu gibi kimseler boşuna yolu işgal etmiş olurlar.

13. Hayırlı insanlarla görüş, şerli insanlardan emin olursun.

Gerek Kur'an gerekse Kur'an'ın en büyük müfessiri olan Hz. Peygamber (s.a.v.), insanların iyilerle beraber olmasını teşvik etmiştir. Kötü arkadaştan da sakındırmıştır. Çünkü kötü ve câhil uzun süre beraber bulunduğu zaman kendi mikrobundan mutlaka yanındakine bulaştırır.

14. Âlî himmet ve hâlis niyet olursa hangi müşkil var ki hallolmaz.

Mü'min için hüsn-i niyet esastır. Hüsn-i niyet eden zarara uğrasa bile en azında kötü niyet günahından kurtulur.

15. Kur'an-ı Kerim okuyan kimselere gönül şifası hâsıl olur.

Kur'an'ın şifa olduğunu bizzat Yüce Allah haber vermektedir. Bu durum mü'minlerin tecrübesiyle de sabittir.

16. Vücudumuzdaki her kıl, lisan-ı hâl ile bir dil olsa başımızdaki nimet-i İlâhiyye'nin şükürünün binde birini ifâ etmekten âcizdir.

Onun için ayetlerde şöyle buyulmuştur:

“O, istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür.”²⁹⁸

“Hâlbuki Allah'ın nimetini saymaya kalksanız onu sayamazsınız. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²⁹⁹

17. İnsanın derd-i derûnunu kimseye söylememesi, nefsini tezkiye eylemesi sabırdan sayılır.

Gereksiz yere insanlara derdini açmak şikâyet sayılır. Derman bulmak adına ehline açmak böyle değildir. Ehli olmayana derdi açmak çoğalmasına yol açar ve insana ayrı bir ızdırıp verir. Onun için şair Ferid Kam şöyle demiştir:

*Âlâmını kalbinde tutup kimseye açma
Zira elemın zikri de bir başka elemdir.*

18. *İnsan ya sükût etmeli veya sükûttan daha hayırlı
hikmetli söz söylemeli.*

Bunun için şöyle denilmiştir:

*Söz biliyorsan söyle ibret alsınlar
Bilmiyorsan sus da adam sansınlar.*

19. *Yalan sahibini utandırır, rezil eder, kadr ü haysiyeti
kalmaz. Doğru söylese bile kimse inanmaz. Doğru söz
herkesin hüsn-i teveccühünü kazanır. Kadr ü kıymetini
artırır, kendisine mühim işler ihsan ve ihale edilir.*

Yalan söylemek kötü huylardan ve ahlâka aykırı davranışlardandır. Bütün ahlâk dışı davranışlar gibi yalan da insan şahsiyetini zedeler ve onu güvenilmez kılar. Yalancının evi yanmış kimse inanmamış, sözü de bu anlama işaret eder.

20. *Verilen söz üzerinde sebat etmek, durmak, iş ve
ticaret âleminde en nâdir ve en kıymetli fazîletlerden
sayılır. İnsanlık âleminde ahd denilen bu noktadır.*

21. *Her insanda şu faziletler bulunmalıdır: Şeref,
iffet, edeb, seha, hayâ ve ihtiyat. İyi çalışan büyük
mesâi mahsulünün hepsi bugünün işini yarına
bırakmayanların eseridir.*

22. *Hayırlı insanlarla görüş, şerli insanlardan emin
olursun.*

23. *Kâmil insan gayet nâdir bulunan aziz varlıktır. Onlar insanların hidayet ve istikâmetine âlettir. Ahlâkında salâbet, tabiatında mertlik, sözü üzerinde doğruluk bulan zât insan-ı kâmildir.*
24. *Dürüst çalışanlar için servet, uyanıklar için ibret, tembeller için nedâmet, sâlihler için nimet mukadderdir.*
25. *İlmin tahsili, dinini yükseltmek içindir. Yoksa dünyayı tahsil için değildir.*
26. *Ruhun hazine bulması, ahlâk-ı hamide sahibi olması uyanık kimselere ve yüksek ruhlu zevâta yolunun uğraması iledir.*
27. *İnsanın şerrini ifşa etmesi, herkese itimat etmesi, dost ve düşmanını fark ve temyiz etmemesi cehalet alametlerindedir.*
28. *Pîran-ı izâm hazerâtının ziyaretlerine varmak şifadır, rahmettir; Cenâb-ı Hak ile meşgul olmanın sebeplerindedir.*
29. *Hayatta akl-ı selim, sıhhatli bir vücut, ihtiyacı giderecek bir servet, şerefli, iffetli, haysiyetli bir hayat her insanın en mühim arzularıdır.*
30. *İnsanın en kıymetli hayat-ı mânevîsini teşkil eden hâl, başkasının hukukuna tecâvüz değil hürmet etmektir. İşte vicdan bu mübârek sıfatı emreder.*
31. *Hayatın üstünde bir şey varsa sıhhattir. Hayata*

muâdil bir şey varsa servet, ölümün üstünde bir şey var ise (sıhhatin veya genel durumun bozulmasıyla) hâlsizlik, ölüme bedel bir şey var ise fakirliktir.

32. *Her zaman nefisini, vücudunu zarardan korumak da zimmet borcudur.*
33. *Her şeye dil uzatan, kadr ü kıymetinin kısaldığını görür. Her şeye bir bahane bulan, her şeyi kusurlu görürse gönül azabından kurtulamaz ve nüfusunda tesir kalmaz.*
34. *Sana karşı hata eden bir kimsenin kusurunu affetmekten ve ezasına tahammülden daha büyük fazilet tasavvur olunabilir mi?*
35. *Emniyetsizlik yüz gösterince dostluk ve muhabbet zâil olur. Demek ki dostluk ve insaf emniyetin vücudu ile kâimdir.*
36. *Bu âlemde istirahat ve rahat varsa o da ancak saf ve hâlis vicdanda bulunur maksut da budur.*
37. *Her zaman selamette olmak ister isen hayırlı işlere yakın ol. O zaman şerlerden hemen uzak kalırsın*
38. *İnsan daima gözü açık ve uyanık olmalıdır. Bir vak'anın zuhurundan sonra gözünü açmak fâide vermez.*
39. *Bir kalb-i selîme mâlik olan insan, dünya ve ahirette her şeye nâil olmuştur.*
40. *Fazilet, akl-ı selim dairesinde yaşamaktır. Akl-ı selim,*

hayal hükmünde olan dünya ikbâline iltifat etmez.

41. *Hayır işlerde israf yoktur. Akıl sahipleri ve filozoflar
“Üç kimseye acınmaz ve merhamet olunmaz” dediler:*

1) *İsraf ve sefahatı sebebiyle fakr ü zarurete düşenler.*

2) *Gayet hırslı olup hırsı sebebiyle musibete tutulan
kimseler.*

3) *Zâlim olup zulmü sebebiyle belâya uğrayanlar.*

42. *İnsanın Allahu Teâlâ Hazretleri'nin rızası için
ağlaması gözlerinin nurunu ziyade eder.*

43. *Âkil ve kanaatkâr kimseler her zaman haline râzı
olarak zengindir ve perişan olmazlar.*

44. *Doğru ve dürüst yaşayan insanları devirmek
isteyenlerin devrilecekleri tabiidir. Kanun-ı İlâhî
böyledir.*

45. *Verilen söz üzerinde sebat etmek, durmak, iş ve
ticaret âleminde en nadir ve en kıymetli faziletlerden
sayılır. İnsanlık âleminde ahd denilen bu noktadır.*

46. *Yüksek rûhlu bir insan, hayat fırtınalarından
kat'iyen etkilenmez. İşinde, vazifesinde sebat ve
gayretle çalışır. Bu dünyanın böyle vukuat âlemi
olduğunu bilir.*

47. *Mâneviyata terakki etmek arzu edenler oraya ancak
güzel ahlâk ve istikâmet yolları ile çıkabilirler, başka
yol yoktur.*

48. *Hikmetli söz, devâ ve şifâya benzer, az söylenirse faydalıdır.*
49. *Bu âlemin gamsız safâsını süren ancak âriflerdir. Onlar mâsivaya rağbet etmezler.*
50. *İnsanlar sevmek ve sevilme için dünyaya gelmişlerdir. Ehl-i irfan Hâlikini sevmekte faidesini o zaman anlamıştır.*
51. *Görülüyor ki bu güzergâh-ı fenanın hiçbir şeyinde renk ve beka yoktur. Daha yakın rüya gibidir.*
52. *İrade-i İlâhiyye'ye karşı aceleci olmak sû-i edebdir. Vakti gelmeyince hiçbir şey vücud bulmaz. Vakt-i merhun budur.*
- Yani Allah'ın iradesine karşı acele etmek edepsizliktir. Her şeyin İlâhî iradede olması gereken belli bir vakti vardır. O vakit gelmeden olmaz o zaman acele etmenin de bir anlamı yoktur. Sadece Allah'a karşı edepsizlik edilmiş olur. Çünkü kime, neyi, ne kadar, ne zaman, nasıl, ne şekilde vereceğini ancak Allah bilir.
53. *Akl-ı selim sahibi, hayal hükmünde olan ikbâl-i dünyaya asla iltifat etmez.*
54. *Bir insanın meşrebi nasıl ise, herhangi sıfat ve tabiat üzere bulunursa, herkesin o tabiat üzere olmasını arzu eder.*
55. *Akıl sahibi, bir hâdisenin vukuundan sonra çâre arayan değildir. Akıllı kimse o hâdiseyi evvelden keşfedip muktedir olduğu derecede çâre ve tedbir hazırlayandır.*

56. *Âkil kimsenin eli, nefsin dizginini sıkı tutarsa kötü yollara salıvermez.*

57. *Her insanın bir bayramı var, o da Cenâb-ı Hakk'a hiç isyan etmediği gündür.*

58. *Bir adamın şöhretine, görünüşüne bakma. Namaz ve niyazına aldanma, aklına ve doğruluğuna bak.*

Bu anlamda bir söz hadis olarak da nakledilir. İfadeleri şöyledir: “Kişinin namaz ve orucu sizi aldatmasın, onun dirhem ve dinarlarına yani ticarî ilişkilerine bakın.”

Bu sözün hadis değil de Hz. Ömer'in sözü olduğu daha doğru bir tespittir. Namaz ve niyaz tek başına kişiyi istikâmet sahibi yapmaz. Yani görünüşte namaz kılan herkes istikâmet sahibi ve güzel ahlâkı kazanmış olmaz. Aksine, bu davranışlar kendilerinden sâdır olduğunda namazlarının ve oruçlarının onları ahlâklı yaptığına hükmedilir. Müslüman'ın istenen kıvama gelmesi için namaz kılması kaçınılmazdır. Ancak ticarî muameleleri, insanlar arası ilişkileri de namazın ruhuna uygun olması gerekir.

59. *Dünyada herkes hâline ve rakına razı olsa hiçbir çekişmeye hacet kalmaz, hükûmete lüzum görülmez.*

İnsan arasında çıkan kavga ve çekişmelerde kişilerin haklarına rıza göstermemeleri büyük rol oynar. Kişinin hakkına rıza göstermesi kanaatkâr olması demektir. Kanaat, pek çok tartışmayı sona erdirir. Fakat kanaat hakından her durumda vazgeçmek anlamına gelmez.

60. *Dinimizin her emrine riayet eden kimsenin vücudu temiz, kalbi ve vicdanı pâktır.*

61. *Altının ayarını mihenk taşı bildirir olduğu gibi, insanın ayarını da muamelesi, servet, rütbe, mâneviyatı bildirir ve seciyesini meydana çıkarır. Rûhu yüksek ise rütbesini, düşkün ise rezaletini gösterir.*
62. *Öyle bir zamanda yaşıyoruz ki evvelâ kendi nefsimizin selâmetini ihzar edip sonra evlât ve ahfadımızı mümkün mertebe muhafaza edeceğiz.*
63. *Şimdi şu dünya fettânedir, az kimseler onun zehrinden kurtarabilmişler.*
64. *İnsan vücudunu halkın hizmet ve zahmetinden esirgememeli, çünkü hayırların cümlesi ind-i İlâhî'de mahfuzdur. Anahtarı ise Cenâb-ı Hakk'ın yed-i kudretindedir. Dilediği vakit kullarına verecektir.*
65. *İnsanlığın en yüksek sıfatlarından biri de sarsılmaz azim, kuvvetli irâde, kat'î metânettir.*

Azim, irâde ve dayanma gücü olmadan insanın başarılı olması mümkün olmaz. Bu özellikler de ancak insanda bulunur.

66. *Hükûmet halkın dinini, canını, ırz ve namusunu, hukuk, mal, servet ve refahını muhafaza ile memurdur. Halk da hükûmetin kanunlarına itaatle mükelleftir.*

Yöneticilik bir emanettir. Yönetici, sayılan bu hususlarda insanların hukukunu korumakla görevlidir ve buna mecburdur. Bu görevi ifa edemeyenlerin yönetici olması câiz değildir.

67. Her insan vatanını anası gibi, kanununu da babası gibi tanımalıdır.

Vatansızlık insan için en büyük ızdıraptır. Bunu en iyi mülteciler ve uzun süre yurt dışında yaşayanlar bilir. Kanun da insanların hak ve hukuka riayetlerini sağlar. Kanunun olmadığı yerde ebedi huzur olmaz.

68. Cehâlet! Ehl-i dünyanın efkâr ve âlâyişi ile mağrur olup kalıyorlar.

Yani dünyaya ait fikirlerle hemhal olmak ve dünyanın süsüne aldanıp kalmak cehalet alametidir. Çünkü dünyaya aşırı bağlanmak insanı Allah'tan uzaklaştırır. Geçici olan dünya elden gidince veya dünya hayatı bitince yapayalnız kalır. Onun için şöyle denilmiştir: "Derdi dünya olanın dünya kadar derdi olur."

Dengeli insan, dünyanın arkasından koşan değil, dünyayı arkasına alandır. Çünkü dünyanın peşinde koşmak insanı yorar. Yorar ancak dünyayı kavuşmak da mümkün olmaz. Kur'an'ın ifadesiyle dünya bir oyun ve eğlence olduğundan oyunun ve eğlencenin sonu yoktur. Biri bitmeden öbürü başlar.

69. Vakit ömrün sermayesidir. Boşa geçirilmeyen vakit onun kârı, boş ve hevaya geçirilen zaman ise onun zararıdır.

Hz. Peygamber (s.a.v.) boş vakit ve sağlık konusunda insanların çoğunun aldandığını haber vermiştir. Yani boş vaktin değerini ve sağlığın kıymetini herkes bilemez. Pek az insan bu iki hazineyi gereği gibi koruyabilir.

Ebû Hanife şöyle demiştir: “En büyük musîbet vakti boşa harcamaktır.”

Oğlu Sâbit Akyol'a Yapmış Olduğu Vasiyet

Hacı Hasan Efendi oğlu Sâbit Akyol'a 1959 yılında Şu nasihati yapmıştır:

1. *Hakiki Müslüman olmaya çalış, gayret et.*
2. *Rind ol, sâfi ol fakat sûfi-i sâlis olma.*
3. *YaratılıŐın hakikati gençliğin kadrini bil.*
4. *İlim, ahlâk, merhamet sahibi olmaya çalış.*
5. *Beş vakit namazında, dersinde ve dünya ticaretinde kusur etme.*
6. *Servet sahibi ol fakat aç kurtlar gibi, köstebekler gibi değil.*
7. *Fakirleri düŐkünleri de kendin kadar gözetmeyi unutma.*
8. *Sûfi gibi sürekli nâfile ibâdetle değil, Hatem-i Tâi gibi sehâ ve ihsanıyla kendini Hakk'a ve halka sevdire.*
9. *Dört günlük hayatında güzel nam kazan, imanla ahirete göç et.³⁰⁰*

Sonuç

Hacı Hasan Akyol, Tokatlı Mustafa Hâkî Efendi ile başlayan seyr-i sülukunu Sivaslı Mustafa Takî Efendi ile

devam ettirmiş nihayet kırk üç yıl beraber olduğu İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi ile tamamlamıştır. Onun vefatından sonra da Darendeli hemşehrisi Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'ye bağlılığını bildirmiştir. O, inancını belli bir tasavvuf neşvesiyle şekillendirmiş ve hayatı boyunca istikâmet üzere yaşamaya gayret etmiştir. Yaşayışı ve kişiliği ile insanlara örnek olmaya gayret etmiştir. Mensubu bulunduğu tasavvuf ve tarikat içerisinde kalarak başkalarına öğüt ve nasihat vermiş, doğruya teşvik ederek rehberlik etmeye çaba sarfetmiştir.

Görebildiğimiz kadarıyla o, bazı kimselerde olduğu gibi, bir şeyhlik iddiasında bulunmamış, bir makam sahibi olmayı değil, hizmet, istikâmet ve gönül adamı olmayı tercih etmiştir. Bir başka ifadeyle, bağlısı bulunduğu tekkenin ve irfan ocağının samimi bağlısı ve mütevâzı bir müridi olarak yaşamıştır. Gösteriştten âzade yaşamayı tercihe ve istikâmete şâyân bulmuştur. Mürşidi İhramcızâde İsmail Hakkı Toprak Efendi'ye bağlı bir ârif, âbid ve mürid idi. Onun vefatından sonra da Hulûsi Efendi'ye biat etmiş ve bağlılığını bildirmiştir.

Hacı Hasan Efendi de her fırsatta Hulûsi Efendi'nin ilim, edep, irfan eri olduğunu dile getirmiştir. Mesela, Hulûsi Efendi'ye yazdığı bir kartvizitte ona olan muhabbetini ve hüsn-i şehâdetini şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“Es-Seyyid Hacı Hulûsi Efendi Gardaşım! Edeb, şeref, ilim, irfan ve kemalde zamanın kâmilisin. Bu bîçâre nâtuvâneye lütfedin. İhsan sizin âdetinizdir. Erbâb-ı ih-

san olduğunuza ilelebed itikad ederim.” 10 Muharrem 1399/1978. Hacı Hasan.³⁰¹

O, kendisine ‘Şeyh Efendi’ ünvanıyla hitap edilmesini hiç hoş karşılamamamış, fakat binlerce kişi, onun gönül, ilim ve irfan ehli biri olduğuna ve istikâmetli bir Allah adamı oluşuna şâhitlik etmiş ve etmektedir.

HACI HASAN AKYOL

Eşi: Münevver AKYOL

Oğlu: Mehmet Sabit AKYOL

Oğlu: Mustafa Naci AKYOL

Oğlu: Mustafa Haki AKYOL

Kızı: Fatma AKYOL

Kızı: Emine AKYOL

HACI HASAN AKYOL’UN OĞLU MEHMET SABİT AKYOL

Eşi: Menduha AKYOL

Eski eşi: Hatice AKYOL

Oğlu: Şinasi AKYOL

Oğlu: Muharrem AKYOL

Oğlu: Ahmet İHSAN AKYOL

Kızı: Nuriye AKYOL

Kızı: Hayriye AKYOL

Kızı: Kadriye AKYOL

Mehmet Sabit AKYOL Oğlu:
Şınasi AKYOL

Eşl: Emine Nurcan AKYOL

Eski eşl: Müzeyyen AKYOL

Kızı: Serra AKYOL

Mehmet Sabit AKYOL Oğlu:
Muharrem AKYOL

Eşl: Aytaç AKYOL

Oğlu: Adil AKYOL

Kızı: Leman AKYON

Mehmet Sabit AKYOL Oğlu:
Ahmet İhsan AKYOL

Eşl: Zübeyde AKYOL

Kızı: Emine AKYOL

Oğlu: Emre AKYOL

Kızı: Hatice Esra AKYOL

HACI HASAN AKYOL'UN OĞLU
MUSTAFA NACİ AKYOL

Eşl: Zeynep AKYOL

Kızı: Ayşe AKYOL

Oğlu: Mehmet AKYOL

Kızı: Emine AKYOL

Oğlu: Hakkı Enver AKYOL

Mustafa Naci AKYOL Oğlu:
Mehmet AKYOL

Eği: Safura AKYOL

Oğlu: Hasan Naci AKYOL

HACI HASAN AKYOL'UN OğLU
MUSTAFA HAKİ AKYOL

Eği: Fatıma AKYOL

Kızı: Bedriye AKYOL

Kızı: Safura AKYOL

Oğlu: Osman Nuri AKYOL

Oğlu: Emin Hakkı AKYOL

Mustafa Haki AKYOL Oğlu:
Osman Nuri AKYOL

Eği: Halime AKYOL

Kızı: Müzeyyen AKYOL

Kızı: Müneyre AKYOL

Oğlu: Hasan AKYOL

**Mustafa Haki AKYOL Oğlu:
Emin Hakkı AKYOL**

Eği: Demet AKYOL

Oğlu: Mehmet Halit AKYOL

Kızı: Elif AKYOL

**HACI HASAN AKYOL'UN KIZI:
Fatma (AKYOL) ARIKAN**

Eği: Mahmut ARIKAN

Kızı: Ayşe ARIKAN

Oğlu: Ahmet ARIKAN

Kızı: Saliha ARIKAN

Kızı: Şükran ARIKAN

Kızı: Sakine ARIKAN

Oğlu: Hüseyin ARIKAN

**HACI HASAN AKYOL'UN KIZI:
Emine AKYOL**

RESİM ALBÜMÜ
VE BELGELER

GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Gençlik Yılları

GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

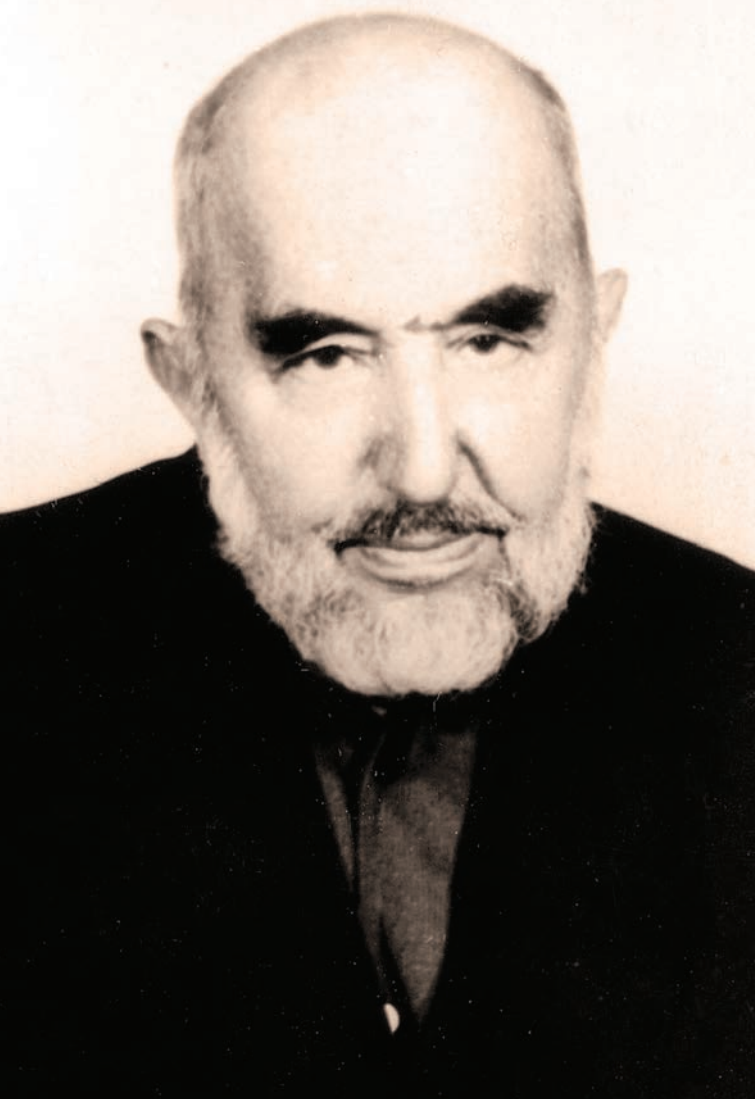
Hacı Hasan Akyol Efendi Dayısı Kasapbaşı Hüseyin Efendi ve Akıraları ile

GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

Hacı Hasan Akyol Efendi

GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

Hacı Hasan Akyol Efendi

GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

Hacı Hasan Akyol Efendi Akrabaları ile

Hacı Hasan Akyol Efendi ve Es-Seyyid Osman Hulûsî Efendi

GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

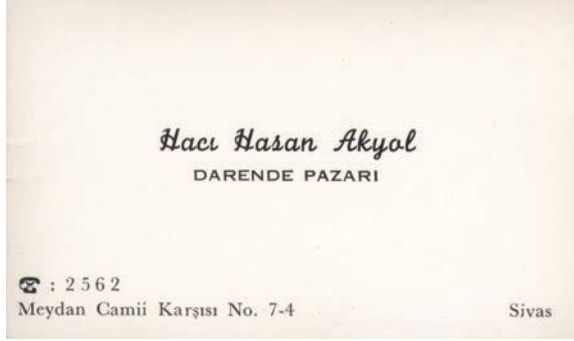
Hacı Hasan Akyol Efendi Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi ile

GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

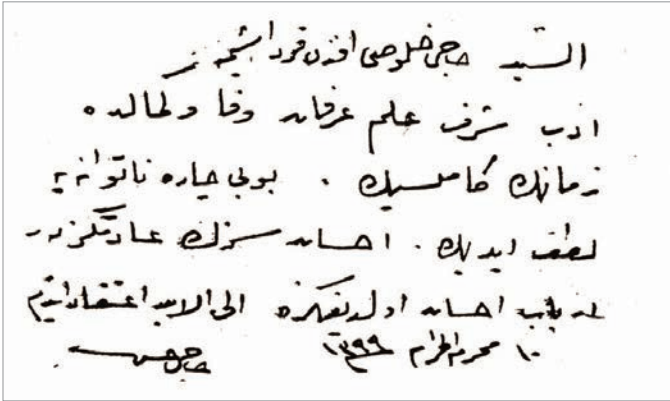

Hacı Hasan Akyol Efendi,
Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi ve İhvanlar ile

GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Kartviziti

"Es-Seyyid Hacı Hulûsi Efendi Kardaşıma,

Edeb, şeref, ilim, irfan, vefa ve kemâlde zamanın kâmilisin, bu
bîçâre nâtuvâneye lutfedin. İhsan sizin âdetinizdir. Erbâb-ı ihsân
olduğunuza ilelebed itikâd ettim.

10 Muharrem'ül-Haram H. 1399/M. 1978)

Hacı Hasan (Akyol)"

Hülûsî Efendi ve Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Oğlu Sabit Akyol ve Torunu Mehmet Akyol

هوتم محترم هجرتي اتمه مؤدبت
چوانده دفته فاك اولان عبدالوهاب عازي حضرتي حقينه
تفصيلده مصلحت اينده اورزه بجه ذوات سؤالده
بولنديز ، فامكي اعلامده ۹ نجي جلد ۷۹۹ نيزده
قبيله يازي دا . لطف تفصيلده مصلحت لطف بريم
عمره اتم اتم اتم ۱۰/۹

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'ye
Yazdığı Mektuplarından Bir Örnek

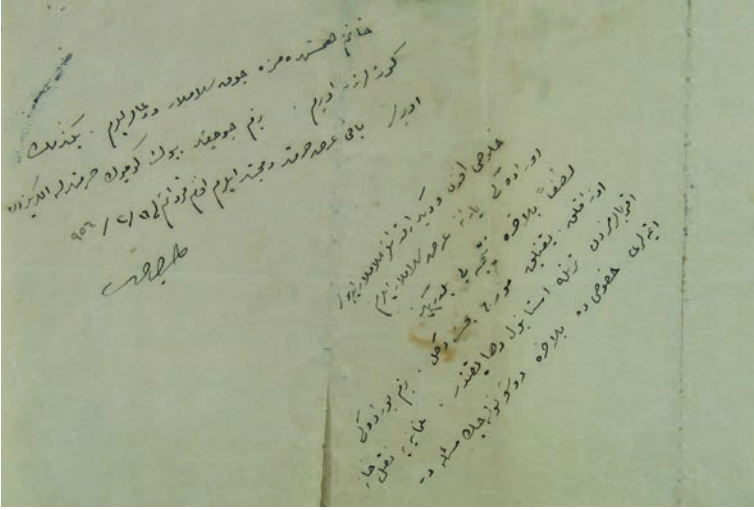
هوتم محترم اتم مؤدبت
چوانده حوقينه قونوشورمه . حوي بده ؛ قاليه بورولرله ده اساسي
بر سقيله ادره هيمشربه ديدلدن فوره حماه قد - كوتوره بده
دي بويو ديدز . بوضو بزم دوقسولريك بغيره حوي . كوجي سوي
بغيره جنود هلنده حوي احتياج بونه . بلاغره بغيره اعما - ايندير
حوي احتياج اولورسم . نيه كز بوضو بيشقه محله و بيلم سنب
دالت اوليمه ادملمايم .
ذات عابدي حجه نك حقوقي مدافع و محافظه مافور سيز .
بولهوي فخر دلايريه دوشوريك اتم بريم اراره حضرت نازلده .
عمره اتم اتم اتم ۷۹۹/۱۰/۵۵

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'ye
Yazdığı Mektuplarından Bir Örnek

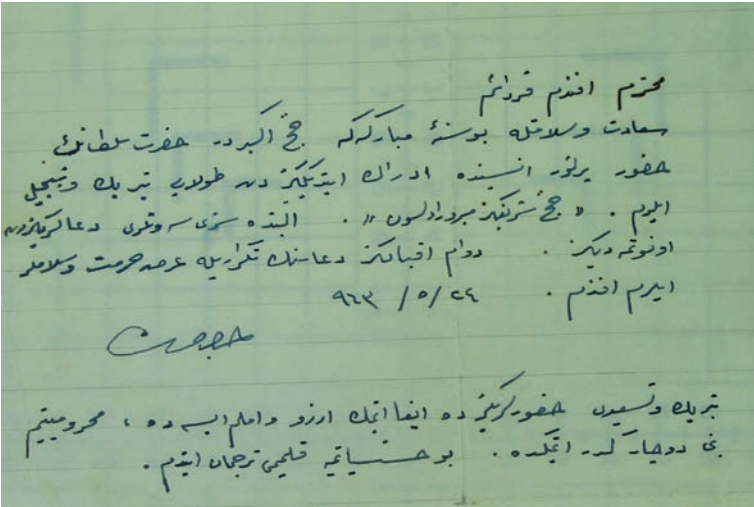
هو محترم انتم فردا
معلم فضيلت به مشريفه دافى واطرفى ديانت وفضيله
عائده . . . معنی افقه طوغرى قائمقامنه رسماً سرهضت ايد.
قائمقاملغه بدى به بدرب . قائمقام بدى به بصين رسماً
كش ايد لر او جرت به مشريفه عائده . قومسورك دعوا
ايد بكارى بول حقيقتاً قومسور . عائده به بز حرف نظر اتميز
لازم . فقط ايد بول ، اشاعيد . عائده به بول وارده .
حقيقتاً اهيقلانور . اوزاره بزم انشا ائمه كيم نك مدخله
انكده لفقى قالماس . رسماً قناله كيم مزلازم . بومه بيدا قبا
بوللايد مدخله ايد لر . دوليك قوه قى واميني وارده .
امينيت واسه بول اولور : صوات آتیه باسما نوره ابي اولور
وقت طاب الو .

هو سلام و عرض احترام ايدرم انتم
جمه يومه
نقط افقه اولور لوزيلد . ايد .

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi'ye Yazdığı Mektuplarından Bir Örnek

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Yazdığı Mektuplardan Bir Örnek

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Yazdığı Mektuplardan Bir Örnek

مؤمن قرداشم عزیز جانم!
مکتوب کریمانه الم هیهود کورلو طوبیوم . مؤمن اولدیر . خانانده ایکن ایشلایکن .
نقان دلمه دعانا هفت لسه غراندز هفتی اجرا و ایضا بوردن ایچون دنیا هیولقارینه
و دنیا انلرینه مسابره کلایه . آنیچون آله اعلم غم راه و کلشن رکابنه
ایدن . بنایقه شفیع آخرت بوردون .
هفت عرقله لک قاصدین . هفتیزیک مهر شریفانه لک لکنی بالمون و خطا . عبادی منقوی این
بناب هفت یوز بیدرجه سده اسمک ین آرد که ابیت عالمه نزهت بروج ایله
و ا معلقین ایچون هفت بیل عظم هفتیزیک ماه عصمت بولمزه اوختمده که
بولمده مبارزه اولد ایضا دزه لک طومرو هوبولنه تواضع و تسلیمت و طوعزایل
دزه سده بوردنک حقیقی دهاستورلو برستلمده اولک انده ایچون داغظ مونه
بنیچاره له اعلام بوردنورده دایرام عظیم . جمه باران و اهل بیت عصبه ایله
دوره محبت ایلم اقدم قرداشم ل 07/09/04
طوبیوم
خواجه امداد منقوی آف . عظیم بوردنک آف
بالمقید عصبه ایله بوردن
بیم هیولقاریجه لک حوندل اولدیزکن آف
نزهتیه الفطرة

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Yazdığı Mektuplardan Bir Örnek

تأب
ذوالقربہ اعقابک رہ نماک انتک ایما بزرگ حرکت ایزدک خدی دربر
مندی کی سدی الم حورالون جہد کزک عاقلندون عموط لوم
جہد مزده برزده عاقبه یز ، علی عمراندن خردا شکرک مشوره
معموی ذوالقربہ انتک کویک سرت و اعلتک ترک لیم
بنم طخزون یحج بر مطوب یوق۔ نعل ایت ایده یک و محوره
ادله ایب کلدوسه صلاحیتک ماؤدیت
خدیجک بوته ادویه ورامازی و سزلده ارزو و اشتیای
قد۔ نیمده ارزو و اشتیای حال اوله و دها اوست د۔
لقد المیزه نعل جمشرفک حصه نقله اول کون باشتادلیه
ایک مکر ایبه مالشورکر و قوم نقله به باره باشتایا جقدر
مقدر ایلدی شمشک نه قد۔ اجاب ایورک ، لیمان کوندیک
ادلا کندی تقسزده معرف باشتایالم ، کوج ادویه باره کوندک
دی به یه یوزمز یوقد۔ اما جمشرفک لهر طرخ صربه زار بهک
الذینہ الله بلو۔ کوکلم خان اغلا یز۔ بده بو تفره باشتایانکه
قوشوززده بر طاسه قویله کسز یوقد۔ انشائک نعل
اغینوی نلایه طوزی جمشرفک انشائک ایزی بر درجه قدر
المان دلور۔ ارزمانه ادویه واجه مکر اولور۔
قا۔ خالقدن لکوار یوقه ای ، اغاج دایم ایزدی حکم مرتبه بایدردم
انکه آید بر غریب افسرک و اوله صلاحیوره مردم بوجبه ده اراده بزورک
کوندک ، صلاحیوره یوده ایشه ، جہد کر۔ چوه مکرده۔ ایو کوز/کوزون
اور الله اعانت ایزم ل ۱۱/۴/۱۱

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Oğlu Sabit Akyol'a Yazdığı Mektuplardan
Bir Örnek

او عزیز انسان
طویطوی ایمان
اولدی ^{نقصه} هوره روات
باغ رضوانه
—
اسی مسه دی
خلقی مسه دی
فعالی مسه دی
بیده هیرانم بویله برهانه

کله بر بیمار
مالین ^{مالین} ستفا
ایلردی نیما
هوزه طیبانه
—
استاد کمال
ایتمدی کمال
اولمور قایل داف
مجب شرفانه
مالک ماصدی
طالع عرفانه

او عزیز انسان
طویطوی ایمان
اولدی ^{نقصه} هوره روات
باغ رضوانه
—
اسی مسه دی
خلقی مسه دی
فعالی مسه دی
بیده هیرانم بویله برهانه

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendî'nin
Hacı Hasan Akyol Efendî'nin Vefatı
Üzerine Yazdığı Şiir

قلمی صابیدی
شوقی غالبیدی
حق طابیدی
نطقی بها زبیدی
فیضی هما نیدی
عاشق صادم
مددینه لولوه
قادر دینار قهریده
تویی هما نانی

خانی مینانیت صولان دیمی
انسانه یوکلده در غمی
انسان اولدو کرم دیمی
یارک شهادتیم اولدو

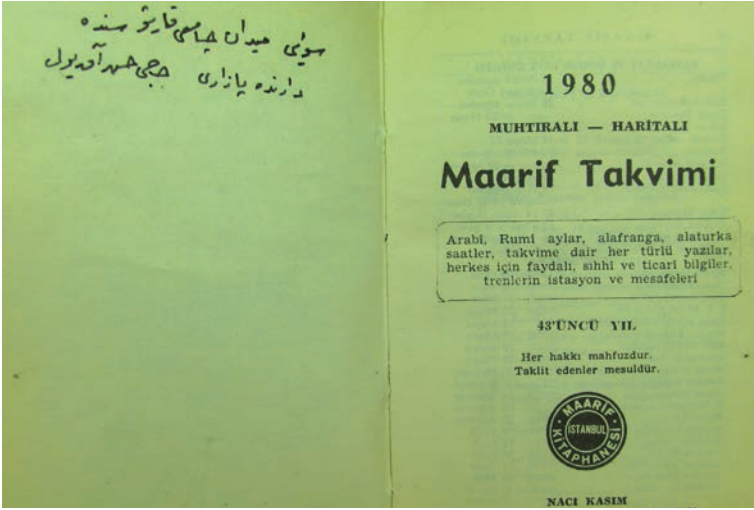
بوشهر ز انسا
مودلطوی اعماک
ایلیری رحمت
ناخ - صرازه

مهرمه آفتندینا
دوره وفاتی
۲۱ - ۷ - ۱۹۸۴ صلی

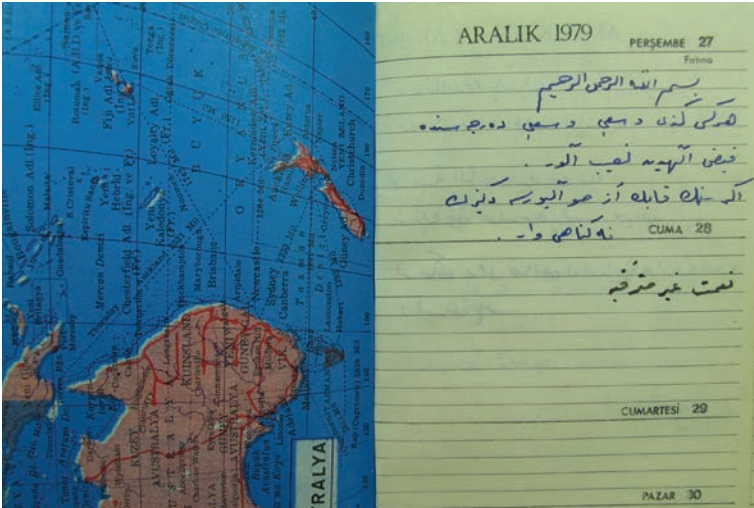
Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendî'nin
Hacı Hasan Akyol Efendî'nin Vefatı Üzerine Yazdığı Şiir

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Oğlu Sabit Akyol'a Hacdan Yazdığı
Mektuplardan Bir Örnek

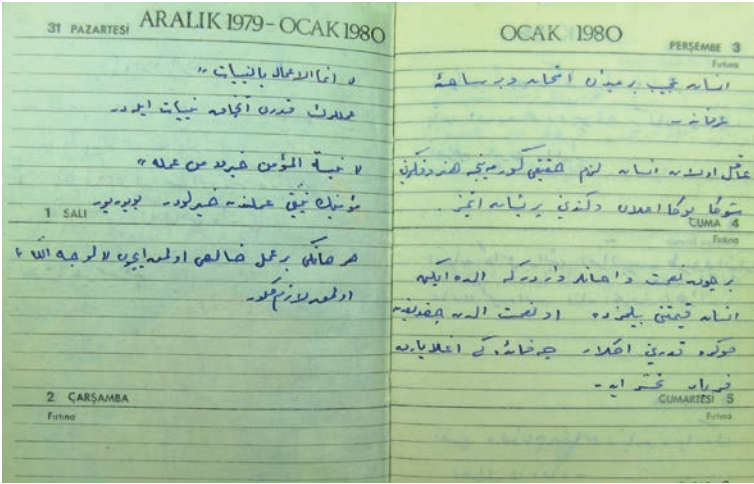

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Notlarını Yazdığı 1979 Yılı Maarif Takvimi

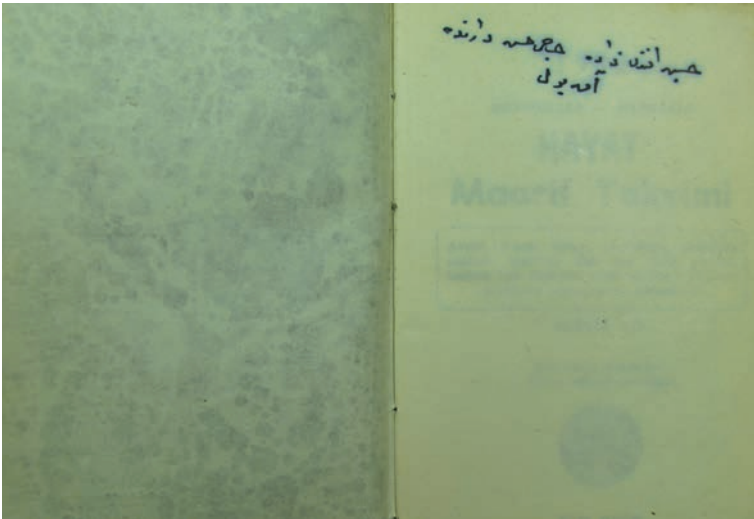

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Notlarını Yazdığı 1980 Yılı Maarif Takvimi

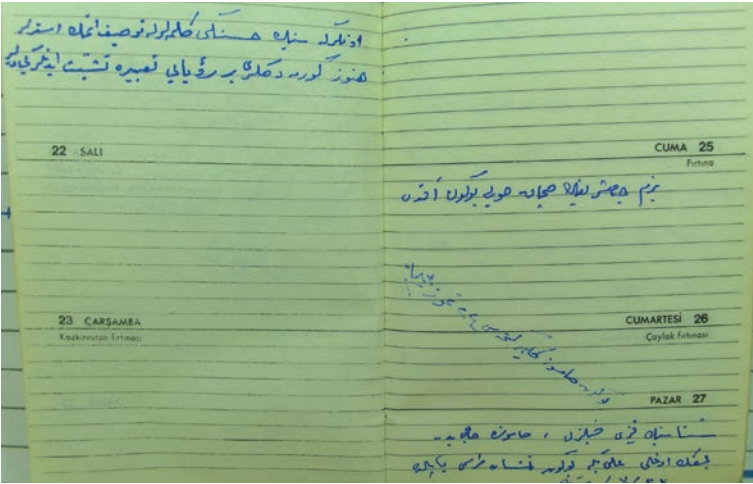
GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

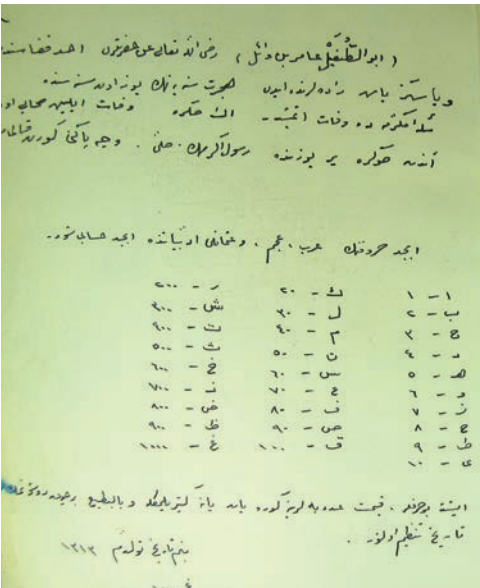
Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Notlarını Yazdığı 1980 Yılı Maarif Takvimi

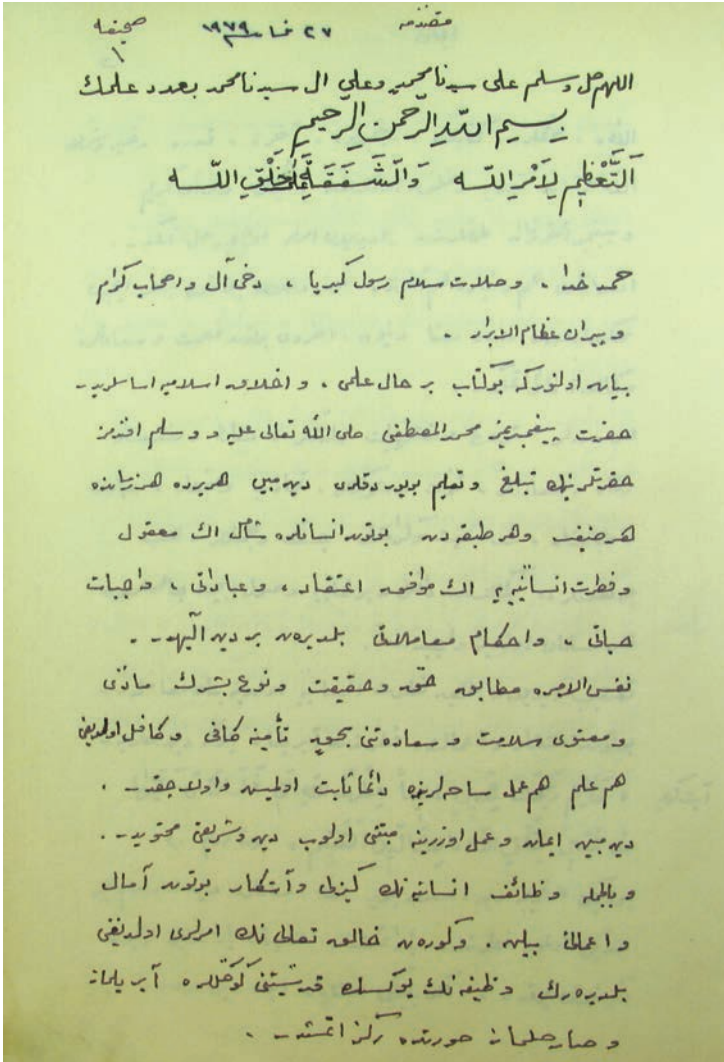
"Hüseyin Efendizade Hacı Hasan Akyol Darendé"
Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Notlarını Yazdığı 1983 Yılı Maarif Takvimi

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Notlarını Yazdığı 1983 Yılı Maarif Takvimi

Hacı Hasan Efendi'nin
Notlarından Ebced
Harflerinin Rakamsal
Değerlerini Gösteren
Sayfa

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Bu Kitaba Mesnet Olan İslâm ve Ahlak
Kitabı'nın İlk Sayfası

ایمان

ع

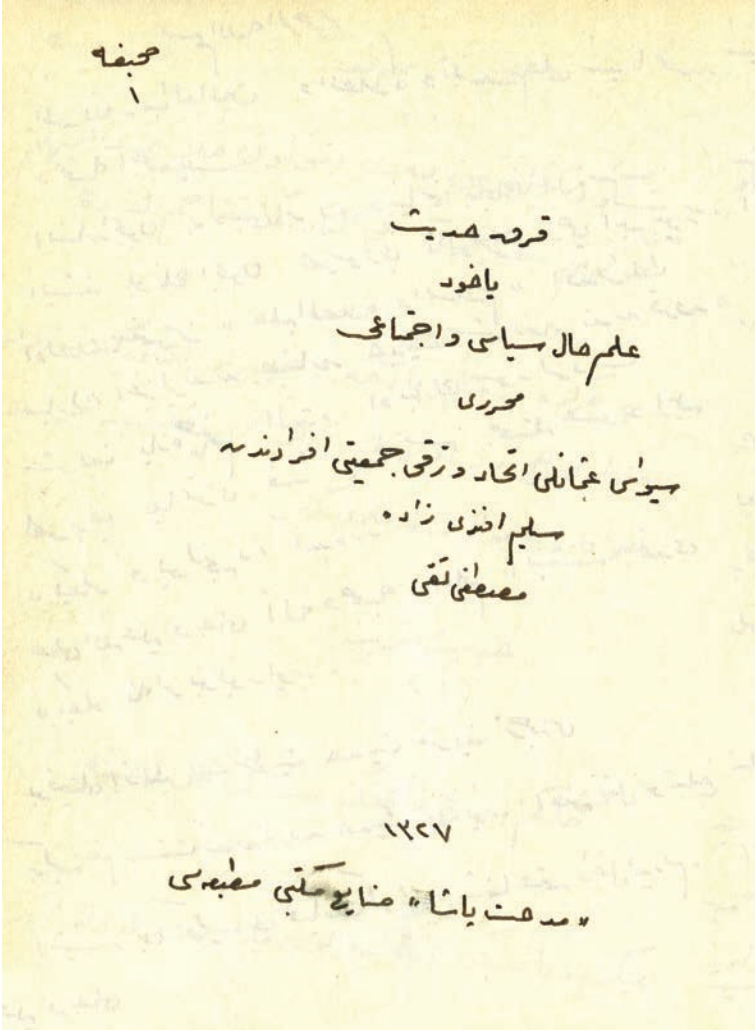
الله ، مملکده ، کتابده ، پیغمبرده ، آخرتده ، قدرده و غیره است
الله طرفنده تقصیر وظلوه اولندیفن ، ایمان و قدان کریم
دیغیر آخرتده طرفلنده بلدیرون ابرار مویغیه عمل اعملده .
انسانلری هم دنیاده لهم آخرتده . خوز و ذلله یغ نوع بشر ایچون
مملکه اولدن ماده معنی دنیوی ، اخردی بیوره نعمت و سعادتده
دکالایته نائز اعملده .

هر دورلو شروع مستحبات دلتلر ، متاع و منفعتلر
رفاه و سعادتلر ، قوت و سوتلر ، تجاذب و تجنلر ، عبادت
و طاعتلر ، قنیت و کرامتلر ، همت و جماللر ، هب
بر نعمتلر ده کمالانده داخل دیونعا ؛ وصول ایچون هالسه
هر مسلمان اوزرینه دایمده .

تعمیب ایچون طبعیه فطرت انسانیه اوزرینه بناه معاملده -
بیوره اعتقاد و اعمالده فطرنده آیریلما ؛ بؤکره دینه فطریه -

آیت کریمه
لَا فَتْرَیْمُ دِیْنِکَ لِلدِّیْنِ فَخْتًا فطرت الله الی خطا کاس علیها
لَا تَبْدِلُ خَلْقِ اللّٰهِ ذَٰلِکَ الدِّیْنِ الْقَیْمِ ۝ سورہ روم ۳۰
بوزیای طریخجه دینه اسلام جویر الله انسانلری دینه اسلام ایچون
متدین اولده فطرتنده بایتمده - الالهک بایندیغی ایچون
دکلمه یوقده . آری یلای اولمایانه ابدنه دینه بود -

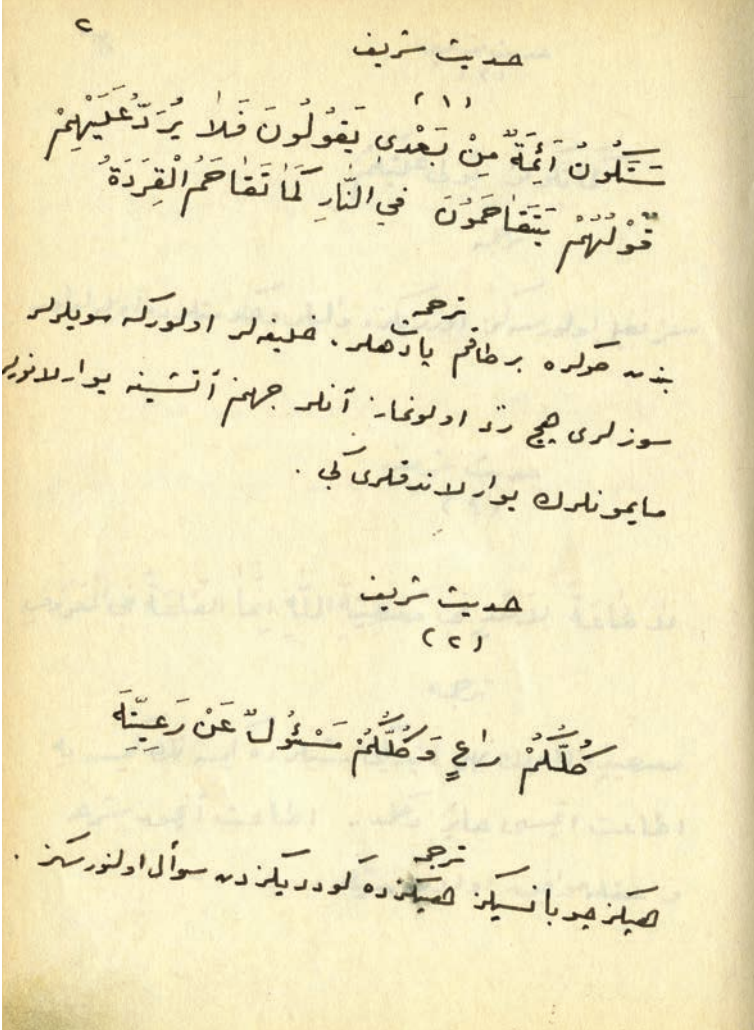
Hacı Hasan Akyol Efendi'nin İslâm ve Ahlak Kitabı'nın Son Sayfası

Mustafa Takî Efendi (k.s.)'nin Kırk Hadis yahut İlmihâlî Siyasî ve İctimaî adlı Eserinin Hacı Hasan Akyol Efendi Tarafından El Yazısı ile İstinsah Edilen Nüshasının Kapak Sayfası

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد وآله
وعليه أجمعين
ان شاء الرحمن بردينی برده دنیاخی بلبلک لایسه -
ایشه بونک ریجون هرکوزی نالکریزک وحی ایلدیورسه
اولان پیغمبر " علیه الصلوة والسلام " افضزک
مبارک اغزلرنده هیت هیت شریف نده قره هیت
شریف یازده حقم التبه اومبارک سوز لردن
هربری هانمزی فدا ایدریم مجتله غنه ایل
د بکار ویولنجده کیده رز
صلی الله علیه وعلی آله وعلیه وسلم ایشه شمدی
د بکار نه لر بولور بولور
بوغینای ایزک ایزک نظایت هیت شریف رحیم
برکیم بقم منت مده قره هیت بده یوب اعتمه نقل و تبلیغ
ایشه بن اولیه بی قیامت کوننده شفاعتمه ذهل ایدرم

Mustafa Takî Efendi (k.s.)'nin Kırk Hadis yahut İlmihâlî Siyasî ve İctimai
adlı Eserinin Hacı Hasan Akyol Efendi Tarafından El Yazısı ile İstinsah
Edilen Nüshasının Başlangıç Sayfası

Mustafa Takî Efendi (k.s.)'nin Kırk Hadis yahut İlmihâlî Siyasî ve İctimai
adlı Eserinin Hacı Hasan Akyol Efendi Tarafından El Yazısı ile İstinsah
Edilen Nüshasının Birinci ve İkinci Hadislerin Bulunduğu Sayfası

٥٩
شريف شريف
I بَرِّكَ اِنَّ يَدَاعِي عَالِمِ الْعَمَمِ مِنْ صَلِّ اَنْقِي
لَمَّا تَدَاعَى الْاَذَلَّةَ عَلَى تَضَعْتَنَا قَدْ نَا بِأَرْوَلِ اللّٰهِ
أَمِنْ قَلَّةٍ نَا يُرْمِنُ قَالَ لَدَا اَنْتُمْ يَوْمَئِذٍ لَشَرُّهُ
وَاللَّسَّامُ غَنَاءٌ لَغْنَاءُ السَّبِيلِ تَنْزَعُ الْمَرْءَ بِهٍ مِنْ قُلُوبِ
عَدُوِّ لَفْمٍ وَيَجْعَلُ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّهْنَ . قَالُوا وَمَا الرُّهْنُ
قَالَ هُبُّ الْحَيَاةِ وَالرَّقِيَّةُ الْمَوْتِ
هدیه رسول الله
صلی اللہ علیہ وسلم

تعبیر : اہم اعدائے شرفندہ سزا اور ریزہ بربری
باغزارانہ - اخلدک طعام محنتہ کلمہ لری بی - اوٹوشہ لری
قریب - (احباب آغزندہ) : ہر دیدیلہ کہ . یارولہ اللہ !
بہ مال ، بنیم اولونالی کونہ قلیتمزدہ ہی نشأت ایدہ ؟
بوپور دیرلہ : خیر اولونہ لئرتیکیز ، لہہ سیلاب ایدہ
کلمہ جورہوب بی سیر اعدا لکزک قبلہندہ
مراہبتاز نزع اولونہ . دقبلہ ریزہ ولہن قولونہ
احباب دیدیلرک ولہن نہ . بوپور دیرلہ حیاقی سوعک
صوتی کرہ کورکدہ .

Mustafa Takî Efendi (k.s.)'nin Kırk Hadis yahut İlmihâlî Siyasî ve İctimai
adlı Eserinin Hacı Hasan Akyol Efendi Tarafından El Yazısı ile İstinsah
Edilen Nüshasının Son Sayfası

GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Sivas Abdulvehab Gazi Hazretleri Türbesi
Civarında Bulunan Kabir Şahidesi

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Yaptırdığı Kurtbağı Camii

GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ

Hacı Hasan Akyol Efendi'nin Yaptırdığı Kurtbağı Camii Girişi

DİPNOTLAR

- 1 Hacı Hasan Efendi ile ilgili olarak iki eseri inceleme fırsatı buldum. Bunlardan ilki, onun tuttuğu notların bir kısmının, Kadir Meral tarafından **İslâm ve Ahlak** adıyla neşrinden oluşmaktadır. Ancak bu derlemede yer yer kelime hataları vardır. İkinci eser, Fatih Çınar tarafından Darendeli Hacı Hasan (Akyol) Efendi, Hayatı, Eserleri ve Bazı Düşünceleri (Sivas 2013) adıyla neşredilmiştir.
- 2 Abdulfettâh Ebû Gudde, Hâris el-Muhâsibî'nin *Risâletü'l-müsterşidîn* adlı eserine yazdığı önsöz, s. 4.
- 3 2/Bakara, 255.
- 4 35/Fâtır, 28.
- 5 Bkz. Sahih-i Buharı, Kitabü'l-Bed'îl-halk, B.10, Hds.76. Kitabü'l-Fiten, B.17, Hds.46. Sahih-i Müslim, Kitabü'z-Zühd ve'r-rekâik, B.7, Hds. 51. Ahmed b. Hanbel, Müsned, C.5, s. 205-209. Abdullah İbnü'l-Mübarek, Kitabü'z-Zühd ve'r-rekâik, Çev. İst.1992, s. 27, Hds. 64.
- 6 Nesai, İstiaze, 64.
- 7 39/Zümer, 9.
- 8 Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, Şeyh Hamid-i Veli Minberinden Hutbeler, (Haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), Nasihat Yayınları, İstanbul, 2006, s. 23.
- 9 Hutbeler, s. 29.
- 10 Hutbeler, s. 61-62.
- 11 7/Araf, 23.
- 12 Hutbeler, s., 292.
- 13 Hutbeler, s., 50.
- 14 Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, Mektûbât-ı Hulûsi-i Dârendevî, (Haz: Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz), Nasihat Yayınları, İstanbul 2006., s. 14.
- 15 10/Yûnus, 62.
- 16 Beyhaki, el-Medhal, s. 162-3, no: 152. tah. M. Ziyaurrahman el-Azami Darul-Hulefa-Kuveyt, ty.
- 17 Çınar, Fatih, Darendeli Hacı Hasan(Akyol) Efendi, Sivas 2013, 19.
- 18 Kamil Akgül ile yapılan röportajdan.
- 19 Mustafa Tâki Efendi'nin hayatı ve ilmi kişiliği hakkında geniş bilgi

için bk. Cemal Ağırman, Sivas Mebusu Mustafa Taki Efendi: Hayatı, Eserleri ve Bazı Düşünceleri, Sivas 2006.

- 20 Çınar, 26.
- 21 Ağırman, Tâkî Efendi'nin eserinin adını Kırk Hadis koyup bu sayının maksadı ifadeye yeterli olmadığını görmesi üzerine hadis sayısını altmışa çıkardı deyip, hadis sayısını altmış olarak vermekle birlikte verdiği listede 61 hadis yer almaktadır. (Bk. 65-125, 137-138.
- 22 Hadislerin tercümesini, okuyucular için daha anlaşılır olması sebebiyle Cemal Ağırman'ın, Mustafa Tâkî Efendi kitabından aldık. Hadislerin Tâkî Efendi'nin orijinal tercümesi ve tahriçleri için bk. Ağırman, 65-125.
- 23 Ağırman, 64.
- 24 Ağırman, 66.
- 25 İslâm ve Ahlak kitabının takdimi.
- 26 Çınar, 36.
- 27 Es-Seyyid Osman Hulûsi Ateş, *Mektûbât-ı Hulûsî-i Dârendevî*, Nasihat Yayınları, İstanbul 2006, 131-132.
- 28 S.B.A.K.M. Arşivi, Dosyo nr. 22/10; Çınar, 36.
- 29 Altuntaş, İsmail, İsmail Hakkı Toprak'ın Hayatı, Lisans Tezi, Ankara, 1992, s. 39.
- 30 S.B.A.K.M. Arşivi, Dosyo nr. 22/10.
- 31 İrfan Yılıdırım'la yapılan röportajdan.
- 32 Anlatılan bu olaylar olayların şâhidi olduğunu söyleyen ve şu anda seksen dört yaşında bulunan Bayram Ali Yılmaz'dan bizzat dinlenilerek kaydedilmiştir. Kendisi bu konuda birçok hatıra bildiğini ve bunları deftere kaydettiğini ancak daha sonra şeyhinin emri üzerine bu defterleri imha ettiğini de belirtmiştir.
- 33 Bayram Eke ile yapılan röportajdan alınmıştır.
- 34 Gazi Türkyılmaz ile yapılan röportajdan alınmıştır.
- 35 Çınar, 31.
- 36 29/Ankebut, 69.
- 37 Meallerin büyük bir kısmının dili eski olduğu için onlar yerine yenilerini tercih ettik.
- 38 3/Âl-i İmrân, 97.
- 39 22/Hacc, 37.
- 40 15/Hicr, 9.

- 41 5/Mâide, 2.
42 29/Ankebût, 2.
43 2/Bakara, 196.
44 28/Kasas, 77.
45 24/Nûr, 37.
46 29/Ankebût, 45.
47 49/Hucurât, 11.
48 5/Mâide, 90-91.
49 49/Hucurât, 10.
50 11/Hûd, 117.
51 7/Arâf, 31.
52 17/İsrâ, 31.
53 33/Ahzâb, 57-58.
54 60/Mümtehine, 1.
55 3/Âl-i İmrân, 104.
56 5/Mâide, 78-79.
57 8/Enfâl, 25.
58 13/Râd, 11.
59 16/Nahl, 126.
60 3/Âl-i İmrân, 200.
61 39/Zümer, 18.
62 12/Yusuf, 76.
63 5/Mâide, 105.
64 11/Hûd, 113.
65 12/Yusuf, 53.
66 24/Nur, 58.
67 8/Enfâl, 62-63.
68 5/Mâide, 89.
69 Çınar, 46-47, 81-88. Hadislerin yorumu tarafımızdan eklenmiştir.
70 Acluni, Keşful-Hafa, 1/345, no: 1102.
71 17/İsrâ, 9-10.
72 Bk. Aliyyül-Kâri, *el-Esrâru'l-merfû'a fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*, Beyrut 1986, s., 359, hadis no: 567.

- 73 Buhârî, İman, 3; Müslim, İman, 58.
- 74 Hacı Hasan Efendi'nin kaydettiği tercüme: Afv, safh, muâmele bil-cümle misli evsaf-ı ilahiyede olan kemâl-i âliye ile ittisaf üzere olun.
- 75 Bk. Ahmed Yıldırım, Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları, Ankara 2000, s.195.
- 76 Muvatta, Hüsnül-hulk, 3; Tirmizî, Zühd, 11(2318, 2319); İbn Mâce, Fiten, 12(no: 2976).
- 77 Tirmizî, Da'avât, 39(no:2329).
- 78 Suyuti, Câmiu's-sağîr, I, 157.
- 79 2/Bakara, 182.
- 80 2/Bakara, 224.
- 81 4/Nisa, 128-129.
- 82 8/Enfal, 1.
- 83 42/Şûrâ, 40.
- 84 49/Hucurat, 9.
- 85 Ebû Davud, Akdiye, 12 (No: 3394); Tirmizî, Ahkâm, 17 (No: 1352).
- 86 Örnek olarak bk. Tirmizî, Et'ime.
- 87 Ebû Davud, Et'ime, 12(no: 3761); Tirmizî, Et'ime, 39(no: 1847).
- 88 95/Tin, 4.
- 89 Bk. Gazâlî, *İhyâ*, I, 11, 12, III, 3vd., IV, 3vd.; *Zâdü'l-me'âd*, IV, 5, 202vd.
- 90 2/Bakara, 184, 185, 196, 4/Nisâ, 43, 102, 5/Mâide, 6, 9/Tevbe, 91, 10/Yûnus, 57, 17/İsrâ, 82; 24/Nûr, 61, 48/Fetih, 17, 73/Müzzemmil, 20
- 91 2/Bakara, 10, 5/Mâide, 52, 8/Enfâl, 49, 9/Tevbe, 125.
- 92 Buhârî, Tıb, 3-13, 18, 32-33; Ebû Davud, Tıb, 2-3, 6-7, 11-14, 18; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, IV, 5-282
- 93 Örn. bk. İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *Tibbu'n-Nebevî*, Kâhire 1982.
- 94 Ebû Dâvud, Tıb, 11.
- 95 Ebû Dâvud, Tıb, 1; Tirmizî, Tıb, 1; İbn Mâce, Tıb, 1; İbn Hanbel, III, 156.
- 96 Müslim, Selâm, 69.
- 97 Buhârî, Rikâk, 1.
- 98 Ebû Davud, Edeb, 101.
- 99 Buhârî, Merdâ, 19.
- 100 Tirmizî, Zühd, 21.
- 101 Şevkânî, Neylül-evtâr, VIII, 200.

- 102 Bk. İbn Kayyım, IV, 35-36.
103 Bk. İbn Haldun, II, 1172; Dehlevî, I, 372; Aşkar, I, 227; Görmez, 292, 293.
104 Ahmed b. Hanbel, VI, 67.
105 16/Nahl, 68-69; 17/İsrâ, 82.
106 Bk. 26/Şuarâ, 80.
107 Bk. Ahmed b. Hanbel, IV, 436, 441; Buharî, Tıb, 17; Müslim, İman, 371; Tirmizî, Tıb, 14; İbn Mâce, Tıb, 23.
108 Bk. Şatıbî, el-Muvâfakât, II, 151.
109 Bk. Zâdül-meâd, IV, 15.
110 Hindiyye, V, 355.
111 Hindiyye, V, 355.
112 Bk. Zühaylî, el-Fıkhul-İslâmî, IX, 603-604.
113 Kâsânî, I, 61-62; İbn Abidîn, I, 210.
114 Mecelle, md. 21.
115 Mecelle, md. 17.
116 Bk. Aynî, III, 33-35; Şevkânî, VIII, 204.
117 Müslim, Selâm, 64; Ebû Davud, Tıb, 18.
118 Buhârî, Tıb, 36; Ebû Dâvud, Tıb, 38, 79.
119 10/Yûnus, 57; 17/İsrâ, 82.
120 Bk. Kurtubî, XIII, 156-163; Zâdül-meâd, IV, 352.
121 Alexis Carrel, Dua, 62.
122 Bk. Buharî, Tıb, 17.
123 Müslim, Selâm, 24; Ebû Davud, Tıb, 19.
124 Müslim, Selâm, 51.
125 Müslim, Selâm, 46.
126 Buhârî, Enbiyâ, 10.
127 Bk. Ebû Davud, Tıb, 9.
128 Kurtubî, XIII, 160-162.
129 Buharî, Merzâ, 20, 38, 40; Müslim, Selâm, 46-49; Tirmizî, Da'avât, 111; İbn Mâce, Cenâiz, 46, Tıb, 19, 36, 39; Ahmed b. Hanbel, IV, 259, VI, 44, 45.
130 Bk. İbn Düreyd, Cemheretü'l-lüğâ, "h.k.m"md.
131 Lâmişî Ebu's-senâ, Kitâbun fi usûlil-fıkh, 67.
132 Cürçânî, Seyyid Şerif, Ta'rîfât, Beyrut 1985, 95-96; Ebu'l-Bekâ, Külliyyât,

- 382-383.
- 133 2/Bakara, 151.
- 134 2/Bakara, 269.
- 135 16/Nahl, 125.
- 136 Suyuti, Câmiu's-sağîr, I, 157.
- 137 Suyuti, Câmiu's-sağîr, II, 188.
- 138 2/Bakara, 172.
- 139 4/Nisâ, 147.
- 140 14/İbrahim, 7.
- 141 İbn Ataullah el-İskenderi, Hikem-i Ataiyye (Tercüme: Abdulaziz Hatib), İstanbul 2008, 22-23.
- 142 2/Bakara, 186.
- 143 Tirmizî, Daavât, 98; İbn Mâce, Fiten, 32.
- 144 Buharî, Enbiya, 2; Müslim, Birr, 159 (No: 2638); Ebû Davud, Edeb, 19 (No: 4834).
- 145 11/Hûd, 6.
- 146 31/Lokman, 34.
- 147 Müslim, İman, 78; Tirmizî, Fiten, 11.
- 148 49/Hucurât, 12.
- 149 5/Mâide, 90.
- 150 14/İbrahim, 7.
- 151 2/Bakara, 263.
- 152 25/Furkân, 27-28.
- 153 Ebû Davud, Edeb, 16.
- 154 Ebû Davud, Edeb, 16.
- 155 Ebû Davud, Vitir, 29; Tirmizî, Birr, 7.
- 156 Ebû Dâvud Edeb 44; İbn Mâce, Zühd 22.
- 157 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "Hased"md.
- 158 3/Âli İmran, 120.
- 159 2/Bakara, 109.
- 160 42/Şurâ, 14.
- 161 Buharî, İlim, 15.
- 162 3/Al-i İmran, 159.

- 163 Ebû Davud, Edeb, 143.
164 Buharî, Rikak, 15.
165 Müslim, Zekât, 125.
166 5/Mâide, 105.
167 Suyuti, *Câmiu's-sağîr*, I, 34.
168 Suyutî, I, 8.
169 Benzer bir hadis için bk. Suyutî, I, 141.
170 Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 10/235; Abdurrazzak, Musannef, 11/172; Taberânî, Mu'cemu'l-Evsat, 5/364.
171 Müslim, İman, 62.
172 Bu ifadeler hadis değil de, Hz. Ali'nin nasihatlerinden olmalı.
173 Suyuti, II, 95.
174 Suyuti, II, 84.
175 Beyhakî, Şuabul-İmân, VI, 22-23 (No: 7391); Deylemi, Firdevs, III, 305 (No: 4918).
176 Benzer hadisler için bk. Tirmizî, Birr, 3, 8 (No: 1899, 1906).
177 Tirmizî, Birr, 1 (No: 1897).
178 Tirmizî, Birr, 4 (No: 1901).
179 25/Furkân, 67.
180 17/İsrâ, 29.
181 Buhârî, Zekât, 52; Müslim, Zekât, 103, 104.
182 Tirmizî, Zekât, 38.
183 Müslim, Zekât, 99.
184 Farklı hadislerden bir araya getirilmiştir. Bk. Buharî, Edeb, 24, 25, 26, ; Müsim, Zühd, 41, 42; Ebû Davud, Edeb, 123; Tirmizî, Birr, 14, 44; İbn Mâce, Ticârât, 1.
185 Şevkani, Neylül-evtâr, VII, 131, 136.
186 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "Kudsî Hadis" md.
187 Talat Koçyiğit, *Hadis İstilahlarla*, Ankara 1980, s. 123-124.
188 Bk. Muhammed Accâc el-Hatîb, es-Sünnetu Kablê't-Tedvîn, Kâhire 1383/1963, s.22.
189 Bazı âlimler kudsî hadisleri ayrı eserlerde toplamışlardır. Bunlardan Abdurraûf el-Münâvî (1031/1622) "el-İthâfâtü's-Seniyye bi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye" isimli eserinde alfabetik sırayla tasnif etmiştir (Kettânî,

- er-Risâletü'l-Müstatrafe, İstanbul 1986, s.81).
- 190 Müslim, Sıyâm, 161,163.
- 191 Müslim, İmân, 204.
- 192 Müslim, Kitâbü'l Cenne, 2, 3, 4.
- 193 30/Rûm, 30.
- 194 Nevevî, Yahya b. Şeref, *el-Ezkâr*, Dımeşk 1983, 476; İbn Cüzey, *el-Kavâninü'l-fıkhiyye*, 421; Tahânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu ıstılâhâti'l-fünûn*, İstanbul 1984, II, 1090; Akseki, *Ahlak İlmi*, 249.
- 195 Ahmet Rifat, Tasviri Ahlak, 93.
- 196 49/Hucurât, 12.
- 197 Müslim, Birr, 20; Ebû Dâvûd, Edeb, 40; Tirmizî, Birr, 23.
- 198 50/Kâf, 18.
- 199 4/Nisa, 34.
- 200 Buhârî, Edeb, 28; Müslim, Birr, 140-141.
- 201 Buhârî, Edeb, 31, 85; Müslim, İman, 74-77.
- 202 Müslim, Birr, 142.
- 203 Buhârî, Edeb, 29; Müslim, İman, 73.
- 204 49/Hucûrât, 10.
- 205 4/Nisâ, 128.
- 206 8/Enfâl, 1.
- 207 Tirmizî, Kıyâme, 56.
- 208 Buhârî, ulh, 2.
- 209 Buhârî, Sulh, 1.
- 210 Müslim, Birr ve Sila, 23.
- 211 4/Nisâ, 114.
- 212 Riyazu's Salihin (Buhârî, Edeb 27; Müslim, Birr 66)
- 213 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "Emânet"md.
- 214 Ebû Dâvûd, Menâsik, 56.
- 215 Buhârî, Tecrid, 1654.
- 216 33/Ahzâb, 72.
- 217 4/Nisâ, 58.
- 218 Buhârî, İmân, 1.
- 219 23/Mü'minûn, 8.

- 220 Buharî, İmân, 64; Müslim, İmân, 106.
221 Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 135.
222 4/Nisâ-58.
223 Buharî, Sahih, İman 24 c. 5 s.14
224 3/Âl-i İmrân, 103.
225 3/Âl-i İmrân, 102.
226 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "Tevbe" md.
227 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "Tevbe"md.
228 66/Tahrim, 8.
229 39/Zümer, 53.
230 Müslim, Tevbe, 9, (2748); Tirmizî, Daâvât 105, (3533).
231 Tirmizî, Kıyâmet 49; İbn Mâce, Zühd 30.
232 13/Râd, 28.
233 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "Tevekkül"md.
234 Tirmizî, Sıfatü'l-Kıyame, 60.
235 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "Sabır"md.
236 2/Bakara, 153, 155.
237 Buhârî, Cenâiz, 32.
238 Buharî, Cihad, 25.
239 12/Yusuf, 18.
240 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "Sabır"md.
241 2/Bakara, 155.
242 Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 307.
243 Tirmizî, Birr, 76.
244 2/Bakara, 153.
245 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "İhlâs"md.
246 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "İhlâs"md.
247 2/Bakara, 139. Ayrıca şu âyetlere de bakılabilir: 7/Arâf, 29; 10/Yûnus, 22;
31/Lokmân, 32; 4/Nisâ, 46; 39/Züme, 2, II, 14; 40/Mümin, 14, 65.
248 Buharî, İman, 41; Müslim, İmare, 155.
249 Beyhakî, Şuabu'l-iman, Beyrut 1990, V, 345.
250 Nesâî, Cihad, 24.
251 4/Nisâ, 142.

- 252 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "Hased"md.
253 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "Hased"md.
254 3/Âl-i İmran, 120.
255 2/Bakara, 109.
256 42/Şurâ, 14.
257 4/Nisâ, 54.
258 Şamil İslâm Ansiklopedisi.
259 2/Bakara, 188.
260 Tirmizî, Ahkâm, 9.
261 Müslim, İmare, 26-30.
262 Şamil İslâm Ansiklopedisi "Rüşvet" md.
263 4/Nisâ, 29.
264 2/Bakara, 188.
265 5/Mâide, 2.
266 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "Koğuculuk"md.
267 104/Hümeze, 1.
268 68/Kalem, 11.
269 Tirmizî, Birr ve Sıla, 78.
270 16/Nahl, 94.
271 Buharî, Edeb, 6.
272 Şamil İslâm Ansiklopedisi, "Yalan Yere Yemin" md.
273 3/Âl-i İmrân, 77.
274 24/Nûr, 24.
275 2/Bakara, 194.
276 5/Mâide, 90-91.
277 20/Tâhâ, 14.
278 Buharî, Ezân, 18.
279 Buharî, Ezan 95; Müslim, Salât 45.
280 Bk. Dehlevî, *Huccetulahi'l-bâliğâ*, II,13.
281 Bk. İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, I, 465.
282 Bk. Şâfi, el-Usûl, 95-96
283 Bk. Abdullah Kahraman, "Tâdil-i erkân"md., DİA, XXXIX, 366.
284 29/Ankebût, 45.

- 285 5/Mâide, 6.
286 2/Bakara, 153.
287 29/Ankebût, 45.
288 2/Bakara, 185.
289 87/Alâ, 14-19.
290 22/Hacc, 28.
291 51/Zâriyât, 19.
292 3/Âl-i İmrân, 92.
293 9/Tevbe, 34.
294 Hasan Efendi'nin, 1978-1983 tarihleri arasında Maarif takvimlerine tuttuğu notların çoğu özlü ve hikmetli sözlerden oluşmaktadır.
295 53/Necm, 39.
296 2/Bakara, 216.
297 11/Hûd, 112.
298 14/İbrâhim, 34.
299 16/Nahl, 18.
300 Çınar, 89.
301 Çınar, 36.

GÖNÜL İLİM VE İRFAN EHLİ
HACI HASAN AKYOL EFENDİ